DEVRİM SONRASI TOPLUMLAR

PAUL SWEEZY

KALKEDON

DEVRİM SONRASI TOPLUMLAR

Paul Sweezy

TÜRKÇESİ

Barış Baysal

KALKEDON

DEVRİM SONRASI TOPLUMLAR

Orijinal Adı: *Post-Revolutionary Society*

Kalkedon Yayınları: 20

Monthly Review Kitaplığı: 5

Yayına Hazırlayan: Hakan Tanıtıran

Çevirmen: Barış Baysal

Kapak Tasarım: Ahmet Sungur

Redaksiyon: Şafak Tanrıverdi

Kalkedon Yayınları
Cumhuriyet Mah. Yeni Şile Yolu Cad. No 21/2-A
Taşdelen-İstanbul
Telefon: 0216 42968 00
İrtibat Tel: 0212 244 09 80 Faks: 0212 244 09 02

İngilizce'deki ilk baskı: Monthly Review Press 1980

Türkçe Birinci Basım: Kalkedon Yayınları kasım 2006

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır

Copyright©kalkedon 2006

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
Giriş	11
I. Sovyet Deneyiminden Dersler	17
II. Polonya'dan Dersler	31
III. Sosyalizme Geçiş	49
IV. Sovyet Toplumunun Doğası - Bölüm I	61
V. Sovyet Toplumunun Doğası - Bölüm II	81
VI. Mao Döneminde Teori ve Pratik	97
VII. Charles Bettelheim 'Yukarıdan Devrim' Üzerine: 1920'lerde SSCB	109
VIII. SSCB'de Bir Yönetici Sınıf Mevcut mu?	127
IX. Marksist Teorideki Açmaz	153
X. Devrim Sonrası Toplum	159

ÖNSÖZ

Yirminci yüzyıl tarihte devrimlerin yüzyılı olarak anılabilir. İlk olarak dünyanın toprak anlamında büyük farkla en geniş ülkesinde boy gösteren Rus Devrimi vardı. Bu devrim, önceki yüzyılda Napolyon'un orduları sayesinde Fransız Devrimi'nin Batı Avrupa'nın belli bölgelerine uzanması gibi, Kızıl Ordu'nun öncülüğünde 2. Dünya Savaşı'nın son evresinde Doğu Avrupa'ya yayılmıştı. Ardından dünyanın nüfus bakımından en yoğun ülkesinde bir asır süren mücadelenin sonucu olan Çin Devrimi geldi. Diğer 2. Dünya Savaşı sonrası devrimlerse Çin Hindi'nde, Kore'de, Küba'da, Portekiz'in eski Afrika kolonilerinde, Afrika Boynuzu'nda ve en yakın tarihlerde de Güney Yemen, İran ve Nikaragua'da meydana geldi. Toplamda bu yüzyılda şu ana dek dünya yüzeyinin yüzde 30'u ve nüfusunun yüzde 35'i, köklü yapısal değişimler gerektiren devrimler sürecine girdi. Tüm belirtiler de gösteriyor ki yüzyılın son yirmi yılı da, bunların süreceğine ve belki de sürecin daha da hızlanacağına tanıklık edecek. Geçmiş hiçbir yüzyıl böyle büyük karmaşalarla ve dönüşümlerle uzaktan yakından kıyaslanabilecek bir deneyim geçirmemiştir.

Bu devrimler ne tür bir toplum yaratıyor?

Bunların çoğu Marksizm'in sancağıyla zafer kazandılar (burada İran Devrimi'ni tamamıyla dışarıda tutmak gerekir), geri ka-

lanlarsa iktidarın ele geçirilmesinin hemen ardından Marksizm'i (ya da Marksizm-Leninizm'i) benimsediler. Marksizm daima kapitalizmin üstesinden gelecek olanın sosyalizm olduğunu öğrettiği içindir ki bu devrimci toplumların kendilerini sosyalist olarak adlandırması gayet doğaldır. Bu devrimleri hiç ummayan ya da onlara diğer tarihsel rastlantılar gibi açıklama getirmeye çalışan burjuva sosyal bilimin de sosyalist yaftayı, onu bizzat devrimci rejimler için bile kabul edilemez yollarla ele alsa da, doğal olarak artık kabul etmesi gerekmektedir.

Derinlemesine inceleyecek olursak, Marksizm'in kurucularının -Karl Marks ve yakın çalışma arkadaşı Friedrich Engels- geleceğin sosyalist toplumu hakkında ipucu vermekten kaçındıklarını ve tipik özelliklerini tartıştıklarında onu kapitalizm ile komünizm (onlara göre komünizm, tarihin ulaşacak olduğu en son hedeftir) arasındaki bir geçiş evresi olarak değerlendirdiklerini görürüz.

Bu temelden bakılınca, Marksistler arasında hiçbir zaman bir görüş birliği olmaması elbette sürpriz olmaz; bu noktada gerçek bir sosyalist toplumun neye benzeyeceği konusunda anti-Marksistler ya da Marksist olmayanlar arasında dahi daha az görüş ayrılıkları vardır. Sonuçta bu terim kendilerine onu yakıştıran tüm devrimci toplumlar için uygun bir yaftadır ve herkes onu kendilerine yarar ya da uygun bir biçimde yorumlamakta özgürdür.

Bu durum elbette yalnızca 'sosyalizm'e özgü değildir. Farklı gruplar ve bireyler tarafından farklı farklı yorumlanan bir çok başka terim de vardır: Özgürlük, demokrasi, gelişme, ilerleme ve daha birçokları. Her birinin farklı yanıtları içeren kendi tarihleri ve içerikleri vardır. Hepimiz onları iletişim kurmak, ikna etmek, eylemlilik sağlamak için kullanırız. Fakat amaç bir olguyu ya da süreci tanımlamak veya anlamak olunca -ki ben bilimlerin genel amacının bu olduğu kanısındayım- terimleri geniş bir yorum yelpazesinde bırakmayacak biçimde kullanmak en iyisidir. Bu nedenle yirminci yüzyılın devrimleriyle yaratılan toplumları

çözümlerken 'sosyalizm' terimini yalnızca bağlamın onun anlamını tamamen belirgin kıldığı yerlerde kullandım. Yani tüm bu toplumların, genelde ele alındığı biçimde sosyalist olarak adlandırılmasını benimsemedim. Bunun yerine tamamen nötr ve tanımsal bir terim olan 'devrim sonrası toplum'u seçtim.

Çağımızdaki devrimlerin sayısı ve kapsamının yanı sıra benzerlerinin de yaklaşmakta olduğu hakkında söylenenlerin ardından okuyucuyu konunun özünün önemine sevk etmek durumundayım. Bununla ilgili okuyucuyu aydınlatmakta başarılı olsam dahi kendileri için bu konunun öneminin ne olduğuna onlar karar vermelidir.

Bu metinde isimleri anılanların dışında kendimi adadığım Monthly Review Press ve *Monthly Review*'da otuz yıl boyunca birlikte olma şansına sahip olduğum yoldaş grubu ve çalışma arkadaşlarım Leo Huberman, Paul Baran, Harry Magdoff, Harry Braverman ve en yakın zamanda Jules Geller'e entelektüel anlamda borçluyum. Burada öne sürülen fikirlerin ne ölçüde onlara ait olduğunu, ya da hâlâ yaşıyor olsalardı çözümlemelerime katılıp katılmayacaklarını, bilmiyorum. Bildiğim şey bu çalışma bir övgü hak ediyorsa eğer; bu, onların bana yıllar boyunca sundukları cömertlik ve dostluk sayesindedir.

Son olarak, kitabı Japonca'ya çeviren ve Japon okuyucular için bir sonsöz ekleyen Tokyo Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden Profesör Makoto Itoh'ya teşekkür etmek isterim. Okuyucunun da farkına varacağı gibi, kitap geçici bir şekilde öne sürülen tezler ve sonuçlara değil, tartışmalar ve uzun değerlendirmelere dayanmaktadır ve bu dönemde kitabın yayımlanmasına razı olmamda, Makoto Itoh'nun payı büyüktür.

Paul M. Sweezy
New York City, Şubat 1980

GİRİŞ

İki dünya savaşı arasındaki süreçte olgunluk yaşlarına adım atan bir çoklarında olduğu gibi benim de dünyaya bakışım, 1930'ların başlarında dünyayı etkileyen eşzamanlı iki olayla şekillenmişti. Biri Büyük Bunalım, diğeri ise Sovyetler Birliği'nin Birinci Beş Yıllık Planı idi. İkisi de dönemin geleneksel aklıyla çelişiyordu (Yalnızca ABD'de değil ama özellikle ABD'de) ve açıklanmaları gerekiyordu. Okulda ve kolejde bana öğretilen sosyal bilim bir şekilde herhangi bir şey sunamıyordu. Aydınlanma peşindeyken Marksizm'le tanıştım. Yanıtları var gibiydi: Bunalım, kapitalizmin öngörülen kaybını ve çöküşünü bildirirken; Beş Yıllık Plan, Marksistlerin inandığı biçimde kaçınılmaz ve gerekli bir çözüm yolu olarak sosyalizmin yeni çağının başlangıcını ilan ediyordu.

Yıllar içinde olanlar bu anlayışı destekler nitelikteydi. Nazizm'in yükselişi ve 2. Dünya Savaşı, kapitalizmin sorunları çözmekteki başarısızlığını kanıtladı. Tüm dehşetli kayıplara ve kurbanlara rağmen Sovyetler Birliği'nin savaştan "dokunulmamış biçimde" çıkması yeni sistemin yolunda olduğunu kanıtladı; savaşın ardından gelen yıllarda Asya ve Doğu Avrupa'ya yayılması da onun şüphesiz yükselen bir tarihsel figür olacağını gösterdi.

Elbette her şey bu kısa özetlemeden anlaşılabilecek ölçüde güllük gülistanlık değildi. Kapitalizm de savaştan sıyrıldı ve ABD hegemonyası altında kuvvetli bir genişleme sürecine girdi. SSCB

Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'nde Kruşçev'in çözümlemeleri; Sovyet gerçeğini, ideologlarının ve resmi sözcülerinin uzun zamandır ifade ettiklerinden çok farklı bir biçimde açığa çıkardı. Hiçbir kökten değişime uğramadan kapitalizmin bir savaş sonrası genişleme sürecine girmesi tarihte bir ilk değildi: Tarihsel dizin Büyük Bunalım sürecindeki gibi işlemiyordu fakat hareket ettiği yön aynıydı. Sovyetler Birliği'nin içine girmiş olduğu berbat "şartların" gerçekçi bir değerlendirmesinin ardından Stalin Dönemi'nin kabusları, yeni sistemin ayakta kalması için ödenmesi gereken kaçınılmaz bir bedel olarak akla yatkın hale geldi. Bunun yanında Stalin sonrası liderlik; gerçeği ya da en azından onun makul bir kısmını reform ve rejenerasyona hazırlık amacı güderek söyleyebildi.

Fakat zaman ilerledikçe şüpheler artmaya başladı. Tüm dünyadaki kapitalist ani fiyat artışları kısa aralıklarla sürdü, ve Sovyetler Birliği'nde olması beklenen reformlar; özellikle Stalin'in gizli polisinin terörist yöntemleri kullanılarak en kötüyü önleme kaygısının gerisine düştü. Belki kapitalizmin sonu ufukta görünmüyordu ama Sovyetler Birliği de ideal bir sosyalist gelecek vaat etmiyordu.

Geriye baktığımda, kendi hayatlarımıza dair daha iyi bir gelecek beklentisini kaybetmeden Büyük Bunalım'ı ve 2. Dünya Savaşı'nı yaşamış olanların arasında 1950'lerin sonlarında yalnızca bir kaçımızın bu görüşe sahip olduğunu görebiliyorum. Durduğumuz ve inandığımız nokta için sorgulama gerektiren bir hayal kırıklığı süreciydi. Ardından bu karmaşık yüzyılın tipik hale gelmiş felaket benzeri olaylarından biri oldu: Çin-Sovyet anlaşmazlığı. Bu durum, neredeyse bir gecede sorunun boyutunu ve şeklini değiştiren bir dizi yeni öngörü meydana getirdi.

Mao Tsetung'un önderliğindeki Çin, 1950'lerin sonlarında Sovyet gelişme modelinden uzaklaştı, ama bu ideolojik ayrışma Sovyetler Birliği'nin teknisyenlerini Çin'den geri çektiği 1960'a kadar su yüzüne çıkmadı. Bu, uluslararası devrimci hareketin

her alanında uzun tartışmalara neden oldu. Çinliler, 2. Dünya Savaşı ve sonrasındaki Sosyal Demokratlar gibi, Sovyet Komünistleri'nin de Marksizm'den koptuğunu ve kapitalizmi yeniden yapılandırmaya ve saldırgan bir uluslararası yayılmacılığa yöneldiğini öne sürdü. Paranın diğer yüzünde de Çin Devrimi ve Mao Tsetung düşüncesi, klasik Marksizm'in gerçek mirasçısı olma ve tarihi görevi üstlenme peşindeydi. Bunun devrimci pratikte ne anlama geldiği 1966'da Kültür Devrimi'nin ilan edilmesiyle anlaşıldı. Başta ortaya konan hedefler; sosyalist üretim ilişkilerinin üretim araçlarıyla eş zamanlı geliştirilmesi ve aynı zamanda "üç büyük farkı" (beyin ve beden gücü, sanayi ve tarım, kent ve köy) ortadan kaldırmak anlamındaki uzun soluklu komünist bakışın yitirilmemesi idi.

Çoğumuza, Çin polemiği ve onun pratikteki karşı duruşu sıcak bir gecede ferah bir hava gibi geldi. Radikal gelenek, daima yenilenmeye ihtiyaç duyar ama bu, gelecek vaat eden bir Sovyet reform hareketinin başarısızlığının ardından özellikle doğruydu. Çin'in 'kapitalist restorasyon' teşhisini kabul etsek de etmesek de açık bir biçimde Sovyetler Birliği'nde bir şeyler yanlış gitmişti. Çin'in tamamen farklı bir yola girmesiyle birlikte artık Sovyetler Birliği'nin yirminci yüzyılın devrim sonrası toplumunun bir prototipi olarak anılamayacağı açıktı.

Çin-Sovyet anlaşmazlığından hemen önce, kuşağımın Marksistleri tarafından kabul görmüş devrimci hareketin teori ve pratiğinin, yeniden ele alınması gerekliliği belirmişti. Süper güç konumuna erişmiş bir Sovyetler Birliği'ni nasıl değerlendirmeliydik? Orada gerçekten de kapitalizmin bir yeniden inşası söz konusu muydu? Eğer doğruysa, bu süreç ne zaman başlamıştı ve hangi aşamalardan geçmişti? Çin ne durumdaydı? Sovyet deneyiminden olumsuz dersler edinen Çin sonunda sosyalist yola girmiş miydi?

Tüm bu sorular elbette ki tamamıyla yeni değildi. Ancak hepsi yeni bir yola girmişti ve hem Sovyetler'i hem de Çin'i sosyalist

ülkeler olarak bilen ve onların yalnızca farklı gelişme aşamalarında olduklarını düşünen bizler için artık bu soruları gözden geçirmek kaçınılmaz hale gelmişti.

Bu kitap, bu türden soruların yanıtlarını bulabilmek için yapılmış bir araştırmadır. Aynı zamanda düşünce biçimimin son on yılda nasıl evrildiğini gösteren bir kayıt niteliği taşımaktadır. Bir yandan, ilgili toplumlarda neler olduğuna dair algılarımın bir bölümünü ortaya koyarken diğer yandan, tarihçilerin ve diğer sosyal bilimcilerin bu toplumların tarihlerini günümüz gerçeklerinin ışığında yeniden yorumlamalarını kapsamaktadır.

Leo Huberman'ın katılımıyla yazılmış ilk bölüm Ekim Devrimi'nin ellinci yılına özeldir. Sovyetler Birliği'ndeki gelişmenin rejimin mevcut sözcüleri ve ideologları tarafından ortaya konan durumuyla çelişmektedir. Sosyal hayatın depolitizasyonu, burjuva eğilimlerin 'son aşaması' ve sistemin işlemesi için tutulması gereken yollar vurgulanmıştır. Son gelişmelerin ışığında bana öyle geliyor ki Sovyet bağlamında bu sistemin etkililiği abartılmıştır hatta toplumun niceliksel ekonomik gelişmesinin devamlılığı için gerekli olan dengesi ve kapasitesi de abartılmıştır. Bu konulara son bölümlerde özellikle de en son bölümde tekrar giriliyor. Bu bölümde, Sovyetler'in ekonomik potansiyelinin değerlendirmesi yapılıyor. Kitabın tamamında olduğu gibi Sovyetler'in tamamen tabakalaşmış bir toplum olduğu vurgulanıyor fakat bu durumun yeni bir yönetici sınıfın doğması olasılığına yol açtığı konusunda bir tavır alınmıyor. Ardından da; son aşamada Sovyetler Birliği'nde yeni bir yönetici sınıfın oluştuğu iddiası kitabın sonuçlarıyla çelişiyor. İlk bölüm, Sovyetler'de gerçekte olanların kaçınılmaz olup olmadığını ve henüz seçenekler mevcutken ve başka bir yola girilebilecekken ülkenin devrim sonrası tarihinde kimi dönüş noktalarının olup olmadığını sorguluyor. Bazılarına göre bu, tarihi spekülasyondan ibaret bir abesle iştigal olabilir. Fakat gerçekte bundan fazlasıdır. Eğer tarihte hiçbir seçenek yoksa ya da olan seçenekleri keşfetmekte başarısız olduysak tarihi

deneyimlerden dersler çıkarma şansımız kalır mı?

İkinci bölüm 1970 Aralık'ında Polonya'da meydana gelen olayları ele alıyor. Bir Sovyet Bloğu ülkesinde politik sistemin doğasını ve işçi bilincini yükseltip yükseltmediğini tartışıyor.

Altı İtalyan şehrinde kitlelere dağıtılması tasarlanan üçüncü bölüm sosyalizme geçiş sorununu çözümlemeye çalışan Marksist bir çalışmadan ibaret. Sovyetler ve Çin'in radikal farklılıklarını, ama sonuçta Mao liderliğindeki Çin'in sosyalist yola yakın olduğunu vurgulayarak bu iki toplumdaki deneyimlerin sonuçlarını özetliyor. Son olaylar da ne yazık ki bu tip bir uyarının doğru olduğunu ispatlıyor.

Dördüncü ve beşinci bölümler, Charles Bettenheim'ın anıtsal çalışmasının (*SSCB'de Sınıf Savaşları: İlk Dönem, 1917-1923*) ilk basımını gözden geçiriyor. Bunu yapmamın başlıca iki nedeni var: Sovyet tarihini anlama yolunda sıradışı bir biçimde önemli olduğunu düşündüğüm başlıca konuları uzman olmayan okuyucuya özetlemek, teori ve pratiğin Bettelheim tarafından ortaya atılan bazı sorunlarını tartışmaya açmak. Özellikle, tamamen karşı çıkmadan, Sovyetler'de kapitalizmin yeniden inşası yönündeki Çin tezini yazarın desteklemesini sorguluyorum. Son olarak bu sorgulama, son bölümde Sovyetler'in kapitalist ya da sosyalist değil; kendine has kurumlaşması yönündeki yeni bir sosyal düzen olduğuna inandığım biçimde bir yaklaşıma dönüşerek bir reddetmeye varıyor.

Altıncı bölüm, Mao Tsetung önderliğindeki Çin Devrimi sürecinin bir gözden geçirmesi niteliğini taşıyor. Özellikle Çin'in Sovyet gelişme stratejisini reddetmesine dikkat çekiliyor ve sosyalist geçiş toplumunda Maocu Sınıf Savaşı Öğretisi'nin anlamı tartışılıyor. Yine bu aşamada üçüncü bölümde giriş yapılan Çin'in sosyalist yoldan sapması vurgulanıyor. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir ayrıntı daha var: Mao'nun ölümünün hemen ardından iktidara gelen halefleri tarafından Maocu ilkelerden hızla vazgeçildi ve Çin'de devlet aygıtının ele geçirilmesinin ilk yılla-

rında Sovyet deneyiminden edinilen fikirlere geri dönüldü.

Yedinci bölüm'de dört ve beşinci bölümleri oluşturan ana konu olan Bettelheim'ın Sovyet tarihini ele aldığı kitabın ikinci basımına dönüyorum. Buradaki odak nokta, 1920'ler ve Stalin'in 'yukarıdan devrim' diye adlandırılan döneminin anlamı ve sebepleridir.

Bu defa Sovyetler'in yeni tür bir sınıf toplumu olduğu bakışını edinerek geriye gitme ve Troçki'nin Sovyet toplumunun doğası teorisini ve onun geliştirilmiş bir türevi olan günümüzün Troçkist teorisyenlerinden Ernest Mandel'i inceleme gereği duydum. Bu konu aynı zamanda orijinal makaleye Mandel'in verdiği yanıta bir cevap niteliği taşıyan yazımın kısaltılmış bir versiyonunu da içeren sekizinci bölümün içeriğidir.

Dokuzuncu bölüm Sovyet toplumunun doğasını tartışmak için bir araya gelmiş bir topluluğa yöneltilen kısa bir sunum. Tüm kitaba merkezi bir tema olabilecek bu bölümde tam olarak klasik Marksizm'in, sosyalizmin kapitalizmin ardından geleceği beklentisini ispatlaması beklenen mevcut devrim sonrası toplumların başarısızlığının Marksist teoride uluslararası devrimci hareket için tehlikeli sonuçlara yol açan bir açmaza dönüştüğü vurgulanıyor.

Son olarak onuncu bölüm, 1979 Kasımı'nda Tokyo Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde yapılmış bir konuşmayı temel alıyor. Bu konuşmada Sovyetler'de ve 2. Dünya Savaşı sürecinde ortaya çıkan diğer devrim sonrası toplumlardaki yeni sınıfın doğası hakkındaki fikirlerimi kısa bir şekilde sunmuştum. Bu fikirlerin daha fazla eleştiriye ve zamanlamaya ihtiyaç duydukları düşüncesiyle basılmaları konusunda istekli değildim. Ama aynı zamanda şunun da farkındayım ki kitap, bu son bölüm olmadan yayımlansa eksik olacaktı ve ben de kendimi ilerleme için gereken eleştirel tartışmalardan uzak, garanti altına almış olacaktım. Kaldı ki bu konuların daha önce hiç olmadığı kadar yoğun tartışılmaları gerekiyor. Eğer bu kitap böyle bir tartışma ortamı sağlarsa onun gerçekten işe yaradığını düşüneceğim.

I. Sovyet Deneyiminden Dersler

Ekim Devrimi, sosyalizmin tarihsel çağının doğuşunun işaretiydi. İnsanoğlunun yüzyıllar boyunca yapmaya devam edeceği gibi biz, bugün bu başarıyı alkışlıyoruz. Ancak alkışlanması gereken daha fazla şey var. Tarihsel konuşmak gerekirse; elli yıl, oldukça kısa bir zaman ve sosyalizmin geçirdiği ilk yarım yüzyılda kısa bir yol alması da, doğum yerinde uluslararası karşı devrimci güçler tarafından bozguna uğratılması da muhtemeldi. Ama bu olmadı; aksine sosyalizm 1920 ve 1930'larda Sovyetler'in eşi görülmemiş bir şekilde hızla sanayileşmesine dayalı olarak otuz yıldan biraz daha fazla bir zaman içinde dünyanın yeni bölgelerine yayıldı. Eğer bu hızlı sanayileşme başarılamamış olsaydı, Sovyetler 1941'deki Nazi saldırısıyla ekonomik ve askeri güçten yoksun olduğu için başa çıkamazdı. Sosyalizmin SSCB'de uzun yıllar ayakta kalması ve başka topraklara yayılması sağlanamazdı. Yaklaşık yirmi yıl süren hızlı sanayileşme ve savaş SSCB halkına 20 milyon cana ve açıklanmayan kayıplara mal oldu. Fakat bu ağır

kayıplar boşuna değildi ve onların tek yararlılıkları da bundan ibaret olmadı. Zamanında hazırlık ve kahramanca mücadeleyle Sovyetler Birliği, dünya yüzündeki faşist tehlikeyi savuşturmakta kilit rol oynadı ve sosyalizmin 1945 sonrası dönemde ikinci büyük ilerlemesi yolunu da açık tuttu. Ekim Devrimi'nden hiç de aşağı görülemeyecek bu tarihi başarılar için insanoğlunun Sovyetler Birliği'ne ve halkına bir şükran borcu vardır.

Sovyet rejiminin sözcüleri bu ellinci yıldönümünde insanoğlunun içeride ve dışarıda kutlaması gereken başka bir kazanımdan daha, söz ediyorlar. Diyorlar ki; Sovyetler Birliği, yalnızca üretim araçlarını kamulaştırarak, sanayiyi inşa ederek ya da tarımı kolektifleştirerek sosyalizmin kurumlarını yerleştirmekle kalmadı aynı zamanda bu kurumları yükselterek sosyalist yapıya doğru ilerledi; bu toplum Marks ve Lenin'in öngördüğü burjuva kökenler taşıyan ama düzenli bir biçimde gelişen ve de hâlen tam komünizm hedefine ulaşma yolunda olan toplumdu. Bu doğruysa eğer belki de, Sovyet deneyiminin ilk yarım yüzyıldaki kazanımlarından daha fazla takdir edilmeli. Ardından bilmeliyiz ki, en azından ilkesel olarak, insanoğlu en kökten sorunlarını çözmüştür ve Sovyetler Birliği için son hedefler yolundaki çözümlere ulaşmak yalnızca an meselesidir; aynı zamanda dünyanın geri kalanı da Sovyet örneğini izleyecektir.

Ama yalnızca doğruysa! Ancak ne yazık ki Sovyet rejiminin ideologları ve övücülerinin açıklamaları dışında bu durumu destekleyici kanıt bulmak oldukça güç. Hatta kanıtlar, ikna edici olduklarından kadar baskın bir biçimde tamamen farklı bir yönü işaret ediyor.

Gerçekler gösteriyor ki; günümüzde dünyanın diğer ülkeleri arasında Sovyetler Birliği, devasa bir devlet aygıtıyla ve gelecek vadeden hızlı gelişme kapasitesine sahip ekonomisiyle dengeli bir toplumdur. Aynı zamanda, siyasi bürokratlar ve ekonomi yöneticilerinin yasa koyucu güçleriyle emekçi kitle arasındaki

uçurumla da tabakalaşmış bir toplumdur. Uçurumun iki yakası arasında ciddi bir gelir ve statü farklılığı vardır. Toplum her katmanıyla etkili bir biçimde depolitize edilmiştir; bu nedenle de devrimci değildir. Bu şartlar altında bireylerin ve ailelerin ilgileri ve motivasyonları doğal olarak kişisel alanlara ve özellikle bireysel kariyer merakına ve ailenin tüketim seviyesine yönelmiştir. Yanı sıra; ekonomi, kariyer bolluğu ve tüketim malları sağlayabildiği için de bu kişisel motivasyonlar iş gücünün niceliğini, niteliğini, kontenjanını ve disiplinini şekillendirmekte etkilidir.

Bu mekanizmaların geçerliliği, toplumun kalitesi ve üyelerinin 'insan doğası' üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bu sosyalist düşüncenin alfabesinin bir parçasıdır ve burada üzerinde durmaya gerek yoktur: kısaca belirtmek gerekirse ekonominin özelleştirilmesi; sosyal hayatın özelleştirilmesine, politikanın içinin boşaltılmasına yol açar. Burjuva değerler, burjuva başarı kriterleri, burjuva davranış biçimleri teşvik edilir. Politika, herhangi bir meslek gibi işçi sınıfında bir meslek dalına, bir uzmanlığa dönüşür. Elbette arkasından da insanların kendilerinden ve dostlarından yabancılaşması süreci derinleşir ve sürekli hale gelir. Bu durum sosyalistler tarafından daima burjuva toplumunun en kötücül özelliği olarak anılmıştır.

Denebilir ki; bu eğilimler varoldukça -bu, inanıyorum ki, yalnızca kör savunmacılar tarafından reddedilebilir- hakim değildirler ve karşıt eğilimler tarafından saf dışı bırakılabilirler. Bu bağlamda kolektif tarım köylüleri ve kent proletaryası arasındaki yaşam standartları ve gelir uçurumunun kapanmasından bahsetmek olağandır. Asgari ücret düzeylerini ve konut kiralarını belli bir düzeyde tutma, çalışma saatlerini kısaltma ve genel anlamda yaşam standartlarını yükseltme konularına da değinilmelidir. Bu gelişmelerin Sovyet halkının sosyal bilincini ve ahlakını dönüştürmenin yolunu açtığı düşünülebilir. Sovyetler Birliği'ni

etraflıca gezdikten sonra William Pomeroy'un *National Guardian*'da 8 Temmuz 1967'de yazdığı bir makalede anlattığı gibi:

> *"Sovyet bakışına göre komünist davranış eğitimi kendi başına, yaşam standartlarını düzenli olarak yükseltmeden de yeterlidir. Şu anda 'komünizm için maddi temel oluşturduklarını' ve hedeflerinin dünyanın en yüksek yaşam standartları olduğunu söylüyorlar. 'Yeni insan' yalnızca bu bolluk koşulları altında yeşerecektir."*

Bu önermenin iddiası, yaşam standartlarının nicelikle değil nitelikle ilgili olduğudur. Gözardı edilebilecek istisnalar dışında tüm Marksistler ve sosyalistler, sosyalist hedeflerin ve komünizme geçişin gerçekleşmesi sürecinde yaşam standartlarının yükseltilmesi gerekliliğini kabul ederler. Ama bu, sorunun sonu değil başlangıcıdır. İleri kapitalist ülke deneyimlerinden çıkan sonuç; malların özel kullanımına dayanan yüksek yaşam standartlarının -evler, arabalar, aletler, giyim kuşam, mücevherler vb.- 'yeni insan'ı yaratmadığıdır. Hatta aksine ekonomik anlamda şanslı olanları açgözlülüğe ve bencilliğe, şanssız olanları da kıskançlığa ve kindarlığa sürükleyerek; 'eski insan'ı en kötü haline sürüklemiştir. Bu şartlar altında hiçbir 'komünist davranış eğitimi' çirkin gerçekliğe ince bir giysi giydirmekten fazlasını sağlayamaz.

Fakat sosyalist hedefleri gerçekleştirmeye daha uygun başka bir yaşam standartlarını yükseltme yolu iknâ edici olabilir mi? Yanıt açıkça, evettir. İşlerini daha iyi yapma ihtiyacı duyacak sorumlu ve yetenekli işçiler ve liderler yaratma amacıyla sosyalist toplumun üretimini artırmak öncelikli bir ödev olarak öne sürülebilir. Bununla birlikte takip edilmesi gereken ilkeler de şunlardır:

(1) Özel ihtiyaçlar ve istekler ancak herkes için yapılabileceği ölçüde karşılanabilir; (2) mallar ve hizmetlerin üretimi ancak ta-

mamen bölüştürülebilecek oranda artırılabilir; (3) diğer tüketici mallarının üretimindeki artışlar kolektif tüketim için olmalıdır. Bu ilkeler gelişmemiş bir ülkede uygulandığında şu anlama gelirler: otomobil, ev araçları ve diğer kişisel kullanım malları üretilmeyecektir. Sebep ise ürünlerin dolaşıma girmesinin uzun yıllar hatta on yıllar alacağıdır. Kısa sürede dağıtılabilseler de bunun anlamı, göze batan maddi eşitsizliklerin yaratılmış olmasıdır. Uygun sosyalist yöntem, bu tip ürünleri kolektif ihtiyacı karşılayacak ölçüde ve şekilde üretmektir: araba havuzları, ortak pişirme ve yeme alanları, apartman ya da mahalle çamaşırhaneleri ve benzerleri. Böyle bir yöntem, yalnızca ürünlerin farklı kullanımı değil aynı zamanda üretimin de farklı bir modeli anlamına gelir. Özel olarak otomobil alanında kolektif ihtiyaçlar için oluşturulan bir üretim yöntemi; otomobil, etkisiz ve mantıksız bir ulaşım aracı olduğundan; tamamen sınırlı bir üretim anlamına gelir. Daha da ötesi, otomobil üretiminin sınırlandırılması otoyollar, demiryolları, metrolar, havaalanları ve benzerleri gibi ulaşımın diğer yöntemlerine yönelinmesi gerekliliğini doğurur.

Şimdi, eğer Sovyetler Birliği bu ikinci ve sosyalist yönelimli biçimde hayat standartlarını yükseltmeye yönelmiş olsaydı, 'komünizm için maddi temel oluşturdukları'na dair içeriğe dikkatlice eğilmemiz için sebeplerimiz olacaktı. Fakat aslında konu bu değil; Sovyet toplumunun kişisel teşvikler* sistemine dayanıyor

* Menfaatlere dair tartışma genellikle 'maddiyat' ve 'ahlak' kavramları üzerinden yürütülüyor. Fakat bu, doğru değil; çünkü her iki durumda da maddi kazanımlar belirlidir: karşıt görüş kazançların düzenlenmesi ve dağıtılması yolunu sorgular. Belki de 'kişisel' ve 'kolektif' kazançlardan söz etmek işimizi kolaylaştırır. Aynı zamanda kolektif menfaat sisteminde ahlaki bir yan olduğu da kabul edilmelidir: kendisini de kapsayan biçimde herkese çoğunu sağlama gayretindeki davranış kesinlikle daha ahlakidir, ve anlık kişisel kazanca yönelik davranış biçiminden ziyade sosyal bilincin yüksek bir evresini işaret eder.

olduğu da öne sürülemez. Bu sorunlar ayrılmaz biçimde birbirlerine bağlıdır. Depolitize edilmiş bir toplum, kişisel menfaatlere yönelmek ve kişisel menfaatler için iyi çalışmak zorundadır; üretimin yapısı, malları ve hizmetleri somut anlamda parasal gelirlere ve taleplere dönüştürebilmek için yeniden düzenlenmek zorundadır. Bu tamamen kapalı gibi görünen çemberin içinden çıkış yolu, kişisel menfaatlerden ve farklı bir üretim yapısından ve de sosyal ürünün düzenlenmesi ve dağıtılmasından uzaklaşma yolunu seçebilecek Sovyet toplumunun 'yeniden politikleştirilmesi'nden geçiyor.

Yeniden politikleştirme süreci, aynı zamanda mevcut önderliğin ve onun yönetim biçiminin de değişmesi anlamına geliyor; en azından bir 'kültür devrimi' ya da daha kökten bir olay. Büyük bir kargaşa olmaması halinde, -ki yakın bir gelecekte olacak gibi de görünmüyor- mevcut durum uzun yıllar sürecek gibi geliyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, mevcut koşullar ' komünizm için gerekli maddi temeli sağlamakta' yetersiz göründüğünden, rejimin hangi yöne doğru yol aldığını sormak durumundayız.

Biliyoruz ki yanıt şöyle; Sovyet toplumu maddi eşitsizlikler açmazına sürükleniyor. Bunun gerçekleştiği süreç açıkça dayanıklı tüketim malları alanında görülebilir. Sovyet tarihinin genelinde, ağır sanayi ve askeri üretime ve nüfusun çoğunluğu için temel ihtiyaç mallarının üretimine olan yönelim, dayanıklı tüketim mallarıyla oluşabilecek yüksek gelirin sağlanması amacıyla sanayiyi geliştirmenin önünü tıkamıştır.

İleri kapitalist ülkelerde gelişmiş olan bu tarz bir yaşam yaklaşımına bakıldığında Sovyetler Birliği'nde görece bir eşitlik vardı. Son birkaç yıldır bu durum değişmekte. Son süreçte buzdolaplarının, çamaşır makinelerinin, otomobillerin artan oranlarda üretimi olağan hale gelmiştir. Sovyet hükümeti ekonominin bu

sektörünü teşvik etmektedir. Özellikle otomobil sanayisi alanında görülen bu üretim oranı gelecek yıllarda kamusal ve özel alanlara yönelinmesini gerektirecektir. Temel yöntemin, dayanıklı tüketim mallarının genişçe bir bölümünün özel pazarlara sunulması olduğu açıktır. Bunun ne anlama geldiği konusunda 2 Ekim 1967'de *New York Times*'ta Harrison Salisbury, "Sovyet Yönetimi'nin 50 Yıllık Denge Karnesi" adlı makalede görüşlerini şöyle belirtmiştir:

> *Bolşevik iktidarın ellinci yılında Sovyetler Birliği, ABD'nin 1920'lerde girdiği otomobil çağı evresinde duruyor. Fiat, Renault ve diğerleri tarafından kurulan üretim alanlarıyla Sovyetler Birliği, 1970'lerin başlarında şimdiki üretimin beş katından fazlası demek olan, yılda 1,500,000 binek arabası imal ediyor olacak. Ama bu da hoşnutsuz halk dalgasını yatıştırmaya yetmeyecek.*
>
> *Batı Avrupa'ya sıkça yaptığı ziyaretlerin birinden dönerken bir yazar şöyle demişti: 'İtalya'da ya da Fransa'da sıradan bir işçinin arabası olduğunu gördüğümde, son 50 yılda ne yaptığımızı sorguluyorum. Elbette bir ilerleme olmuştur. Ama yeterince hızlı olmadı.'*
>
> *Sovyetler Birliği'nin otomobil çağına girişi kolay olmayacak. Rus yazarın 10 yıllık Pobeda marka bir arabası var. Arabasını tüm kış boyunca sıfırın altında 30 derecede sokakta tutmak zorunda.*
>
> *Garajları yok. Yeni apartmanlarda ya da binalarda da yapılmıyor. Çoğu Moskovalı araba sahibi, kışın her gece radyatörlerini boşaltıyorlar ve sabahları kaynar suyla dolduruyorlar. Moskova'da kaliteli benzin satan yalnızca 3 benzin istasyonu var. Bugün Moskova'da*

muhtemelen 100,000 özel araba var. Bu sayı 1,000,000'a ulaştığında ne olacak?

Cevabın bir bölümü araba üretimindeki artışla ilintilidir. Sovyetler Birliği otomobilize olmuş bir toplumun gereksineceği tüm yan kuruluşların yapımına da girişmek zorunda kalacaktır: otoyollar, garajlar, servisler, park yerleri, moteller vb. Özetle Amerikan deneyimi eğer güvenilir bir gösterge ise otomobil üretimini tamamlayan yan sanayi Sovyet ekonomisinin iş gücünü ve hammadde kaynaklarını, araçların kendilerinin yapımından daha fazla eritecektir.

Özellikle iki noktayı vurgulamak gerekiyor. Öncelikle otomobil üretimindeki sürekli hızlı artışı düşününce Sovyet nüfusunun küçük bir azınlığından daha fazlasının araba sahipleri mevkisine erişmeyi umut edebilmeleri uzun yıllar alacaktır. Bu süreçte otomobil, Sovyet toplumunda mülk eşitsizliği yapısına yeni bir boyut katacaktır.

Bu eşitsizlik basitçe araba sahibi olmakla sınırlı değildir. Kendi özel araçlarına sahip olanlar farklı hayat tarzlan geliştirme eğilimine gireceklerdir. Otomobil artan bir şekilde bu insanların boş zamanlarını da dolduracaktır (iş sonrası, hafta sonları, tatiller) ve dolaylı bir şekilde kamp araçlarıyla her türden spor gerecini edinebilenler kır evleri gibi yeni tür ihtiyaçlar geliştireceklerdir.

İkinci olarak, ki bu nokta bizim için hayati önem taşımaktadır ama genelde ihmal edilir, kişisel dayanıklı tüketim malları ve bunların yan ürünlerinin üretimi için işgücü ve mali kaynakların geniş miktarlarda ayrılması, ekonomi ve toplumun diğer sektörlerindeki gelişmenin gözardı edilmesine yol açar.

Konuyu daha açık ortaya koymak gerekirse; kişisel dayanıklı tüketim mallarına geniş yol ayıran bir toplum, aynı zamanda birinci öncelikte olan temel yaşam standartlarını yükseltmemeye

de karar vermiş demektir.* Şüphesiz ki bunlar Sovyet liderliğinin almış olduğu ve uyguladığı kararlardır.

Özetlemek gerekirse Sovyetler Birliği'nin girmiş olduğu yol doğrudan ya da dolaylı olarak ayrıcalıklı bir azınlığın ihtiyaçlarını karşılama odaklı ve de temel yaşam standartlarının yükseltilmesi hızını yavaşlatma amaçlı bir maddi eşitsizlik sürecidir.

Elbette bize, gerektiğinden uzun sürdüğü sorgulanan dönemin bir geçiş dönemi olduğu ve herkesin dayanıklı tüketim malları bolluğu içindeki bir toplumun tam katılımcısı olduğu -veya başka bir deyişle (otomobil en belirgin dayanıklı tüketim malı olduğu için) otomobilize bir toplumun- bir yola girileceği söylenecektir. Bu, ilginç bir sosyalizm düşüncesidir; fakat şans eseri ya da kazara da olsa gerçekleşmesi mümkün görünmüyor. Uzun ve farklı tarihsel deneyimler temel alınarak iyi kurulmuş bir şey varsa eğer o da iktidarı elinde tutan, maaşlara ve ayrıcalıklara alışmış bir yönetici tabakanın varlığıdır. Bu tabaka aşağıdan gelebilecek kitlesel tepkiye karşı kendini koruma yollarını bulur. Sovyetler Birliği'nde hali hazırda böyle bir yönetici tabaka vardır ve şimdi izlenmekte olan yol onun ayrıcalıklı konumunun uzunca bir süre daha güçlendirileceğini garanti eder. Eğer bu tabakanın kendi konumundan herhangi bir doğal afet tarafından zorlanmadıkça vazgeçeceğine inanan biri varsa o bir hayalcidir ya da mucize beklemektedir. "Komünizm için maddi temel oluşturma" sloganı, 18. yüzyılın ekonomik ve sosyal gerçekliğinden tamamen soyut bir şekilde insanları daha iyi bir geleceğe inan-

* Bunun farkında olduğumuzda, Sovyet sözcüleri ve onları sosyalist kamptan eleştirenler arasındaki tartışmayı tanımlamanın ne kadar absürd olduğunu görebiliriz. Bunlardan biri Sovyet halkının 'hayatın iyi şeylerine' sahip olmasını isterken diğer taraf onları yapay bir sadeliğe zorlamaktadır. Gerçek şu ki bu tartışma küçük bir azınlığın aslan payına sahip olmasını isteyenlerle iyi şeylerin üretilmesi ve geniş kitlelerin ulaşabileceği şekilde dağıtılmasını isteyenler arasındadır.

dırmayı amaçlayan ünlü burjuva devrim sloganlarına benzemektedir: "Yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı" ve "özgürlük, eşitlik, kardeşlik".

Okuyucu bizim yönetici bir "sınıf"tan ziyade yönetici bir "tabaka"dan söz etmeye dikkat ettiğimizi not etmelidir. Farkı, bir sınıfın üyelerinin büyük çoğunluğu o sınıfın içinden gelirken bir tabakanın üyelerinin farklı sosyal kökenlerden gelebilmesidir. Yeni bir sınıf genellikle bir tabakadan doğar ve ayrıcalıkların geleneksel hale geldiği birkaç kuşağın ardından bir sınıfa dönüşür. Tarihsel olarak mülkiyet sistemleri ayrıcalık mirasının ve ayrıcalıklı olmayanların hareketliliğini engellemenin garantisi olmuştur. Aynı zamanda kast ve soyluluk da aynı amaçlara hizmet etmiştir.

Eğer sonuçta Sovyet tabaka sistemi gerçek bir sınıf sistemine dönüşmüşse bizim bunu bildiğimiz söylenemez. Elli yıl -sıradan hesaplamayla hemen hemen iki kuşak- her durumda böyle bir sosyal değişimin oluşabilmesi için oldukça kısa bir zamandır. Günümüzde denebilir ki bir sınıf sisteminin gelişmesini destekleyen şartlar vardır ve etkili karşıt güçlerin yokluğunda bu şartların doğal sonuçlara yol açacağını kabul etmeliyiz. Etkili karşıt güçler kavramıyla ideolojik doktrinleri ya da iyi amaçlı yaklaşımları değil örgütlenmiş politik mücadeleyi kastediyoruz. Böyle bir mücadelenin belirmesinin işaretleri olmadıkça ya da olana dek Sovyet tabaka sisteminin yeni bir sınıf sistemine dönüşeceği sonucuna varılabilir.

Bu, Marks'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'nde ya da Lenin'in *Devlet ve Devrim*'inde anlatılan Marksist gelecek vizyonundan oldukça uzak bir tasvir olduğundan (buna yakın bir kavram olan *devrim sonrası gelecek*) hiçbir kanıta ihtiyacı yoktur. Teori ve pratik arasındaki bu fark doğal olarak burjuva eleştirmenleri tarafından Marksizmin başarısızlığının ve *insan doğasını değiştiremezsiniz* önermesinin kanıtı gibi sunulacaktır. Bu eleştirilere ve-

rilebilecek Marksist yanıt nedir? Sovyetler Birliği'nde böyle mi olmak zorundaydı? Ya da olaylar farklı bir çizgi izleyebilir miydi? Bunlar yalnızca akademik sorular değildir. Sovyetler Birliği'nde olanlar kaçınılmazsa aynı kaderden kaçınabilecek günümüzün ve geleceğin diğer sosyalist ülkelerinin şansları oldukça azdır. Diğer taraftan Sovyetler'de olanlar farklı bir çizgideyse; diğer sosyalist ülkeler, Sovyet deneyiminden ders alarak hâlâ Marks ve Lenin'in haklı olduğunu ve sosyalizm yoluna girerek insanoğlu için daha iyi bir geleceğe ve anahtara sahip olma umudunu koruyabilirler.

Buradaki konu gerçekte tarihsel determinizmin en eski sorusudur. Determinist bakış herhangi bir zamandaki şartların ardından neyin geleceğini belirlediğini öne sürer. Bu, her bireyin düşüncelerinin ve eylemlerinin tek bir şekilde değerlendirileceği anlamına gelmez ama belli şartlarda yalnızca düşüncelerin ve eylemin birleştirilmesi halinde pratiğin ortaya çıkabileceğini düşündürür. Bireylerin seçim şansı vardır ama toplumların yoktur. Diğer taraftan sıkça gönüllülük olarak adlandırılan durum isteğe bağlı olarak her şeyin olabileceğini ve anahtar bireylerin ve grupların gerekliliğini ortaya koyar.

Marksizm, determinizm ya da gönüllülük esasına dayanmaz; ama eğer öyle olmasını isterseniz aynı zamanda determinist ve gönüllü de olabilir. *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire*'i adlı kitabının ikinci paragrafında Marks şöyle der: "*İnsanoğlu kendi tarihini yaratır ama istediği gibi olmaz; çünkü kendileri tarafından belirlenmiş şartlar altında değil önlerine konulmuş ya da geçmişten gelen şartlarla oluşmuştur*". Diğer bir deyişle herhangi bir zamanda olabileceklerin sırası daha önce olmuş olanlarla belirlenir (determinizm); ama bu sıralamada akılcı seçimler de mümkündür (gönüllülük). Bu oldukça genel ilke hiçbir şekilde Marksist durumun içini boşaltmaz. Bizim mevcut bakış açımızdan daha da

önemlisi devrimci bir doktrin olarak Marksizmin özündeki fikir şudur; toplumların yaşamında sosyal düzenin gelişmesi ve gücünün son kertesine erişmesi boyunca uzun durgunluk dönemleri vardır ve bunları yeni bir sosyal düzene devrimci geçiş dönemleri izler. Bu yaklaşım şüphesiz Marksizmin tüm öğrencilerine özellikle *Ekonomi Politiğin Eleştirisi*'nin ünlü önsözünden tanıdık gelecektir. Muhtemelen tanıdık gelmeyecek şey determinizmin gönüllülüğe oranının tarihsel anlatımda bir süreçten diğerine farklı biçimde ortaya çıkışıdır. Bir sosyal düzen kurulduğunda ve onun 'hareket yasası' tam anlamıyla işlediğinde iktidar, doğal olarak sistemin ihtiyaçlarının farkındadır ve onun mümessili gibi hareket edebilir ve kendisinden yana olanlara sırtını dayar. Bu şartlarda bireylerin ya da grupların tarihin akışını değiştirme şansları çok azdır; bu durumda determinist öğreti tamamıyla haklı çıkmış demektir. Fakat sistemin asli çelişkileri olgunlaştığında ve devrimci bir dönüşüm için nesnel şartlar oluştuğunda durum, radikal bir şekilde değişir. Sistemin hareket yasası tamamen ya da kısmen kırılır, sınıf mücadeleleri yükselir, krizler artar. Bu şartlar altında olasılıklar çoğalır, gruplar (özellikle zamanımızda disiplinli politik partiler) ve büyük önderler kendilerine gelir ve tarih sahnesine çıkarlar. Determinizm arka plana düşer, gönüllülük kendini gösterir.

Bu determinizm ve gönüllülük diyalektiğini Sovyet tarihine uyarlarsak, iki sonuç göze çarpar: İlk olarak, ülkenin kendisini dönülemez şekilde güçlü sanayileşme ve tarımın kolektifleştirilmesine adadığı ve Bolşevik Parti ve önderlerinin -aslen Lenin ve Stalin'in- olayların şekillenmesinde kilit rol oynadığı 1917'den 1920'lerin sonlarına kadar olan ilk yıllar gönüllülük dönemi idi. Bolşevikler iktidara geldiklerinde elbette yapılabilecek şeyler konusunda kesin sınırlar vardı, fakat bir uçta Stalin'in etkisinde olan oldukça geniş bir kesim, diğer uçta özellikle Bolşevik ön-

derliğindeki Bukharin ve diğerleri tarafından savunulan "*sosyalist laissez faire*"ciler* vardı. Bu akım *kulak* egemenliğindeki piyasa ekonomisine teslim olmayı ve kapitalizmin restorasyonunu öngörüyordu.

Göze çarpan ikinci sonuç, geçtiğimiz yıllarda, en azından Yirminci Kongre'den ve Stalinizm'in çözülmeye başlamasından beri, Sovyetler Birliği partinin ve önderlerinin kimi zaman sakin kimi zaman sesli bir şekilde dönen büyük bir makinenin çarklarına dönüştüğü determinist bir döneme girmiştir.

Artık açık olan şudur; determinist dönemi dizginleyen makine en çok Stalin'in başta olduğu gönüllü süreçte verilen bilinçli kararlarla ve eylemlerle oluşturulmuştur. Bu, Stalin'in bu tarz bir toplum yaratmak istediği ve politikalarını ona göre belirlediği anlamına gelmez; her ne kadar sonuç öyle olmuşsa da. Günümüz Sovyet toplumunu oluşturan ana öğelerin hazırlandığı 1928 ile 2. Dünya Savaşı sonu arasındaki dönemde, olasılıkla Stalin muhtemel bir dış saldırıdan ve gerektiğinde böyle bir tehlike halinde beliren ve belirme ihtimali olan tüm muhalefeti yıkma ihtiyacıyla hareket etmişti. Başka bir deyişle Sovyetler'de oluşan toplum, başka sonları engelleyebilmek amacıyla oluşturulan politikaların sonucudur. Fakat şu anki bakışımızla, bu çok önemli bir nokta değildir. Aslolan bu politikaların nesnel şartla-

---

* Ç.N. "Bırakınız yapsınlar" şeklinde çevrilen bu kalıp-deyiş kapitalist ekonomide müdahalenin olmaması gerekliliğini savunur. Fransızca "serbest bırakmak" anlamına gelen bir kalıptır. İktisadi anlamda Laissez Faire devletin ekonomi üzerinde olabildiğince az etkisi bulunması gerektiğini, böylece özel sektörün ve piyasa ekonomisinin ticaretin serbest kalmasıyla beraber ekonomik refaha kavuşacağını düşünür. Ekonominin Adam Smith'in de dediği gibi bir Görünmez el yardımı ile dengesini bulacağını ve etkin olarak işleyeceğini savunur. Bu düşünce özellikle Büyük Buhran sonrasında iktisadi çevrelerde popüler olmuştur. Bu popüler ekonomi mottosunun tamamı "*Laissez faire, laissez aller, laissez passer*" şeklindedir. Bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler anlamındadır.

ra refleks olarak oluşturulmuş olmasıdır. Farklı da olabilirlerdi. Ulaşmaya karar verdikleri hedef farklı olabilirdi, hedeflere ulaşmak için seçilen yollar farklı olabilirdi. Bugünkü sonuç da farklı bir mantık ve gelişme yolunu izlemiş bir toplum olabilirdi.

Bunlar yalnızca salon spekülasyonları değil. Biliyoruz ki Lenin'in ölümünü izleyen yıllarda farklı yollar izlenmişti çünkü o dönemde Bolşevik Parti'de derin tartışmalar ve çatışmalar olmuştu. Stalin'in zaferinin kaçınılmaz olduğuna inanmamız için bir neden yok ya da sol ya da sağ muhalefet kazanmış olsa onun izlemiş olduğu yolu izleyeceğine dair. Seçenekler açıktı ve bugün Sovyetler Birliği bu durumda; çünkü bu seçeneklerin bazıları kabul gördü bazıları da reddedildi.

Belirlenmiş olan politikaların sonuçları üzerine oluşturulmuş varsayımların sebebi hırslı bir girişim değil. Özetle Stalin birinci öncelikte olan dış tehdide karşı koyabilmek için hazırlık yapmakta kesinlikle haklıydı. Ama farklı araçlar kullanılmış olsaydı kısa vadede daha iyi sonuçlar, uzun vadede daha da iyisi elde edilebilirdi. Bürokrasiye daha az ayrıcalık ve daha fazla eşitlik kitlelerde güvenin artmasını sağlar, daha fazla parti içi demokrasi getirirdi. İnanıyoruz ki bu yol, Sovyetler'in ayakta kalmasını ve onun aydınlık komünist bir geleceğe yürümesini sağlardı.

Elli yıllık Sovyet tarihi bize bir çok ders veriyor. Devrimci toplumların seçebileceği ve seçmek zorunda kaldığı yolu aynı zamanda nasıl seçtiği de önemlidir. Bu yol, gelecek on yıllar boyunca kaçınılmaz yollara gebedir.

II. POLONYA'DAN DERSLER

Polonya'da meydana gelen son olaylar, *Gomulka* rejimi altında gelişen durumu aydınlatıyor ve yalnızca Polonya'nın değil aynı zamanda diğer Avrupalı sosyalist ülkelerin[1] de geleceği hakkında önemli sorular doğuruyor.

Sorunlar, 13 Aralık 1970'te tüketici fiyatları sisteminde yapılan geniş revizyonun aniden açıklanmasıyla başladı. Teypler, radyolar, televizyonlar, çamaşır makineleri, buzdolapları, elektrikli süpürgeler gibi dayanıklı tüketim mallarının fiyatları %15 ve daha fazla indirilirken; yiyecek, benzin, giyecek gibi temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları artırıldı. Varşova'dan James Feron "*tüketici harcamalarını endüstriyel maddelere yönlendirirken amaç, kimi*

1) Burada kullanılan sosyalist terimi ve metin açıkça tersini söylemedikçe bu terimi takip edenler de Isaac Deutscher tarafından açıklanıyor: "hepimiz bir ağızdan Sovyetler Birliği, Çin ve onlarla bağlantılı ya da bağlantısız devletleri sosyalist ülkeler olarak anıyoruz ve onların post-kapitalist karakterlerini belirtmek, sosyalist kökenleriyle hükümetlerinin ve politikalarının yönelimlerini anlatmak ve bu rejimlerin kapitalist devletlere karşı çıkmaları için böyle de yapmamız beklenir." (Isaac Deutscher, *Sosyalist İnsan Üzerine*, NY, Merit, 1967, sayfa 17)

2) *New York Times*, 14 Aralık 1970.

tarımsal açıkları talebi düşürerek azaltmak idi"[2] diye yazmıştı.

Fiyatlandırma sisteminde yapılan bu değişiklik ekonomik planlamadaki sosyalist tavrın avantajlarından birini ortaya çıkarıyor, ama aynı zamanda bu sistemin sorumsuz bir bürokrasinin kontrolü altında nasıl suiistimal edilebileceğini gösteriyor.

Bu durumdan ortaya çıkan sorun şudur: Sosyalist ekonomik sistemde fiyatlar, bireysel girişimlerin kârlarını maksimize etmeleri amacıyla ayarlanmaz. Şu an varolan tek kapitalizm biçimi olan tekelci kapitalizmde, fiyatlar tüm sistem için ortaya çıkacak sonuçlar önemsenmeden kârları maksimize etmek amacıyla düzenlenir. Kapitalizmin genişlemek için sınırsız girişimiyle birlikte bu, sistemin kuşkusuzca desteklediği korkuları ve akıl dışılığı besler. Bu şartlar altında fiyat politikası ekonomik planlamanın güçlü ve değerli bir aracı olur. Polonya'nın en büyük ekonomisti, Michael Kalecki şöyle yazmıştı:

> *Kapitalizmin teorisyenleri tarafından fiyat mekanizması, kapitalist sistemin önemli bir avantajı olarak görülür ama fiyatlardaki esneklik sosyalist ekonominin karakteristik bir özelliği olma yolundadır. Bu bir paradokstur.*[3]

Bu durum Polonya'daki son olaylar tarafından da ispatlanmıştır. Bu denli güçlü araçlar kullanışlı olduğu kadar tehlikeli de olabilir ve Polonya'da olanlar bunu ispatlamaktadır. Polonya, kendini sosyalizmi güçlendirmeyi ve komünizmi kurmayı amaçlayan işçi sınıfının partisi olarak gören Komünist Parti tarafından yönetilmektedir. Polonya gibi yoksul bir ülke için lüks olarak görülebilecek ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının yükseltilmesi ve diğerlerinin fiyatlarının düşürülmesi yolundaki bir fiyat reformu,

3) Kalecki, *Ekonomik Dinamikler Teorisi*, (NY: Monthly Review Press, 1968, sayfa 63).

işçiler ve çalışmak için çok yaşlı ve çok genç olan diğer düşük gelirli gruplar için büyük fedakârlıklar anlamına gelmektedir. Aynı zamanda kent bürokratları, uzmanlar ve entelektüellerin halihazırda ayrıcalıklı konumlarını daha da güçlendirmektedir. Belki asıl yarar sağlayanlar yiyeceklerinden fazlasını üreten çiftçilerdir ve bu durumda dayanıklı tüketim maddeleri harcamalarını da artırabileceklerdir. Böyle bir fiyat reformu, kapitalist bir devlet iktidarında yapılmış olsaydı eğer; yürürlükteki yasa, sınıf yasalarının en kaba hâli olduğu için acilen ve haklı olarak iptal edilirdi. Polonya'nın kendisini sosyalist olarak adlandırması ve Komünist Parti tarafından yönetilmesi onu farklı mı kılıyor?

Tüm bu girişimin gizlilikle hazırlandığı ve bu durumdan doğrudan etkilenecek insanlara danışılmadan açıklandığı konusunda hiç şüphe yoktur. Gomulka rejimi açıkça alelâcele bir durumdan yanaydı ve bu durumun getireceklerinden kurtulmayı umut ediyordu. Ama yanlış hesaplanan bir şey vardı ki o da Polonya'da politik değişim için kurumsal bir ihtiyaç doğmuştu ve rejim çoktan kitlelerden soyutlanmıştı. Bu noktaya gelmeden önce vurgulamamız gereken bir şey daha var. İşçileri büyük fedakârlıklara sürükleyen fiyat reformunun altında yatan politika, bunun yalnızca Polonya'da değil 2. Dünya Savaşı'ndan beri Çekoslovakya ve Demokratik Almanya gibi diğer iki Doğu Avrupa ülkesinde de uygulanıyor olmasıydı. Bu ülkelerdeki sanayileşme üzerine yaptığı ciddi araştırmada Alfred Zaubermann, Sovyetler Birliği'ndeki göreli gelişim döneminde de olduğu gibi sosyalist birikimin köylüler tarafından değil sanayi işçileri tarafından sağlandığını ortaya koymuştu.[4] Bu durum 1970'te aylarca aynı bölgede ilk elden çalışan Lynn Turgeon tarafından da açıklanmıştı.

4) Zaubermann, *Polonya, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'da Endüstriyel Gelişme, 1937-1962* (Londra: Oxford University Press, 1964).

Turgeon, Kuzeydoğu Avrupa'da yeni sistemden en kârlı çıkanların çiftçiler olduğu ve onların ekonomik durumlarının bir şekilde savaş zamanı piyasasındaki kapitalist çiftçilerinkine benzediği sonucuna varmıştı. Araştırdığı bölgede kırsal yapılardaki büyük gelişmeden özellikle etkilenmişti.

Fiyat reformunun açıklanması özellikle Gdansk, Gdynia ve Szczecin gibi Baltık liman şehirlerinde geniş ölçekli gösterilere neden oldu (ülkenin diğer bölgelerindeki şehirlerde de kimi gösteriler oldu ama yabancı gazetecilerin azlığı ve yerel iletişim araçlarının yönetimi yüzünden dışarıdakiler ve muhtemelen birçok Polonyalı ülkenin tümünde neler olduğundan haberdar olamadı). Rejimin ilk tepkisi Ortodoks komünist geleneğe bağlı liderlerden beklenecek biçimdeydi. Mantık çok tanıdıktı: Parti işçi sınıfının amaçlarını savunuyordu ve parti politikalarına karşı çıkanlar işçi sınıfının da düşmanı olmalıydı. Bunu takiben gösterilerin suçu holiganlara ve sorunlu insanlara atıldı; kolluk kuvvetleri göstericilerin üstüne salındı. Ölü sayısı tahminleri farklı farklıydı ve yüzlerle ifade edildi. *New York Times*'ta yazan İsveçli bir muhabire göre yalnızca Gdansk'taki ölü sayısı üç yüz idi.

Olanların çok farklı bir tasviri de olaylara bizzat tanık olan ya da oradakilerle röportaj yapma imkanı bulabilen haberciler tarafından çizildi. Bu haberlerin doğruluğunu kanıtlayansa, Gomulka'nın koltuğundan edilmesinden hemen sonra (bu konuya birazdan değineceğiz) hükümetin farklı bir ezgi tutturması oldu. Olayların meydana gelişi ve hikâyesi şöyle olmuş gibi görünüyor: Sorun, tersane işçilerinin işyerlerinde toplantılar düzenlemeleriyle başladı. Sonra Komünist Parti merkezlerine yürüyüşe geçtiler. Hepsinin farklı gerekçelerinin olduğu öne sürülebilir; kimi açıklama talep etmek, kimi protesto etmek, kimi de öfkesini ifade etmek için. Açıklamalar yerine baskıyla karşılaşınca tekrar saldırdılar ve kimi yerlerde parti binalarını, polis merkezleri-

ni ve diğer iktidar araçlarını tahrip ettiler. Geniş kalabalıklar toplandı -bir rapora göre Szczecin'de on bin kişi vardı- ve ordu düzeni sağlamak için göreve çağrıldı. Aynı rapora göre yine Szczecin'de fabrikalar günlerce işgal edildi; ta ki tankların kaldırılmasıyla işlere dönüş ve işçilere karşı misilleme yapılmaması talebiyle bir mütareke sağlanana dek.[5]

Stalin döneminde bir komünist hükümet, böyle bir durumla karşı karşıya kalsaydı muhtemelen kitlesel gözaltılar, duruşmalar, idamlar, tutuklamalar, iş kamplarına sürgünler görülürdü. Önceki politik ortam tekrar kesin bir şekilde sağlanır ve güçlendirilirdi. Ama Polonya bu tarzı, Kruşçev'in Stalin'in üzerine 1956'da yaptığı ünlü saldırısından ve Doğu Avrupa uydu ülkelerinin ilk liberalleşme dalgasından beri terk etmişti. O yıl aynı zamanda küçük bir oranda bu son olaylarla benzerlik taşıyan Poznan kalkışması meydana gelmişti. İki olayda da tetikleyici sebep ekonomik uyuşmazlıktı, yine iki olayda da iktidardaki hükümet, suçu düşman öğelerin üzerine atmaya çalıştı ve iki olayda da bu açıklama işe yaramadı. İlk olayların döneminden bir yazar, resmi söylemin Poznan ayaklanmasını emperyalist tertip olarak tanımladığını söylüyor ve şöyle devam ediyordu:

> *Ama birkaç günlük tepkiden sonra sonradan partinin başına geçecek olan Ochab, ayaklanmanın emperyalist bir tertip olmadığını ve ortaya çıkan son bulguların, yaşam standartlarının yükseldiği açıklamasının sadece hayal ürünü olduğunu ortaya koyduğunu belirtmiştir. Ardından resmi hükümet kaynaklarının görüşleri ayaklanmacıların yaptıklarının mazur görülebile-*

5) *New York Times*, 30 Aralık 1970.

> *ceği yönündeydi. Böylece Ochab, suçu kendisinin ve yoldaşlarının üzerine alma alçakgönüllülüğünü göstermiş oldu: 'Trajedi meydana geldiğinde şaşkındık ve önderliğimiz ülkeyi Poznan trajedisinden koruyamadı. Bu da ülkenin içinde bulunduğu durumdan yeterince haberdar olmadığımızı ve olaylara yetersiz ve yüzeysel baktığımızı gösteriyordu'.*[6]

Bir açıdan medyada öne sürülenlerin aksine, 1970'te olanlar 1956'dakilere benzemiyordu. Poznan ayaklanması, parti önderliğinde ve hükümette bir değişime yol açmadı. Hoş bir gazeteci tasvirine göre Gomulka işçi sınıfının uyanışıyla *geldiği gibi gitmişti.* Ama bu doğru değildi. Poznan ayaklanması, 28 Haziran 1956'da oldu ve Gomulka yaklaşık dört ay sonra 19 Ekim'de tekrar iktidara geldi. İyi bilindiği üzere onu ulusun ve partinin önderliğine geri getiren kriz, Poznan ayaklanmasından değil, iki hafta sonra Macaristan'da da gerçekleştirilen Sovyet askeri müdahalesinden kaynaklandı. Hâlâ, Gomulka'nın iktidara geldiğinde yaptığı ilk konuşmasında Poznan hakkında söyledikleri anımsanmaya değer:

> *Yakın zamanda işçi sınıfı, Parti önderliğine ve hükümete acı dolu bir ders vermiştir. Poznan işçileri, grev silahını kullanmış ve Haziran'da o kara Perşembe'de 'Yeter artık! Böyle gitmez! Yanlış yoldasınız!' demek için sokaklara çıkmıştır. Poznan işçileri, sokaklarda Halkın Polonyası'nı ya da sosyalizmi protesto etmiyordu. Sosyal düzenimize yerleşmiş bozukluğu ve bunun*

6) Nicholas Bethell, *Gomulka: Onun Polonyası, Onun Komünizmi* (NY: Holt, Rinehart and Winston, 1969, sayfa 208-209).

idealleri olan sosyalizmin temel kurallarının bozulmasını protesto ediyordu. Poznan trajedisini emperyalist ajanların ya da ajan provokatörlerin işi olarak açıklamak politik olarak safdillilikti.[7]

Son Aralık olayları acaba Gomulka'nın on dört yıllık kesintisiz Komünist Parti önderliği döneminde Poznan'dan edindiği dersleri unuttuğunu mu yoksa bu dersleri ülke hükümetine anlatmakta yetersiz ya da isteksiz olduğunu mu gösteriyor? Çünkü işçiler bir kez daha 'Yeter artık! Böyle gitmez' dediklerinde kendi öncüllerinden daha orijinal ya da daha deneyimli davranamadı.

Gomulka, komiteye 1956'da büyük popülerlikle ve prestijle girdi. 1970'te fiyat reformunun açıklanmasından hemen bir hafta sonra itibarsız bir şekilde ayrıldı. Parti önderliğindeki bölümler açıkça ileri bir aşamaya gelmişlerdi ve Gomulka'nın destekçisi kalmamıştı. Krizle yüzyüze gelince ve kızgın işçileri yatıştırmak gerektiğinde Merkez Komite, acilen onun uzun süren önderliğini sona erdirdi ve işçiler için daha kabul edilebilir birini onun yerine getirdi.

Bu kişi, kendisi ve babası kömür işçisi olan, Belçika ve Fransa'da 2. Dünya Savaşı'nın ardından Belçika Komünist Partisi'nin Polonya delegesi olarak görev yapmış olan Edward Gierek'ti. Polonya'ya dönüşünde mühendislik okudu, Katowice kömür madeni bölgesinde partinin en üst konumuna yükseldi ve 1959'da Politbüro'ya seçildi. Basına göre, Gierek madenciler için ev ve tüketim maddeleri konularında kazanımlar elde etti; bu şekilde işçi sınıfının desteğini kazandı.

Tek partili politik sistemlerde önderlik değiştiğinde daima

7) Age, sayfa 217-218.

herkes değişime yol açan şartları eleştirmekte kendini özgür hisseder ve geçmişin günahları gidenin üstüne atılır. Böylece bu gibi zamanlarda eleştirilerden dolaylı biçimde de olsa işlerin nasıl yürüdüğüne dair fikir edinilebilir. Örneğin yeni önder Gierek'in 20 Aralık'ta televizyonda partinin ilk sekreteri hakkında konuşurken söylediği bazı şeyleri ele alalım:

> *Altın kuralımız, ekonomi-politik ve politika konularında işçi sınıfı ve entelijansiya ile geniş ölçekli bilgi alışverişi yapmak olmalıdır. Bu, parti yaşamındaki demokrasinin ve kolektif önderliğin ilkesidir. Son olaylar bu basit gerçeği bize acı bir yolla anımsatmıştır. Parti, daima işçi sınıfı ve tüm ulusla yakın ilişkiler kurmalı ve çalışan insanlarla arasındaki ortak dili kaybetmemelidir.*[8]

İnsanın buna ilk tepkisi, konuşmada bahse değer hiçbir şeyin olmadığı şeklindedir. Çünkü bu, kuşaklar boyunca sosyalist harekette varolan temel ilkelerin tekrarından başka bir şey değildir. Metinden anlaşıldığı üzere bu birkaç cümlede Gierek'in söyledikleri şunlardır:

1) Politikalarını oluştururken hükümet gerçeklikten kopmuştu;

2) İşçi sınıfına ve entelijansiyaya danışmaktan kaçındı;

3) Parti içi demokrasi ve kolektif önderlik ilkesini göz ardı etti;

4) İşçi sınıfıyla yakın bağlar kurmak konusunda başarısız oldu ve çalışan insanlarla ortak dil oluşturamadı. Kendini proletaryanın öncüsü olarak gören bir parti için ne büyük çelişkiler bunlar!

---

8) *New York Times*, 21 Aralık 1970.

Ya da Gierek'in yeni yıl arifesinde ulusa seslenişi ile ilgili *New York Times*'ta çıkan haberin giriş cümlesini ele alalım: "*Polonya'nın yeni Komünist Parti önderi Edward Gierek bugün, 1971'de hükümetin dürüst, açık, anlaşılır ve anlayışlı olacağını vaat etti*". Bu geçmiş hükümetin dürüst olmadığı, sıradan insanlara karşı anlayışsız ve kapalı olduğu anlamına mı geliyor?

Polonya'da bugün neyin yanlış olduğu sorusunun odağına yerleştiklerini düşünme yanılgısına düşmemek için bu çelişkileri ve kabulleri değerlendirmek önemlidir. ABD'deki kendi durumumuzla bir benzerlik kurmak, sorunları anlamak için bize yardımcı olabilir. Hiçbir suçlama, 1965'teki Vietnam Savaşı'nın haklı gösterilme çabalarından beri insanlara yalan söyleyen ABD hükümetine yöneltilenler kadar yoğun değildir. O dönemde *güvenilirlik uçurumu** terimi -hükümetin söylediği ile gerçek arasındaki uçurum- bir deyime dönüştü. Kendinden önceki Lyndon Johnson gibi Richard Nixon da sürekli olarak ve haklı biçimde sadece solcular tarafından değil herkes tarafından aldatma ve ikiyüzlülükle suçlandı. Ama nelerin olduğu konusunda yalnızca başkan doğruyu söyleseydi bile her şeyin iyi gidebileceğini düşünebilir miyiz? Güney Vietnam halkının kendi kendini yönetmesini savunmak yerine o, ortaya çıksa ve orada bir ABD sömürgesi kurmak istediğini söyleseydi? Vietnam'dan silahlı güçleri çekmek yerine ABD işgalini açıkça savunsaydı?

Hayır, sorunun temelinde yatan şey bu değil; aksine bir hükümetin kendini yalan söylemek zorunda hissetmesidir. Yalan söylemek, hükümet politikalarının halk tarafından kabul edilemez olduğunu bilmekten kaynaklanır ve hükümet gerçeği gizlemek ister. Bir hükümetin gerçeği söyleyebileceği ve söylemek isteme-

* Ç.N. *credibility gap*: belirtilenle gerçek arasındaki tutarsızlık, anlamında kullanılan bir deyim.

si için her nedene sahip olduğu zaman, yalnızca kitlelerin politikalara sahip çıktığı zamandır. Bir hükümet, politikalarının ancak bu politikaları şekillendiren şey halkın istekleri olduğunda, halk tarafından kabul edilebileceğini bilir; diğer bir deyişle yalnızca *kitlelerden kitlelere* ilkesi geçerli olduğunda. Grupların ya da bireylerin daima yanılabilir olduğunu hesaba katarak, bir hükümetin yalnızca ve yalnızca son çözümlemede kitleler tarafından denetlendiğinde *kitlelerden kitlelere* ilkesini hayata geçirebileceğini söyleyebiliriz. Bir ülkede gerçek demokrasinin varlığının en sağlam göstergesi, hükümetinin doğrulara bağlılığıdır.

Polonya özelinde iki sonuç ortaya çıkıyor: Birincisi, liderlerinin itiraflarının ortaya koyduğu gibi ülkenin demokrasiden sapmış olduğu gerçeği; ikincisi, Gierek'in eski tarz halkı aldatma ve bilgiden yoksun bırakma çabalarından kurtulmanın yolunun işçi sınıfının ya da onlara yakın olan şehir ve kasaba halklarının isteklerine dürüstçe saygı duyulmasından geçmesi.

Bu kitleler gerçekte ne talep ediyorlar? Yöneticilerinin onların gırtlaklarına tıkmaya çalıştığı şeyi istemediklerine dair açık bir kanıt olduğu aşikâr. Bu bağlamda, *New York Times*'ın Sovyet Bloğu uzmanı Harry Schwartz'ın "İş Dünyası ve Finans" sayfasında 10 Ocak'ta yazdığı yazıyı oldukça aydınlatıcı bulduk. Schwartz'ın makalesinin eksiksiz metni şöyle:

> *Alaycı bir Doğu Avrupa sloganı olan 'Komünizm çalışmaktan iyidir' sözü, Komünist Parti lideri Wladyslaw Gomulka'yı deviren Polonya'daki çalkalanmanın bir sonucu olarak hastalık sonrası yeniden doğuşun bir göstergesi olabilir.*
>
> *Bu çalkalanmalar işçilerin üretimini artırma dürtüsüyle Polonya ekonomisinin reforme edilmesi çabalarından ortaya çıkmıştır. Gomulka'nın düşüşü, Sovyet-*

ler ve Doğu Avrupa'nın diğer ekonomik reform yanlılarının cesaretini kırmış olabilir; çünkü ciddi politik sonuçların doğabileceğini ortaya koymuştur.

1960'larda ortaya çıkan ekonomik reformlar bir komünist ülkeden diğerine farklılık göstermiştir. Bununla birlikte, tüm amaç; üretimde daha çok pazar etkisi sağlamak, fiyatları ve ücretleri arz talep dengesinin gerektirdiği biçimde yakınlaştırmak, sanayi ve diğer alanlardaki yetkililere, geçmişin ayrıntılı merkezi ekonomik planlama dönemindekinden daha fazla yönetimsel inisiyatif kullanma şansı vermekti.

Araştırmacıların ortaya koyduklarına göre; son karışıklıklara neden olan tersane işçileri; gıda, benzin ve diğer ihtiyaç maddelerindeki yüksek fiyatlardan etkilenen maaşlarında yapılan düzenlemelerden tedirginlerdi. İşçiler, maaşlarındaki düzenlemelerin haftalık kazançlarını düşürmesinden korkuyorlardı ki ekonomik reformistler tam da bu korkunun Polonyalı işçilerin gayretini ve verimliliğini artıracağını umuyorlardı.

Bu arka planın tersine, kimi gözlemcilere göre de, böylesi ekonomik reformlara düşmanlık, en az geleneksel yolları tutan ve yenilerine karşı tutucu olan ekonomi yöneticilerine Sovyet Bloğu ülkelerinin işçi sınıfının duyduğu kadardı.

Son kertede, Doğu Avrupa'nın çoğu ve Sovyetler, ilgilenen herkes tarafından anlaşılan ve saygı duyulan bir çeşit gayri resmi sosyal sözleşme yapılmış gibi hareket ettiler. Bu sözleşme, herkese iş garantisi ve en azından insan işe geldiği ve gayret gösterdiği sürece asgari bir yaşam seviyesi sağladı. Bu, tembel insan için tatmin ediciydi; bir çok işçi için iyi bir pazarlık sonucu olan;

asgari ama güvenli bir ücret için asgari çaba göstermek.

Doğu Avrupa'nın çoğunda, ekonomik açıdan fabrika ücretlerinin sağladığından daha fazlasını isteyen işçiler genellikle ek işler yaptılar. Boş zamanlarında zanaatkârlık, sanatçılık ve inşaat işçiliği yaptılar ve kimi için fabrikada geçirilen zaman diğer işlerin verdiği yorgunluktan sıyrılabilmek için gerekli dinlenme zamanı halini aldı.

Sovyet Bloğu ülkelerinde yerel rekabetin yokluğu ve Doğu Avrupa'daki eşitlik ilkesine eğilim sayesinde tüm bunlar gerçekleşebildi. Özellikle ikinci his, daha fazla kazanç için çok çalışma ve ortalamanın üzerinde gayret harcama konusunda işçiler üzerinde sosyal baskı yarattı.

Ancak 1970'lerde, Doğu Avrupa ülkeleri ve Sovyetler, uluslararası rekabetle başa çıkmak ve mallarının Amerikan, Alman, İngiliz, Fransız, Japon ve diğer menşeli ürünlere karşı dünya pazarlarında satılabilmesi için üretim maliyetini ve ürün kalitesini geliştirmek zorunda olduklarını anladılar. Bu rekabet zorunluluğuysa geçtiğimiz ay ekonomik reformlar ve fiyat artışlarıyla ilgili halkın desteğini kazanmaya çalışan Polonyalı yetkililer tarafından vurgulandı.

Doğu Avrupalı işçilere uluslararası rekabetten ve ödemeler dengesi problemlerinden söz etmek tamamıyla anlaşılmazdır. Tam aksine işçiler, ekonomik reformu ve onunla ilgili yapılan özenli hesaplamaları; bu reform, üretimini artıramayacak işçilerin çoğuna düşük ücret korkusu yaşattığı için; rahat statükoları için tehdit unsuru olarak görürler.

Eşitlik duygusunun tamamen hüküm sürdüğü bölgede pek çok işçi reformun teşvik edici unsurlarını büyük şüphelerle karşılar. Neden bazı işçilerin diğerlerinden fazla kazanacağını sorgularlar. Bu, sosyalizmin ortadan kaldıracağı, kapitalizmin acımasız rekabet ortamına dönüş değil midir?

Sovyetler'de işçiler arasında ekonomik reformla ilgili en büyük şüphe onun işsizliğe neden olacağıyla ilgiliydi. Sovyet Bloğu'nda fabrikaların ve madenlerin işçi kadrolarının fazla olduğu herkes tarafından bilinir. Bu sebeple ekonomik reform uygulanan bir fabrikanın kârlarını artırmasının yolu fazla işçileri çıkarmaktan geçer.

Sovyet propagandacıları, fazla işçilerin çıkarılmasının işsizlik anlamına gelmeyeceğini; çünkü bu işçilerin kullanılabileceği istihdam alanlarının çok olduğunu anlatarak işçileri rahatlatmaya çalışırlar. Fakat ekonomik reformun işsizliğe yol açacağı korkusu daha da pekişir. İşçilerin çoğu bilir ki, bu boş iş alanları kimsenin gitmek istemeyeceği Sibirya petrol bölgeleri gibi uzak alanlardadır.

Doğu Avrupa'daki ekonomi yöneticileri, işçileri etkileyen reformları, Polonya'da fiyatların hiçbir uyarı yapılmadan geçtiğimiz ay aniden yükseltilmesi gibi, değişimi bir defada ortaya koymaktansa yavaş yavaş açıklayarak bu problemlerin üstesinden gelmeyi başardılar.

Kuşkusuz bu çözümlemenin çok geniş bir kapsamı var. En temel tavrı ise, Schwartz'ın bilgili bir burjuva gözlemcisi olduğunu unutmayarak, ekonomi yöneticileriyle (yönetici bürokratlar da denebilir) işçiler arasında kurumsal bir çatlak olduğu yönün-

dedir. *Yöneticiler kapitalist standartlar neyi gerektiriyorsa öyle hareket ediyorlar.* Ekonomik düşünceleri ve karar mekanizmaları üretim hedeflerine, verimliliğe, uluslararası rekabete odaklanmış durumda ve bunlar araç değil amaç olarak görülüyor. Bu amaçlar için kullanılacak araçlar da propaganda, teşvik, gelir kaybı korkusu, işsizlik tehdidiyle yola getirilebilecek işçilerdir. Bu, kapitalist ekonomik ideolojiyi çağrıştırmaz, kapitalist ekonomik ideolojinin ta kendisidir.

İşçiler klasik proleter tarzda tepki göstermişlerdir. Çalışmayı, para kazanmanın yolu olarak değil, hayatın bir parçası gibi gördükleri için; onları daha fazla çalışmaya zorlayacak bildik kapitalist tuzaklara düşürülmeyi reddederler. Onlar bir çeşit *eşitlikçi eğilime* katılanırlar ve birbirlerinin acımasız bir çekişmenin ortasına atılmasını kabul etmezler. Güvenli düşük ücreti güvensiz yüksek ücrete tercih ederler. Tanıdık çevrelerinden ve insani ilişkilerinden soyutlanmak ve bürokratların söylemleriyle oradan oraya sürüklenmek istemezler. Kısaca onlar yükselme gayretinde olan bireyler değil proleterdirler. Eski merkezi sosyalist rejimler, tüm düşük gelirlerine rağmen onlara hak ettiklerinin birazını verebilmiştir. Onlar da daha fazla GSMH sözü, döviz girdisi ya da ekonomistlerin ve parti çalışanlarının hesaplarını haklı kılacak değerler yüzünden bu özelliklerinden vazgeçmek istemezler.

Bu Schwartz'ın ima ettiği gibi Doğu Avrupa işçilerinin tembel, umutsuzca tutucu ve ilerlemeye karşı olduğunu göstermez. Tersine bu, onların uluslararası pazarlarda Batı Almanya, ABD ve Japonya gibi tekelci kapitalist ülkelerle rekabet edebilmek için modernize edilen bir kapitalist devlet sistemi inşa edebilmek için iyi malzeme olmadıklarını ortaya koyar. Başka bir deyişle, Doğu Avrupa işçisi kapitalist değerlerle ve dürtülerle bezenmiş değildir ve sonradan görme patronlarına dev kapitalist lige gir-

me yolunda yardımcı olmak konusunda olabildiğince isteksizdir. *Rahat statükoları* ve anlaşılmaz buldukları bir şey için çaba göstermeleri gibi iki seçenekle baş başa bırakıldıklarında tereddütsüzce eski yolu tercih ederler.

Ancak onlara, anlamakta zorluk çekmeyecekleri biçimde daha iyi bir toplumun -bazıları için değil herkes için güvenli yüksek ücretlerin öngörüldüğü- inşası ve planlamasında insani ortaklıkların geliştirilebileceği fırsatların da verilerek aktif rol oynamaları gibi farklı bir seçenek sunulduğunu varsayın. Yaşam kalitelerini ve çalışma şartlarını kontrol edebilmek için daha fazla emek sarf etmekten nasıl da hoşnut olacaklardır. Konuya diğer taraftan bakacak olursak, önderlerinin kapitalistlerin ayak izlerini körü körüne takip etmektense cesurca politikalar ürettiklerini ve gerçek proleter bir sosyalist toplum hedeflediklerini düşünün. Bu seçenek sunulduğunda işçilerin bunu reddedeceğini ya da işbirliği yapmayacağını kim düşünebilir?

Harry Schwartz'lar elbette bunu boş bir hayal olarak göreceklerdir. Onlar, 1970'lerde Doğu Avrupa ülkelerinin ve Sovyetler'in kayıtsız şartsız; Amerikan, Alman, İngiliz, Fransız, Japon ve diğer rakiplere karşı dünya pazarlarında mallarının satılabilmesi için üretim maliyetlerini ve mal kalitesini geliştirerek uluslararası rekabete girmek zorunda kaldıklarını söylüyorlar. Buna verilecek en iyi cevap; kesin bir dille ve koşulsuz bir biçimde; *saçmalıktır*. Hiçbir ekonomi ya da doğa yasası Doğu Avrupa ülkelerinin ve Sovyetler'in kapitalist dünyayla bir kedi fare yarışına girmek zorunda olduğunu söylemiyor. Onlar kendi yollarını izleyecek ve kendi hızlarında ilerlemelerini sağlayacak kaynaklara, teknolojiye ve bilim insanlarına sahipler. Bu, elbette teknolojik açıdan gelişmiş kimi kapitalist girişimlerin ekonomilerinden uzak tutulmasını gerektiriyor; ancak bu, yukarıda sözü geçen kapitalist dünyayla ticaret ilişkisinin kesilmesi anlamına gelmez,

ki bu sosyalist gelişme açısından faydalı da olabilir. Sovyet ekonomist Evgeny Preobrazhensky'nin yaklaşık yarım yüzyıl önce yazdığı gibi: *Kapitalist tekelciliğin baskısına ancak sosyalist tekelcilikle direnilebilir.*[9] Bunun mümkün olabileceğinden kuşkusu olanlar kapitalist dünyadan bağımsız olan, ama soyut olmayan Çin'in girdiği sosyalist gelişmeye göz atmalıdır. John Gurley'in dikkate değer bir makalesinde belirttiği gibi;

> *Çin dünyaya, dönek bir başarısızlık çukuruna düşmekten çok uzak biçimde, zaman geçtikçe derin ve büyüyen bir etkiye sahip olan bir örnek oluşturmuştur.*[10]

Sovyet Bloğunda sosyalizme dönüş için kitle desteği ve nesnel olasılığın olduğunu söylemek, böyle bir gelişmenin yakın bir gelecekte olacağını söylemekten tamamen farklıdır. Polonya örneğinde görüldüğü gibi, dünyanın bu bölgesinde iktidardaki bürokratik rejimler, işçi sınıfından kopmakla kalmamış; aynı zamanda kapitalist ülkelerdeki burjuvazi gibi onların karşısına geçmiştir. 13-20 Aralık haftasında, Polonyalı işçiler hükümeti devirdiler ama rejim hâlâ ayaktadır. Yüzler değişti, önemi göz önüne alınmak zorunda kalınan halk taleplerine yeni hükümet boyun eğmek zorunda kaldı.[11] Ama köklü değişimler olacağının hiçbir belirtisi yoktur. Bürokratik yönetimin kabalığı ve keyfiliği azaltılmış olabilir, ama temelde bürokratik özelliği korunmuştur. Polonya'da yeni bir düzen için makul beklentiler dahi Go-

---

9) E. Preobrazhensky, *Yeni Ekonomi* (NY: Oxford University Press, 1965, sayfa 159.

10) Gurley, "Kapitalist ve Maocu Ekonomik Gelişme", *Monthly Review*, Şubat 1971, sayfa 15-35.

11) Bu konuda hali hazırda en iyi değerlendirme Bernard Margueritte'in *Le Monde*'da çıkan yazısıdır. "Polonya: Ücret Artışları ve Artık Karşıt Görüş Yok", *Le Monde Weekly*, 6 Ocak 1971, sayfa 3.

mulka deneyimini anımsatmalıdır. 1956'daki coşku uzun sürmemiştir ve Polonya, milliyetçi ve reformist Gomulka'nın son yıllarında Sovyet hegemonyasının hevesli bir aracına ve kendi halkına karşı tiranlığa dönüşmüştür.

1970 Polonya ayaklanmasından doğabilecek en iyi sonuç yalnızca Polonyalı değil tüm Sovyet Blok işçilerinin şu dersi almaları olurdu: ihtiyaçları olan şey onların gereksinimlerini ortaya koymayı talep eden yeni bir önderlik değil, karşılayan yeni bir rejimdir; çünkü bu tamamıyla onların kontrolündedir.

III. Sosyalizme Geçiş

Bu konu konu oldukça geniş ve yerimiz dar; bu nedenle ben tüm içeriği basitçe kapsayabilecek biçimde kendimi birkaç yaklaşımla sınırlamalıyım. Bu, konunun ne açık ne de tartışmasız olduğu anlamına geliyor. Bu nedenle başlangıçta bu varsayımların birkaçını ortaya koymak faydalı olabilir.

1) Sosyal sistemler arası geçişle ilgili genel bir teori yoktur. Bunun sebebi konuya ilginin az olması değil -ilginin azlığı doğrudur- her geçişin, çözümlenmesi ve açıklanması gereken benzersiz tarihsel süreçler olmasıdır.

2) Bununla birlikte, geçişlerle ilgili karşılaştırmalı bir çalışma son derece faydalı olabilir. Özellikle geçmişteki geçişlerle ilgili bir çalışma, mevcut ve gelecekteki muhtemel geçişlerle ilgili anahtar sorular sormamızı, benzerlikleri ve farklılıkları anlamamızı, pratikteki sürecin tarihselliğine ve bütünlüğüne değer vermemizi sağlar.

3) Geçişler, asla basit ve kısa süreçler değildirler. Tersine, tüm

tarihsel çağları tarif eder ve doldururlar. Karmaşıklıklarının bir yönü *çok yönlülük* olarak adlandırılabilir: Bir tarafa yönelen hareket kendi üstüne doğru dönebilir ve yeni bir temelden doğrusal harekete geçebilir. Kimi yerlerde tersine dönüş uzun sürebilir ve kalıcılaşabilir.

4) Bir sosyal düzenden diğerine geçiş, tarihsel materyalizmin en zor ve derin sorularını içerir. Marx, *Felsefenin Sefaleti* adlı eserinde şöyle yazmıştı; *Bay Proudhon bütün tarihin insan doğasının sürekli değişimi demek olduğunu bilmiyor.*[12] Bu bakış, Feuerbach üzerine altıncı tezinde belirttiği şu ilkeyle tamamlanabilir; insanoğlunun özü doğuştan her bir bireyden değil sosyal ilişkilerin toplamından oluşur ancak yalnızca insanoğlunun dönüşümü sosyal ilişkilerin dönüşümüyle ilişkilendirilebilirse. Bunun nasıl yapılabileceği Feuerbach üzerine üçüncü tezde belirtilmiştir:

> *İnsanoğlunun koşulların ve eğitimin ürünü olduğunu söyleyen ve dolayısıyla değişik insanların başka koşulların ve farklı eğitimin ürünü oldukları biçimindeki materyalist öğreti, çevreyi değiştirenin aynı insan olduğunu ve eğitilmek zorunda olanın eğitimcinin kendisi olduğunu unutuyor... İnsanoğlunun etkinliğinin koşulların değişimiyle örtüşmesi ve akılcı biçimde devrimci pratik olarak değerlendirilebilir.*

Burada, insan doğasının, sosyal ilişkilerin ve devrimci pratiğin birleştirilmesi noktasında bir sosyal düzenden diğerine geçiş sorununun odağına ulaşıyoruz.

Şimdi ben, bu bakışın kimi anlamlarını sosyalizme geçiş ba*

12) Karl Marks ve Friedrich Engels, *Çalışmalar*, 4. Cilt, sayfa 160.

lamında ortaya koymaya çalışacağım. Burjuva insan doğası, çatısını feodal toplumun oluşturduğu mevcut kapitalist gelişmenin uzun yüzyıllar alan oluşum sürecinde biçimlenmiştir. Kapitalizm, feodalizmi yenebilmek için yeterince güçlendiğinde artık feodalizme dönüş ihtimali yoktu. Burjuva insan, yalnızca burjuva toplumda kendini evinde hissediyordu: artık onların feodal toplumu yeniden kurmak için geçerli bir nedenleri yoktu. (Bu kapitalist gücün herhangi bir yerde feodal güç tarafından alt edilemeyeceği anlamına gelmez; yerel ve uzun süreli biçimlerde kapitalizmin ilerleyişi durdurabilir. Böylesi oluşumlar yine de yeni sistemin genel gelişimini engelleyemez.) Bu işleyiş, sosyalizme geçiş konusunda büsbütün farklıdır. Sosyalist insan doğası, kapitalizmin çatısıyla değil kapitalizme karşı duruşla şekillenir. Bu karşı duruşun yeni bir sosyalist toplum oluşturma olasılığında yeterli ölçüde ve derinlikte olmasının güvencesi nedir? Sosyalist bir topluma özgü sosyal ilişkilerin, insan malzemesinin yokluğunda yalnızca adıyla ona anlam ve değer katabileceği yanılgısına düşmemeliyiz. Tüm anlamlarıyla keşfetmemiş olsa da, Marx'ın bunu anladığını *Köln'de Komünistlerin Yargılanması Hakkında İfşaat* adlı kitabının bir bölümünden çıkarabiliyoruz. Burada Komünist Birlik'teki grubuyla karşıt görüşteki azınlık bir grubun propagandaları ayrı düşüyor:

> *Biz işçilere, 'yalnızca ilişkileri değil kendinizi de değiştirmek ve politik iktidara hazır olmak için on beş, yirmi, elli yıllık iç savaşlara ve halk çatışmalarına katlanmak zorundasınız' derken; onlar, 'hemen iktidar olmalıyız ya da her şeyi unutmalıyız' diyorlar. Biz Alman proletaryasının gelişmemiş olduğunu Alman işçilere vurgularken, onlar ulusal kimliği ve kuşkusuz daha popüler bir yaklaşımla Alman sanatçısının sanatsal*

öngörüsünü övüyor.[13]

Bu noktada Marx asıl soruna dokunuyor: Proletarya, yalnız toplumsal ilişkileri değil, aynı süreçte kendini de değiştirmelidir. Ne yazık ki takip eden yüzyılda bunun başarıyla yerine getirilebileceği garantisi verilememiştir.

Sanayi bakımından gelişmiş ülkeler göz önüne alındığında, kapitalizmin Marx'ın öngördüğünden daha fazla yaygın güce sahip olduğu görülüyor. Kimi şartlar altında, proleterler ekonomizme boyun eğdiler; Lenin bu durumun doğal olduğunu ve ancak bilinçli devrimci öncüler tarafından alt edilebileceğini düşündü. Gerçekte olansa bunun tersiydi: kendilerini sosyalist, sosyal demokrat ya da komünist olarak tanımlayan öncüler; proleter kitleleri devrimci sosyalizme yönlendirmektense, kendileri ekonomik reformcular haline geldiler. Bunu geçici bir sapma olarak görenler de var. Onlara göre yeni bir devrimci dönem açıldı ve proletarya klasik Marksist-Leninist teoride kendisine addedilen rolü tekrar üstlenecektir. Onların haklı çıkmasını elbette isterim, ancak şimdilik söylenebilecek tek şey bunun kanıtlanmadığı.

Eski rejimlerin (kapitalist ya da feodal-kapitalist) yıkıldığı ülkelere dönecek olursak, apaçık nedenlerle çok farklı iki deneyimle karşı karşıya kalıyoruz: Sovyetler ve Çin.

Ekim Devrimi, 1917 Rusyası'nın koşullarında sosyalizme geçiş hakkındaki Marksist-Leninist teorinin ilk bölümünün doğruluğunu kanıtlamıştır. Sanayi proletaryası, sayıca az olmasına karşın, kararlı bir devrimci önderlik altında Şubat Devrimi'yle iktidara gelmiş ve burjuva rejimini alt etmeyi başarmıştır. Fakat teorinin ikinci bölümü göz önüne alındığında -sosyalizmin yapı-

13) Age, 8. Cilt, sayfa 142.

landırılması konusunda proletaryanın yeterliliği- Rus deneyimi sonuçsuz kalmıştır. Ekim Devrimi'nin ardından dört yıl süren kanlı iç savaş, açlık ve kargaşayla Rus proletaryası, önemli ölçüde azalmış ve dağılmıştı. Yaşamsal ve ekonomik sorunlarla boğuşmakta olan Bolşevik hükümet, eski anti-sosyalist devlet bürokrasisine güvenmek ve onun gücüne eklenmek zorunda kalmıştı. Yanı sıra, 1922'den 1928'e kadar olan dönem sanat, eğitim, cinsler arası ilişkiler ve sosyal bilimler alanlarında devrimci mayanın ekildiği süreçti. Bu dönem kısa kesilmemiş olsaydı, güçlü sosyalist eğilimler oluşturulabilirdi. Bu dönemi sonlandıransa, her şeyin olası hızlı ekonomik gelişmeye yönlendirilmesi kararı oldu. Bu kararı yargılamak ya da sebeplerini tartışmak bizi konudan uzaklaştırabilir: Sözün kısası bu durum, baskıcı bir politik rejimin yerleştirilmesini ve kültürel karşı devrim olarak adlandırılabilecek bir ortamın oluşmasını gerektirdi. Bu şartlar altında, sosyalist insan doğası oluşturmaya yönelik devrimcileştirme pratiği tamamen ortadan kayboldu. Yerine, yaygın sanayileşmeyle birlikte yeni kurulmuş olan proletarya, baskı altına alındı, bölündü, ifade özgürlüğünden yoksun kaldı ve her yerde hazır bulunan gizli polis tarafından korkuyla kuşatıldı.

Rus deneyimi, bu şekilde sosyalizmi kurma sorununun olumlu tarafına ışık tutarken, üretim araçlarının millileştirilmesi ve ayrıntılı ekonomik planlama gibi sosyalist tarzların, süreç sosyalist bireylerin şekillendirilmesiyle bire bir gitmedikçe, aşılanmasının imkansızlığının mükemmel bir kanıtını sunuyor. Sovyet ideologları tarafından özenle sunulan, kitlelerin maddi yaşam şartlarının yükseltilmesinin sosyalist bilinci artıracağı fikri; hiçbir sonuca ulaşmadı ve Sovyet deneyimi bunun tam bir saçmalık olduğunu ispatladı (Amerikalılar için de aynı şey geçerlidir). Sovyet sisteminin kimi olası olumsuzlukları ironik bir biçimde Stalinist terör tarafından bir süreliğine önlendi: örneğin görevi-

ni açıkça kötüye kullanan bürokrat, rahatlıkla kendini çalışma kampında bulabilirdi. Ama Stalin'in ölümünden sonra bu engellemeler ortadan kalktı ve rejimin asıl hali ortaya çıktı.

Çin'de yayımlanmış yakın tarihli bir eleştiri, konunun özünü açığa vuruyor:

> *Üretimden dağıtıma, ekonomik birimlerden hükümet oluşumlarına dek kapitalizmin güçleri kentlere ve kasabalara yayılmıştı. Spekülasyonlar, pazarda tekelleşme, fiyatlarla oynama ve hile sıradan olaylar halini almıştı: İşletmelerde ve hükümette kapitalist üretim yöntemini teşvik edenler rüşvet alıyorlardı; zimmet suçu işliyor, çalıntı malları bölüşüyor, halkın çıkarlarının aksine kişisel çıkarlar uğruna çalışıyorlardı. Tüm halkın sosyalist mülkiyeti artık ayrıcalıklı bir tabakanın mülkiyeti olmuştu ve bir takım kapitalist işbirlikçi ve yeni burjuvalar tarafından dönüştürülmüştü... ne acı bir tarihi ders!* [14]

Bu durumu, 'yasalar çerçevesinde-*de jure*' olarak tanımlamaktan çok; 'kanuna aykırı veya kanundışı olmakla birlikte gerçekte kabulü zorunlu bir durum-*de facto*' olarak tanımlamak gerektiği şeklinde bir uyarı yaparak, özellikle *tüm halkın sosyalist mülkiyeti artık ayrıcalıklı bir tabakanın mülkiyeti olmuştu ve bir takım kapitalist işbirlikçi ve yeni burjuvalar tarafından dönüştürülmüştü* önermesinin üzerinde duracağım. Bu, Charles Bettelheim'ın *devlet burjuvazisi* olarak tanımladığı, üretim araçlarını kontrol ede-

14) Kirin Bölgesel Devrimci Komitesi Yazı Grubu, "Ekonomi Alanında Sosyalist İnşa ve Sınıf Savaşı- Sun Yeh-Fang'ın Revizyonist Ekonomik Teorisinin Eleştirisi", *Peking Review*, 17 Nisan 1970, sayfa 9.

rek ürünlerin nasıl kullanılacağına karar veren ayrıcalıklı bir tabakaydı. Yasallığa önem vermeden düşünürsek; bu, sınıf mülkiyetçiliğinin gerçek haliydi.

Sovyetler'deki oluşumun yapısı, çok ufak değişikliklerle ya da hiç dokunmadan herhangi bir kapitalist ülkeye uygulanabilirdi. Aralarında tek bir fark kalıyordu: Kapitalizmdeki uygulamaların büyük kısmı yasaldır.

Bu da ortaya koyuyor ki hiçbir yasal sistem -bu kavramı mülkiyet ilişkilerinin hakim olduğu belli başlı sistemler için kullanıyorum- tarih içinde şekillenmiş insan doğasıyla uyum içinde olmadıkça insanların davranışlarını kontrol edemez. Sovyetler'de bu şartlar, açık biçimde, sağlanmamıştır.

Bu, elbette Sovyetler'de hiçbir zaman sosyalizm olmayacağı anlamına gelmez -ilk girişim, başarısızlığından çok pozitif etkileriyle anılmalıdır-. Kapitalizmin ilk belirtileri sonuçsuz kalmıştı ama sonradan diğer kapitalizmlerin de başarısızlığa uğrayabilecekleri ve geliştirmekte zorlanacakları değerli deneyimler aktarmışlardı; çifte kayıtlı muhasebe sistemi gibi.

Rus Devrimi sürecinde kritik önem taşıyan Marksizm-Leninizm bilimi; Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarına ulaştı; bu noktada diğer ülkelerin sosyalizmi kurma yolunda planlı devrimci pratikler için gereken dersi Sovyet deneyiminden edindiğini söylemek aşırıya kaçmak olmaz. Lin Piao, Ekim Devrimi'nin ellinci yıldönümünde şöyle söylemişti:

> *Sovyetler'de ve diğer sosyalist ülkelerde kapitalizmin restorasyonu, uluslar arası komünist hareket tarihinin son elli yılında alınması gereken en önemli derstir.*[15]

15) *Le Monde Weekly*'den alıntı, 13 Ocak 1971, sayfa 8.

Çin'i sosyalizmin inşası yolunda tamamen farklı yol izlemeye iten dürtü, elbette Sovyet deneyiminden alınan bu olumsuz ders değildi. Çin'deki durum Sovyetler'den önemli açılardan farklıydı. Çin proletaryası, Rusların'kinden daha az sayıda olmasına rağmen ekonomizme kurban edilmemişti. Mao, 1939'da şöyle yazmıştı:

> *Çin'de Avrupa'da olduğu gibi ekonomik reformizm gerektirecek herhangi bir temel olmadığı için az sayıda grev kırıcı hariç tüm proletarya toplumun en devrimci sınıfıdır.*[16]

Bu inançlı devrimci güce; kapitalizme, feodalizme ve emperyalizme karşı mücadeleyle geçen çeyrek yüzyılda daha büyük sayıda eklenmeler olmuş, 1949'daki devrim zaferinde doruk noktasına ulaşmıştır. *Hongqi* gazetesinin editörlerinin sözleri şöyle:

> *Eğitilerek ve halkın ordusunda yetiştirilerek milyonlarca işçi, köylü, öğrenci ve küçük burjuva kökenli entelektüel kendilerini [düşüncede ve eylemde] devrimcileştirdi ve sadık, bilinçli savaşçılar; devrimin ve inşasının temel taşı oldular.*[17]

Japon işgali ve uzun süren iç savaş, Çin'de devrimci güçleri sayı ve olgunluk bakımından geliştirdi. Aynı süreç Sovyetler'de daha kısa yaşanmış ve devrimci güç zayıflamıştı. Devrimin ertesinde Çin, devrimci insan gücü açısından Rusya'dakinden daha zengin hale gelmişti. Sonuç olarak Lenin ve Mao Tsetung, zama-

16) Mao Tsetung, *Seçme Eserler*, Cilt 2, sayfa 324.
17) *Hongqi*, sayı 5 (1964), Ayraçlar aslı gibidir.

nın en büyük devrimci dehaları idiler ancak Lenin sosyalizmin inşası süreci henüz başlamadan öldü. Mao ise devrimin ardından yirmi yıldan fazla bir süre daha iş başındaydı.

İkisi de eski rejimin yıkılmasının ardından görevin zorluğunun bilincindeydi. Lenin, İkinci Tüm Rusya Sendikaları Konferansı Raporu'nda 10 Ocak 1919'da şöyle diyordu:

> *İşçiler asla eski toplumdan bir çeşit Çin Seddi'yle ayrılmadılar. Geleneksel kapitalist toplum mantığını korudular. Onlar, yeni insanlar olmadan ve eski dünyanın kirinden arınmadan yeni bir toplum kuruyorlar. Ama hâlâ dizlerine kadar o kirin içinde yaşıyorlar. Bu durumda o kirden arınmayı yalnızca hayal edebiliriz. Bunun bir anda olmasını ummak tamamen ütopiktir. Bu durumda sosyalizmin çarlığın dönüşünü erteleyeceğini düşünmek tamamen hayal ürünüdür.*
>
> *Hayır, sosyalizmin inşasında izleyeceğimiz yol bu değil. Hâlâ kapitalist toplumun çamurunda yaşarken sosyalizmi kurma yoluna girdik; tüm bu zayıflıklarla ve proletaryanın düşüşüyle mücadele ediyoruz. Bu mücadele sürecinde fazla sayıda eski ayrılıkçı alışkanlıklarımız var ve hâlâ şu eski özdeyişin etkilerini üzerimizde taşıyoruz: "Herkes kendisi için yaşar ve şeytan en arkadakini kapar"*[18]

Halkın Özgürlük Ordusu, Mart 1949'da son zaferlerini kazanırken Mao daha açık bir şekilde şöyle yazmıştı:

> *Ülke çapında zafer kazanmak kat edilecek on bin km'lik uzun bir yolun ilk adımıdır. Bu adımdan duyu-*

18) V.İ.Lenin, *Seçme Eserler*, Cilt 28, sayfa 424-425.

> *lacak gurur gelecek olandan duyulacak gururun yanında az kalır. Onlarca yılın ardından Çin halkının kazandığı demokratik devrim zaferi, geriye bakıldığında uzun bir oyuna kısa bir giriş olarak görülecektir. Her oyunun bir giriş sahnesi vardır ama bu sahne doruk nokta değildir. Çin devrimi büyüktür, ama devrim sonrası yol uzun ve daha büyük olacaktır.*[19]

Yalnızca yirmi yıl sonra Mao'nun nasıl haklı olduğunu görebiliyoruz. Oyun, bir doruktan diğerine geçerek sürdü. Başlangıçtaki tüm avantajlarına karşın, Çin hiçbir zaman yüzyıllarca Çinli insanın doğasını biçimlendiren eski alışkanlıklara ve ilişkilere dönme tehlikesinden soyutlanamadı. Eski tarz sosyal ilişkiler sürdü ve hâlâ yüz milyonlarca Çinli'nin bilincinde ve akıllarında yaşıyor. Marks'ın *On sekizinci Brumaire*'de belirttiği gibi *tüm ölü kuşakların gelenekleri, yaşayanların beyninde bir kabus gibi duruyor.* Bu kaçınılmaz durumun üstesinden gelebilmek, -ne kadar önemli olsa da mülkiyeti kamulaştırmak, ağır sanayiye girişmek, maddi yaşam koşullarını yükseltmekle olmadığı açık- sosyalizme geçişin ana sorusunu oluşturuyor. Bu gerçeği devrimci pratiğin bilinci haline getirerek anlayan ve özümseyenler, Mao Tsetung'un etkileyici önderliği altındaki Çinli devrimcilerdi.

Bu devrimci pratiği açıklamaya girişebilecek denli bilgiye ve yeterliğe sahip değilim. İlk bakışta vurgulamak istediğim, sorunun tam anlamıyla anlaşılması ve doğru ortaya konmasıdır. Bu yapılmadan tatmin edici bir sonuca ulaşmamız mümkün gözükmüyor.

Bu noktada bir uyarı notu düşmemiz gerekliliği ortaya çıkıyor. Politikada, bilimde olduğu gibi, bir problemi çözerken ilk adım

---

19) Mao Tsetung, *Seçme Eserler*, cilt 4, sayfa 374.

onu tanımak ve doğru ortaya koymaktır. Ama ilk adım, genellikle çözümden oldukça uzaktadır ve eğer problem insan doğasını değiştirmek gibi ufak olmayan bir şeyse bu uyarıyı iki ya da üç defa yapmakta fayda vardır. Neyse ki, Mao bunu herkesten daha fazla bilmektedir ve bilgisinin onun Çinlilere bıraktığı mirasın kalıcı kısmını oluşturduğunu umabiliriz. Nihai başarı ya da başarısızlık her birimiz ortadan kaybolana ve unutulana dek hatırlarda kalacaktır. Kültür Devriminin zirvesindeyken 1967'de Mao, şöyle konuşmuştu:

> *Mevcut Büyük Proletarya Kültür Devrimi, türünün tek örneğidir. Gelecekte benzer devrimler de olmak zorundadır... Tüm parti üyeleri ve halk kendilerini bir, iki, üç ya da dört kültür devriminden sonra her şeyin iyi olacağı inancından kurtarmalıdır. Daima tetikte olmalıyız.*[20]

Marks'a göre tarih, insan doğasının sürekli dönüşümünden ibarettir. Sınıf hakimiyetinin kurulmasından sonra bile insan doğasının dönüşümü sürecinin asla bitmeyeceğini söylerken Mao neyi kastediyordu?

---

20) Jean Daubier'nin *Çin Proletarya Kültür Devrimi'nin Tarihi* adlı eserinin sonuç bölümünden alıntı.

IV. Sovyet Toplumunun Doğası

Bölüm 1

Charles Bettelheim'ın kitabı, *SSCB'de Sınıf Savaşları: İlk Dönem, 1917-1923*, dünya devrimci sosyalist hareketi için büyük önem taşıyan bir ilk çalışma olma özelliğindedir.[21] 1923-1930 ve kalan yıllar için yapılmış, devamında gelen çalışmalar da vardır. Bu ve gelecek bölümde üç şey yapmayı öneriyorum:

1) Yazarın, çalışmasının nasıl ele alındığını ve amacının ne olduğunu anlattığı kırk sayfalık önsözü özetlemek,

2) 1917-1923 (Ekim Devrimi'nden Lenin'in ölümüne kadar) dönemi için ele alınan başlıca konuları belirtmek ve

3) Teori ve yöntemle ilgili kimi sorular sormak.

Bettelheim'ın Çalışması

Çekoslovakya'nın Sovyetler tarafından işgali, *sınıf mücadelesi* açısından nirengi noktasıydı. Bettelheim diyor ki, *kendilerini*

---

21) İlk defa 1974'te Fransızca basıldı. İlk İngilizce baskısı 1976'da Brian Pearce çevirisiyle Monthly Review Press tarafından yapıldı. Tüm alıntılar bu baskıdandır. İkinci Fransızca baskısı 1977'de, İngilizce baskısı ise 1978'de yapıldı. 1981'de üçüncü baskısı yapıldı

Marksist olarak görenler, politik eylemleri hakir görmek ya da suçlamakla yetinemezler; onları açıklamak zorundadırlar. İyi dilekler ya da üzüntüler insanlara kötü zamanlarında destek olabilir ama iyileşmelerine yardım etmez. Öte yandan, işçilerin menfaati gözetilip kötü olanı açığa çıkarmak, gelecekteki olası kötü olayları engelleyecek politik duruşların gelişmesine katkıda bulunabilir. Çekoslovakya'nın işgali konusunda Bettelheim, kendini üzüntülerle sınırlamaktan kurtarıp Sovyetler'in günümüzdeki halinden hiç de aşağı görülemeyecek tehlikeyi ortaya koymuştur.

Bettelheim, ardından, 1934'te Rusça öğrenmesiyle başlayarak kırk yıl süren ve Sovyet sisteminin planlama teorisi ve sosyalizme geçişini de içeren bir çok kitabı yazdığı süreçteki Sovyetler'e olan ilgisinin arka planını bize sunuyor. Burada bu sorunlara yalnızca Bettelheim'ın orijinal yaklaşımlarını değil aynı zamanda benim ve eminim kuşağımızın sayısız Marksist sosyalistinin de bakışlarını özetleyen bir alıntı yapmak istiyorum:

> *Temelde, 1930'ların ortalarından bu yana Sovyetler'e olan ilgim sosyalizmin inşasının ilk deneyimini yaşayan bu ülkede neler olduğunu anlamaya çalışmaktan kaynaklanmıştır. Bu sürece damgasını vuran zorlukları ve zıtlıkları göz ardı etmeden (nasıl göz ardı edebilirim ki; 1936'da Moskova'dayken, ilk 'büyük deneyim'in çağında her gün şehir halkının içine düştüğü karmaşayı ve sıradan insanlarla Bolşevik Parti'nin ve Komünist Enternasyonal'in eski üyelerinin fikirlerini söylemekten duyduğu korkuyu bizzat yaşadım) Ekim Devrimi'nin insanlık tarihinde yeni bir çağ açmakla kalmayıp Sovyetler'in ekonomik ve sosyal gelişiminin sosyalizmin inşası için bir model olduğunu da düşünüyordum. Bu gelişmeyle paralel giden zorlukların ve çe-*

lişkilerin, tüm ciddi sonuçlara yol açma olasılıklarına karşın Rusya'ya özel tarihsel koşullardan varsayıyordum. Olanların süreceğini ve Rusya'yı sosyalizm ve komünizm yolundan döndüreceğini düşünmem için hiçbir sebep yoktu.[22]

Her ne kadar ilk planlamaların ardından ortaya çıkan eşitsizlikler sürekli artış eğiliminde olsa da Bettelheim, beş yıllık planlarla başlayan ekonomik başarıları, Hitlerizm karşısında kazanılan zaferi, savaş sonrası toparlanmanın hızını, Sovyet yaşam standartlarının artışını ve sosyalist Çin'e yapılan yardımı anlatarak devam ediyor. Sovyetler Birliği Yirminci Komünist Parti Kongresi (1956), daha fazla malzeme sunuyor: her ne kadar son dönemin baskıcı ortamı gibi zorluklar ve çelişkiler hakkında hiçbir çözümlemeye girişmese de bütün suçu Stalin'in üzerine atma eğilimine giriyor ve Sovyetler'in artık bir çeşit sosyalist demokrasi yolunda olduğunu belirtiyor. Kongre'ye göre SSCB Komünist Partisi, hataların telafisi için gereken özeleştiri mekanizmasına sahiptir.

Gerçekte tüm bunlar bir yanılsamadan ibaretti. Tüm suçu Stalin'in üstüne yıkmak, SSCB Komünist Partisi'nin Marksizm yolundan saptığını ve reel sosyal ilişkileri dönüştürme görevinde yetersiz olduğunu gösteriyordu. *Yapılan gerçek dışı açıklama ekonomik ve sosyal gücü bir azınlığın eline bırakmış sınıf ilişkilerini sağlamlaştırma görevini yerine getiriyordu.* (sayfa 11) Çelişkiler, azalmaktan öte gitgide derinleşiyordu. Sovyetler'de ve müttefiklerinde görülen en önemli bozukluk, ekonomik sistemdeki kötü gidişin günbegün artmasıydı. Bu, ekonomi yönetiminde kapitalist formlara ve kriterlere verilen önemin artmasına neden oldu. Fa-

22) Age, sayfa 10.

kat bu da yetmedi ve olumsuz gelişmeler olumluları görünmez kıldı. Bu ülkelerin işçileri üzerindeki etkiyse en açık şekilde 1970 Aralık'ında Polonya'da Baltık limanlarındaki ayaklanmalarda görüldü. Bu ayaklanmalar, Sovyet işçi ve önderlerinde yan etki yarattı. Buradaki önderler de aynen Polonya'daki benzerleri gibi klasik yönetici sınıf tepkisi verdi, imtiyazları bir tarafa, baskıyı öbür tarafa uyguladı.

İçerideki bu gelişmeler Sovyet dış politikasında değişikliklere neden oldu. Bu politika onun temel özelliklerinin tersine yükselen bir teslimiyetçilik içeriyordu. Çin ve Arnavutluk üzerinde Sovyet hegemonyasını kabul etmeleri için kaba baskılar kuruldu ve Sovyetler, dünya sahnesinde diğer süper güç olan ABD ile rekabete ve işbirliğine girerek *süper güç* rolünü oynamaya başladı. Dev silahlanma yarışı, Sovyetler'i üretim kaynaklarının büyük bölümünü ABD'den daha fazla silahlanmaya ayırmaya yöneltti. Bu durum, Sovyet halkının üstüne ağır bir yük olarak bindi ve sonunda önderleri, baş düşmanlarından mali ve teknik yardım talep etmeye zorladı. Tüm bunların ardından, Bettelheim şu sonuca varıyor:

> *Bu gelişim süreci beni Sovyetler'in geçmişini tekrar gözden geçirmeye yöneltti, çünkü ülkenin içine girdiği yolun sorumlusu yalnızca birkaç önder olamazdı. Bahsettiğim bu liderlerin iktidara gelişi ve politik yetileri şu anda SSCB'de hüküm süren ve uzun bir süreç sonunda şekillenmiş olan sosyal ilişkilerle açıklanmalı. Bu nedenle bu ilişkiler çözümlenmek zorundadır. (sayfa 14)*

Ardından Bettelheim, Küba ve özellikle Çin Kültür Devrimi'nden nasıl etkilendiğini anlatıyor. Uzunca bir zamandır Avrupa'da hüküm süren ve Lenin'in ekonomizm olarak tanımladığı

Marksizm anlayışını reddetmeye kadar varıyor. Bu, sosyal ilişkilerin dönüşümünü üretim araçlarının gelişimine bağlayan anlayıştır.[23] (Burada eklemeliyim ki son zamanlara dek bu çeşit bir ekonomizm anlayışı, ABD'deki Marksist çevrelerde de Avrupa'da ve dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi kabul görüyordu.)

1969'un başlarında Bettelheim, Sovyet toplumunu eleştirel bakışla ele aldığı ve 'devlet mülkiyeti maskesi altında Sovyetler'de, diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi sömürü ilişkilerinin var olduğunu ve buradaki tek farkın bu ilişkilerin biçimi olduğunu' (sayfa 17.) gösterdiği bir çalışmayı bitirir. Her nedense, tarihsel altyapıdan yoksun olduğu düşüncesiyle ve dikkatli bir tarihsel çözümleme yapma amacıyla bu çalışmayı yayımlamaz:

> *Şüphesiz Sovyetler'in bugününü anlamak onu ülkenin geçmişiyle ilişkilendirmeden mümkün değildir. Bugün süregiden ilişkileri ve uygulamaları ortaya koymak yeterli olamaz; birileri onların neden böyle süregeldiğini açıklamalıdır. Hangi çatışmalar ve çelişkiler sürecinde ilk proletarya diktatörlüğü ülkesinin nasıl emperyalist politika güden ve kendi süper güç menfaatlerini karşılamak uğruna başka ülkelere ordularını yollayan bir ülkeye dönüştüğünü öğrenmek gerekiyor.*

---

23) Bettelheim'ın başka bir yerde belirttiği gibi, bu sosyal ilişkilerin dönüşümünün üretim araçlarının gelişimine bağlanması fikri oldukça dar bir bakışla ve berbat bir anti-Marksist anlayışla gelişmiştir. Burada bahsedilen üretim araçları tamamen bilimsel, teknik kavramlardır ve makinelerden ibaretirler. İşçilerin kavramları bunlar değildir. Eğer üretim araçlarının insanoğluna açık bir ayrıcalık sağlayacağı düşünülüyorsa şu bilinmelidir ki bu araçları sosyal ilişkilerden ayırma fikri oldukça tıpık ve şüphesiz faydalı bir burjuva ideolojisi öğesidir. Bettelheim ekonomizmi, burjuva ideolojisinin Marksizmle birleştiği nokta olarak tanımlarken kesinlikle haklıdır. Aynı haklılıkla şunu da ekler: *Bu ideoloji kökenini burjuva sosyal ilişkilerinden almıştır ve yalnızca sınıflar ortadan kalktığında yok olacaktır.*

Sovyetler'in geçirdiği dönüşümün çözümlemesi en az bugünkü durumu çözümlemek kadar önemlidir. Böyle bir çözümleme, diğer proleter devrimlerin aynı yola girmesine ve sosyalizmden sapmasına, böylece kapitalizmin bir çeşit saldırgan biçimine dönüşmesine engel olabilecek paha biçilmez bir kaynak olabilir...

Sovyet deneyimi ortaya koyuyor ki, asıl zor olan eski hakim sınıfları ortadan kaldırmak değil; eski sosyal ilişkileri yıkmak ve bu ilişkilerin yeni sosyal ilişkiler içinde uzunca bir süre korunan eski davranış biçimleriyle ortaya çıkmasını önlemektir.

Bettelheim, Sovyet tarihi konusunda bu azimli çalışmasına böyle dalmıştır. İncelemekte olduğumuz bu eserin neden ilk ürün olduğunun açıklaması budur.[24]

Çalışmanın tamamının genel görünüşünü ortaya koymayı amaçlayan önsöz, derli toplu bir özet görünümünde değildir ve ben kendimi kimi başlıca konulara değinmekle sınırlamak durumundayım.

Tekrar tekrar anımsatılan ana tema, Sovyet tarihinin büyük bölümündeki katı Marksizm'in doğası ve yaygınlığıdır. Bettelheim'ın bakış açısıyla bu; 'gerçek bir tarihsel ve diyalektik mater-

24) Burada eklemeliyim ki; bu çalışma profesyonel tarihçilerden beklenecek tarzda değildir. Bettelheim'ın özel bir politik amaç taşıyor olmasının dışında vurgulanması gereken bir nokta da orijinal arşivlerden ve yayımlardan yoksun oluşudur. Bettelheim elbette Bolşevik liderlerin konuşmalarından ve yazılarından ayrıca resmi parti belgelerinden faydalanmıştır ancak kaynaklarının geri kalanı Sovyetler Birliği ve tarihi üstüne yazılmış kişisel edebiyat eserleridir. Bu özel edebiyat (geniş oranda profesyonel tarihçiler tarafından üretilmiştir) yalnızca Bettelheim'ınki gibi analitik çalışmalar için değil yararlı olmakla kalmayıp sağduyu ve akılcılığı da taşır. En azından Marksistler için 'tarih tarih içindir' sözü 'sanat sanat içindir' sözünden daha çekici değildir.

yalizme doğru gerçek bir devrimci karakter yaratılması için kırılmalıdır'. Bu bağlamda, kimi hatalı uygulamalarla ilgili özel vurgular yapar:

1) Sınıf ilişkilerinin kurulması;
2) üretim araçlarının rolü;
3) devletin gücünü yitirmesi.

Sınıf ilişkilerine dair Marksizm'in temel çarpıklığı, onların tanımlı ve anlaşılır olduğunu kabul etmesidir. Bu kabul, ister istemez şu sonuca varılmasını sağlar; özel mülkiyetin kaldırılması burjuvazinin de yok olması anlamına gelir. Bettelheim, Stalin'in 1936 tarihli Yedinci Sovyetler Kongresi'ndeki konuşmasından şu alıntıyı yapıyor: *Sanayi alanındaki kapitalist sınıf yok oldu. Tarım alanındaki zengin köylü sınıf yok oldu. Ticaret alanındaki tüccarlar ve tefeciler yok oldu. Tüm zararlı sınıflar ortadan kaldırıldı.* (sayfa 21) Mülkiyet sisteminin yayılmasıyla ortaya çıkan sınıfların ve sınıf ilişkilerinin bu görünümü şu anlama gelmektedir; özel mülkiyet olmadığında yeni zararlı sınıflar türemeyecektir.

Doğru Marksist bakış, sınıfların reel üretim ilişkileri ağında varoldukları ve ancak bu ilişkilerin dönüştürülmesiyle sınıf yapısının dönüştürülebileceği ya da ortadan kaldırılabileceği yönündedir. Bettelheim'ın bu ilk eserinin büyük bölümünde, belli düzenlemeler yapılırken, Sovyetler'de bu reel üretim ilişkilerinin radikal bir biçimde dönüştürülemediği anlatılmaktadır. Bu nedenle, Çarlık Rusyası'ndaki eski burjuvazinin yerini tutan, *devlet burjuvazisi* olarak adlandırdığı yeni bir yönetici sınıf doğmuştur. Bu makalenin son bölümünde Sovyetler'deki sınıf sorunsalına geri döneceğim. Burada konuya dair bir son söz söylemek istiyorum: Marksizm'in sınıflara dair adil bir teori olarak adlandırılabilecek tezinin bozulması, Stalin'e ya da onun önderliği altındaki SSCB Komünist Partisi'ne özgü değildir. Bu, aynı zamanda Troçki ve yandaşları gibi tüm Stalin'e karşı olan çevrelere de öz-

gü bir durumdur. Bugün tüm Troçkistler üretim araçları üzerinde özel mülkiyet hakkı olmadığı için SSCB'nin asla bir sınıf toplumu olmadığını ve olamayacağını öne sürüyorlar.

Yukarıda değinilen ikinci konuya ilişkin Bettelheim şöyle yazıyor:

> *Üçüncü Enternasyonal döneminde Avrupalı çevrelerde Marksizm'in ikinci bir önermesi olarak ortaya koyan bir yaklaşım vardı ki; o da üretim araçlarının geliştirilmesinin önceliği idi. Bu yaklaşım üretim araçlarının geliştirilmesini tarihin itici gücü olarak görüyordu. (sayfa 23.)*

Sovyet önderlerinin bakış açısıyla değerlendirilirse bu yaklaşımın asıl değeri ülkenin içinde bulunduğu çelişkileri ve sorunları açıklamasıyla ortaya çıkıyor: üretim araçları hâlâ uyumlu ve işleyen bir sosyalist toplum yolunda ilerlemeye engel olacak derecede geri kalmış ve geliştirilmemiştir. Her ne kadar devletin ve ortak mülkiyetin kurulması uğruna üretim araçlarının özel mülkiyetinden vazgeçilerek bir toplum kurulmuş olsa da, yapının kendisi üretim araçlarında kaydadeğer bir artış olmadan yükseltilemezdi. O dönemin temel sloganları şöyleydi: *Her şeyin başı tekniktir* ya da *en ileri kapitalist ülkelerin düzeyine eriş ve onları yen.* (sayfa 26.)

Bettelheim her ne kadar bundan söz etmese de Çinlilerin, 'önceliği ekonomiye vermek' sözüyle kastettiği budur. Kaldı ki, bu yaklaşımla, insanları ve ilişkileri dönüştürmeye özel önem vermekle ilgili 'önceliği siyasete vermek' şeklinde olan özlerine ters düşmektedirler. Bu durum, bir proletarya diktatörlüğü altında da olsa karşıt sınıfların daima varolacağını gösterir; (aksi halde bir sınıf diktatörlüğüne neden ihtiyaç duyulsun ki?) ve sınıf mü-

cadelesinin son ana dek sürdürülmesi gerekir. Burada eklenmesi gereken şudur; 'siyasete öncelik vermek' üretim araçlarının geliştirilmesini engellememelidir; tersine üretim araçlarını geliştirmenin en iyi yolu bunu sosyalizm hakimiyeti altında ve komünizm yolunda yapmaktır.

Burada, sınıflar teorisi konusunda, Bettelheim, Marksizm'in çarpıtılmış halinin Stalin ve yandaşları tarafından benimsendiğini gösteriyor. Özellikle Troçki, Stalin'den bile fazla üretim araçlarının önceliğine özel önem vermektedir. Bettelheim, Troçki'den şöyle bir alıntı yapıyor:

> *Rejimlerin gücü ve dayanıklılığı emekçilerinin üretim oranıyla yakından alakalıdır. Kapitalizmden daha üstün bir tekniğe sahip olabilen bir sosyalist ekonomi, otomatik olarak kendi sosyalist gelişmesini de garanti altına alır. (sayfa 29.)*

Ne büyük bir yanılsama!

Devleti ortadan kaldırma sorunsalına dönersek; Sovyet teorisyenlerin klasik Marksizm metinlerinde bu konuya dair kendilerine eşdeğer bir şey bulamamaları sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını görüyoruz.

Marks, Engels ve Lenin'e göre silahlı güçler, polis ve hapishanelerle donatılmış bir baskı aracı olarak devlet, varoluş nedenini yitirecek ve toplumun çürümüş sınıflardan arındırılmasıyla birlikte ortadan kalkacaktır.

Sovyet devletinin ortadan kalkma belirtileri bir yana zayıflayacak gibi bile görünmemesi, -tam tersine güçlenmesi- üretim araçlarındaki özel mülkiyetin kaldırılmasının sınıf karşıtlıklarını da ortadan kaldıracağı önermesini çürütmekteydi. Stalin'in bu durum için hazır cevabı şöyleydi:

> *Sovyetler düşman kapitalist bir dünyanın orta yerindeydi ve devlet o an için ülkeyi düzenli olarak emperyalistler tarafından devrimci rejimi yıkmak ve eski sınıfları iktidara getirmek amacıyla gönderilen casuslardan, sabotajcılardan ve suikastçılardan korumak için gerekliydi.*

Bu duruma Bettelheim'ın da bir yanıtı vardır:

> *Bu görev için neden devasa ve baskıcı bir araca gereksinim vardır? Hiçbir sınıfın karşı devrimci faaliyetleri desteklemediği bir toplumda neden bu görev kitleler tarafından üstlenilemez?*

Baskının miktarı, biçimleri ve onu şekillendiren çelişkiler düşünülüp *bu gerçekleri yabancı casuslarla ya da Sovyet yurttaşlarının isteksizliğiyle değil de öfkeli ve gözü kör olan bir sınıf savaşı kavramıyla ilişkilendirdiğimizde* (sayfa 31) Bettelheim'ın vardığı sonuçtan daha iyisine varmak zordur. Aynı sorunla yüzleşen Troçki de, (ki o da zararlı sınıfların ortadan kalkacağı tezini kabul eder) devletin sürekli varlığının farklı ve tamamen ekonomik bir açıklamasını yapar. Engels'in *bireysel varoluş için mücadele* olarak tanımladığı üretim araçlarının gelişmesi asgari düzeyde kaldığı sürece sosyal ayrışmayı önleyecek bir devlete ihtiyaç daima duyulacaktır. Bu tanımlama, yukarıda bahsi geçen Troçki'nin bakış açısına uyumludur.

1920 ve 1930'larda resmi ve muhalif Sovyet düşüncesini şekillendirmiş üç temel sapmayı gözden geçirerek (sınıfların varlığı, üretim güçlerinin rolü ve devletin lağvedilmesi) Bettelheim şöyle devam ediyor:

Bu tekrar, okuyucunun Sovyet toplumunun Marksist analizinin tüm bu tezleri kabul edenler tarafından yapılmasının neredeyse olanaksız olduğunu anlamasına yardımcı olmalıdır (son zamanlara dek, en azından Avrupa'da, Ekim Devrimi'nin insanlık tarihinde yeni bir çağ açmış olduğuna inanan bir çoğunluk vardı), ki böyle bir analiz insanların sınıf ilişkilerine ve sınıf savaşının etkilerine gözlerini kapamaları için değil, tersine sınıfsız, komünist bir toplum kuruluncaya dek sınıfların ve savaşın varolacağına ikna olmaları için gereklidir.

Hemen ardından da ekliyor:

Geçmişin bu özeti, ne yazık ki şu soruyu yanıtlamakta yetersiz kalıyor: neden yukarıda ele alınan ekonomik problematik[25], böylesine can alıcı bir rol oynamıştır (ve hâlâ oynamaktadır)? (sayfa 32)

Bettelheim, önsözün kalan sayfalarında bu soruya net bir yanıt vermiyor ama kimi ipuçları sunuyor. Bu ekonomistik yaklaşım farklı dönemlerde farklı durumlarla ortaya çıkıyor; kimi zaman sağ görünümlü bir sosyal demokrasi anlayışıyla, kimi zaman sol görünümlü bir Troçkizmle. Burada amaç, yalnızca bu ekonomistik içeriği tanımlamak değil; onu belli bir sınıfın menfaatleri ve konumuyla ilişkilendirebilmektir.

---

25) Bettelheim'ın, Fransız yazarlar gibi, problematik kavramını neden kullanıyor olduğunu anlamadığımı belirtmeliyim. Ki metnin İngilizce çevirilerinde de bu kavram aynen alınmış. Bazı durumlarda iç içe geçmiş sorular anlamında kullanılıyor. Ancak bana göre kapsam, teori, yaklaşım gibi bir çok kelime kullanabilme seçeneği de var. Burada sorun şu ki bu kelimeyle ne kastedildiği yeterince açık değil.

Her zaman bire bir aynı kelimelerle olmasa da işçi sınıfı hareketinde ekonomizmin bu kolu revizyonizm adıyla 1. Dünya Savaşı'nın öncesindeki yıllarda Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde belirmişti.[26] Bunu ekonomizmin sağcı biçimi olarak tanımlayan Bettelheim, konuya şöyle açıklık getiriyor:

> *Alman devlet aygıtıyla bütünleşmiş bu güçlü siyasi parti ve sendika aygıtındaki varlığıyla bağlantılıydı. Bu güçlü aracın başındakiler, kendilerini, örgütlerinin büyümesi sürdükçe ve işçilerin talepleri baskı altında tutuldukça kapitalizmin yıkılacağı şartların oluşacağı düşüncesiyle kandırıyorlardı. Hemen hepsi bu boş düşünceye bağlanmışlardı, çünkü devrimci hareket içindeki riskleri bertaraf ederek Alman işçi hareketi içindeki konumlarını sağlamlaştırıyorlardı. (sayfa 36)*

Solcu ekonomizme örnek olarak da (ya da Bettelheim'ın deyimiyle sağa kaymış solcu) yazar, *savaş komünizmi* dönemindeki Bolşevik Parti eğilimlerini ortaya koyuyor. Bu eğilimlerden bir tanesi işçileri de kapsayarak herkesi katı devlet kontrolü altında tutarak komünizme direk geçişi öngörüyor. Bir diğeri, işçilerin ekonomik oluşumlarının (sendikaların) devletin kontrolünü ele almasını savunuyor. Bettelheim şöyle devam ediyor:

---

26) Başka bir yazıda Alman revizyonizminin İngiliz Fabianizmi'nin bir devamı olduğunu belirtmiştim. İkisi arasındaki bağlantıyı kuran kişi yıllarını İngiltere'de sürgünde Fabianlar'la sıkı ilişki içinde geçiren Eduard Bernstein'dan başkası değildi. Almanya'ya döndüğünde, Marksist terimlerden tamamen bağımsız ve Fabian terimlerle dolu ünlü metnini yazmıştır (Evrimci Sosyalizm). Ayrıntılı bilgi için Paul Sweezy'nin *Tarih Olarak Bugün* (New York: Monthly Review Pres, 1953) kitabındaki 'Fabianist Ekonomi Politik' yazısına bakılabilir.

Bu iki görüş de ideolojik ve politik sınıf mücadelesinin ve bu mücadeleyi zafere taşıyacak olan doğru politik çizgideki Marksist-Leninist bir partinin gerekliliğini inkar ediyordu. İlk görüş, devleti proletaryanın politik ve ideolojik önderliğinin yerine koyarken diğeri bu önderliği sendikaların üstlenmesi gerektiğini savunuyordu.

Bettelheim, bu yeni ekonomizm formlarının oluşumunu Ekim Devrimi'nin ardından Bolşevik Parti'deki yönetici, planlamacı, ve finans uzmanı tabakaların kendi menfaatlerini gözetmelerine bağlar.

Görülebileceği gibi, bu yeni formlar sınıf mücadelesinde ve onlara sosyal temel sağlayacak olan işçi tabakasında sağcı ve solcu oluşumlar ortaya çıkarmıştır. (sayfa 35)

Tüm bu ekonomizm formlarına hakim olan şey, sağcı ya da solcu olsun, hepsinin kısa ve uzun vadede belli bir kesimin menfaatlerine yönelik geliştirilmiş olması ve sosyal katmanları pekiştirmeye yönelmesidir. Öte yandan Marksizm, özde tüm nüfusun menfaatlerini uzun vadede gözetme üstüne kuruludur ve bunların gerçekleştirilmesi için bir kılavuz niteliği taşır. Bu uzun vadeli menfaatler, bahsedilen tabaka proletarya dahi olsa asla belli bir tabakanın kısa ya da orta vadeli menfaatleriyle örtüşmez. Çünkü özde tüm sınıfların ortadan kaldırılmasını hedefler. Proletarya devrimi, bir sınıf olarak yalnızca proletaryanın payını geliştirmek için girişilen bir süreç değildir; ama bir sınıf olarak kurtuluşun yolunu başka sınıflarla paylaşır. Marksizm'in proletaryaya biçtiği rol iki reddedilemez durumdan kaynaklanır: İlki; bu sınıfın mecburen ve kaçınılmaz biçimde kapitalizm al-

tında çürümenin ve insanlıktan çıkarılmanın baş kurbanı oluşundan ve bu durumdan yalnızca bir devrimle kurtulabilecek oluşundandır. İkincisi de; içerik olarak sermaye kurgusunu devirebilecek güce sahip oluşundandır. Ancak bu şartlar, proletaryanın kendi rolünü doğru anlayacağının ve ona göre hareket edeceğinin garantisi değildir. Bunun için öncelikle Marksizm'i anlamalı ve özümsemelidir: Bu durumda yapması gereken öncü bir Marksist parti rehberliğinde sosyal örgütlenme ve sürekli mücadeleye girişmesidir. Bu, oldukça uzun, karmaşık ve zor bir süreç olduğundan, hatalara düşme, yanlış yolları izleme ve hatalı manevralar yapma olasılıkları mevcuttur. Daima, en azından uzun bir süre, geçmişten kalma öğeler, hatalardan ve yanlış adımlardan faydalanıp süreci tersine döndürmeye ve ayrıcalıklarla dolu çürümüş ilişkilere toplumu sürüklemeye çalışacaktır. Bu ekonomizmin farklı şekillerinin sahneye çıktığı andır: Bunlar, bu öğelerin aslında tamamıyla karşı devrimci roller üstlendikleri halde devrimciymiş gibi algılanmasına neden olabilecek Marksizm'in basitleştirilmiş ve çarpıtılmış halleridir. Bettelheim'ın kendine biçtiği ve neredeyse başarılı olduğu görev, sosyalist yoldan sapılan ve sonuçta yeni tür bir burjuva toplumu kurulan Sovyetler'de ekonomizmin nasıl ve neden Marksizm'i yendiğini açıklamaktır.

Önsözünün son on sayfasında, Bettelheim, Stalin'in bu süreçteki rolüne bir giriş yapar. Stalin, Birinci Beş Yıllık Plan'ın sunumunun ardından ortaya konulan Marksizm'in ekonomistik versiyonuna dair ne Bolşevik Parti'den esinlenmiş ne de destek görmüştür. Ancak, doğrusu, ortaya koyduğu fikirleri partinin tüm katmanları tarafından benimsenmiş ve Lenin'in ardından Rus Devrimi'nin baş sözcüsü ve önderi olması, çözümlemelerine ve açıklamalarına ağırlık ve inanılırlık katmıştır. Bana göre haklı olarak Bettelheim, Stalin'in ayrıcalığının partinin sekreterliği gi-

bi resmi bir mevkiden çok Lenin'in edinmiş olduğu ya da son yıllarında edindiği ve parti üyelerinin büyük çoğunluğu tarafından da duyulan saygıdan kaynaklandığını öne sürmektedir. Onun tek ülkede sosyalizm doktrininin etkili zaferinin sebebi budur. Bu doktrin, partiye yalnızca iktidarda kalma ve güzel günler umut etme görevini yüklemiştir. Sonuç olarak ortaya SSCB'de sosyalizmin inşası çıkmamış ancak Hitlerizmi yenecek ölçüde endüstriyel ve askeri gelişmeler sağlanmıştır. Yanı sıra, henüz zayıf ve yıkılabilir olan Çin Devrimi'ne yönelik başarılı bir emperyalist müdahalenin engellenmesine olumlu katkı sağlanmıştır. Bunlar, Sovyetler'de sosyalizm yolundan dönülmesinin dünya devrimi üzerindeki ciddi etkilerini silen, dünya tarihi açısından devasa başarılardır. Bettelheim'ın yine haklı bir biçimde belirttiği gibi, tüm bu başarıların kazanılması, Sovyet halkının kahramanlığı ve kendisini adamasının sonucuyken; Stalin, en fazla övgüyü ve ayrıcalığı edinmiştir.

Bettelheim, ekonomizmin ileri kapitalist ülkelerde daima Rusya'dan daha güçlü olduğunu ve şaşırtmayacak biçimde Sovyet deneyiminin, yükü, işçilere ve Batı Avrupa'nın komünist hareketlerine attığını öne sürmektedir. Ancak yine de sosyalizmin inşasına dair ekonomistik düşüncenin artık seyreldiğini vurgular. Bu noktada iki etmen önem taşımaktadır.

İlki, üretim araçlarında düşük seviyede gelişmenin sosyal ilişkilerin sosyalist dönüşümünde çok ciddi bir engel oluşturmadığını ve eşitsizliği artırmadığını gösteren Çin Devrimi'dir. Uyumlu sosyal ilişkiler geliştirme görevi, sosyalizm için gerekli maddi temeller sağlanana dek askıya alınmıştır. Çünkü üretim araçlarının gelişimine üst yapının sosyalist dönüşümü eşlik etmelidir ve bu dönüşüm ekonomik gelişmenin sosyalist karakterini de oluşturacaktır.

İkincisi, Sovyet deneyimi dolayısıyla ekonomistik düşüncenin

sarsılmasıdır. Önceleri üretim güçlerindeki seviyenin düşüklüğü tüm çelişkilerin, zorlukların ve SSCB'deki başarısızlıkların nedeni olarak sunulurdu. Artık durum böyle değil. Sovyetler dünyanın ikinci büyük endüstriyel gücü haline geldi ve kimi bilim ve teknoloji alanlarında başı çekiyor. Aynı zamanda SSCB devletinin geriye dönük halini açıklamaya çalışırken ve bunun bir geçiş dönemi olduğunu vurgularken ekonomizmin ortaya koyduğu olgu kaybolmaktan ziyade yerini daha da sağlamlaştırıyor. Bu noktada, kendini Marksist ve sosyalist addeden herkesin dikkatle okuyup algılaması gereken bir metni aktarıyorum:

> *Ayrıcalıklar, yakın geçmişte oluştuklarında sermaye ihtiyacından dolayı dönemin gerekliliklerinden sayılmıştı. Ancak bugün sosyal ilişkiler ağında resmi olarak tanınan öğeler halini aldı. Öne sürülen neden de Sovyetler'in komünizm için gerekli maddi kaynakları oluşturuyor olması. Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP), bu durumu yok etmek için hiçbir girişimde bulunmuyor. Aksine güçlendirmenin yollarını arıyor. Sovyet işçilerinin, yapılan mevcut üretimin, parti ve üyelerinin etkinliklerinin ya da üretim araçlarının kullanımının kolektif kontrolüne izin verilmesi için hiçbir girişim yok. Fabrikalar işçilere komuta eden ve üstlerine karşı sorumlulukları olan idareciler tarafından yönetiliyor. Zirai girişimler de aynı koşullarla işletiliyor. Gerçek üreticilerin kendilerini ifade etme yolları yok ya da yalnızca onlardan tamamen soyut biçimde devletin ve partinin üst kademelerinde alınmış kararları ve önerileri onaylama hakları var.*
>
> *Sovyet girişimlerini yönetme yasaları büyük oranda ileri kapitalist ülkelerden alınmış durumda ve bir çok*

Sovyet yöneticisi ABD ve Japonya'daki işletme okullarında eğitiliyor. Sosyalist ilişkileri kuracağı sanılan durum, aksine kapitalist ilişkiler oluşturmuş ve ekonomik planların gerisinde üretim araçlarının işlevselliğini artıracak kapitalist birikim ve kâr yasaları var.

Üreticiler, hali hazırda devlet burjuvazisi tarafından yönetilen kolektif sermaye için iş gören üretim araçlarına değer katmak adına çalışan ücretliler durumundalar. Bu burjuvazi, herhangi bir kapitalist sınıf gibi, Marks'ın kapitalist sınıfı tanımlayış biçimiyle, sermaye memurları görevinde. İktidardaki parti, işçilere sosyal ilişkilerin yenileneceğine dair belirsiz tekliflerde bulunuyor. Pratikte sermaye memurları partisi ulusal ve uluslararası boşluklarda hareket ediyor.

Bu şartlarla karşılaşan herkes Sovyetler'deki proleter devrimin kazanımlarının sağlamlaşacağı ve sonuna dek süreceği umutlarını yitirir. Bugün SSCB'de ne gibi dönüşümlerin hangi yollarla oluşarak umutları soldurduğunu anlamamız gerekiyor. Bir çok nedenle oluşturmayı gerekli gördüğüm bu çalışmanın hedeflerinden ikisi bunlardır.

Önsözün son bölümü, bize bu sebeplerin neler olduğunu söylüyor. Öncelikle, orada olanlarla yüzleşmek istemeyen bir çok insan var ve bunlar Sovyetler'i sosyalizmle tanımlamaya devam ediyorlar. Bu düşünce, özellikle endüstrileşmiş ülkelerdeki işçi sınıfı mücadelelerinin sırtında bir yük oluşturuyor. Sovyetler örneği bu ülkelerdeki işçileri etkilemiyor. Komünist Parti önderlerinin neden kendi ülkelerinde Sovyetler'dekinden farklı deneyimler olacağını anlatmaya çalışmaları yalnızca ikna olmak isteyenlere ulaşıyor. Diğerleri Sovyetler ile sosyalizmin aynı kefede

olmasından dolayı geri çekiliyor.

İkinci olarak; ilkiyle yakından ilişkili; ileri ülkelerdeki işçi sınıfı hareketlerini hızlandıracak bir ekonomizme karşı mücadele ihtiyacı vardır. Bu zararlı doktrinlerden sıyrılıp sosyalizm uğruna mücadele etmek isteyenler için bunların uygulandığı ve deneyimlerin çözümlendiği Sovyetler, olumsuz bir örnektir. Bu dersten faydalanması gerekenler, özellikle Sovyetler'i anlamakta yetersiz kalan revizyonist partilerdir. Bu yetersizlik reformist ve revizyonist pratikler üzerine kafa yorulmasını engellemektedir. Hiçbir sorun, Sovyetler'in geçmişini ve bugününü anlama çabasından daha temel değildir. Ortaya çıkan seçenek proletaryanın ve halkların mücadelesinin üç bildik şeyle sınırlanması gibi görünüyor: Seçimli reformizm, politik örgütlenmelerden soyut sendika mücadelesi ve kendiliğindenlik.

Ne var ki çalışmada umut vadeden etmenler de var. Bir tanesi kapitalist dünyanın girmiş olduğu benzersiz kriz sürecidir: ekonomik bağlamda uluslar arası alanda geniş oranlarda bir parasal krizin başlangıcı; ideolojik bağlamda ise ilerlemiş ülkelerde kapitalizmin onlara empoze ettiği yaşam biçimlerini benimsemek istemeyen nüfusun büyük bölümünün ona karşı çıkması (özellikle genç işçi sınıfı, öğrenciler ve kadınlar); politik bağlamda da gelişmemiş ülkelerin çoğunda ulusal ve devrimci hareketlerin yükselişi. Bir diğer etmen de Çin'de sosyalizmin inşasından -Sovyetler'deki başarısızlığın tersine- çıkarılabilecek olumlu derslerdir.:

> *Orada, sosyal ilişkilerin sosyalist dönüşümü hakkındaki sorunların nasıl çözülebileceğini hayat göstermiştir; burada hayattan kasıt akılcı bir Marksist-Leninist parti önderliğindeki kitlelerin mücadelesidir. Bu da demek oluyor ki, Marksizm-Leninizm ancak sosyal pra-*

tikle açıklanabilecek bir takım sorulara açıklık getirmiştir. (sayfa 47-48)

Sonuçta, Bettelheim, SSCB'nin çalışan halkına dair bir notla bitiriyor önsözünü.

Ciddi yenilgilerle yüz yüze geldiler ama proletaryanın ve köylünün mücadelesi sürüyor ve bu mücadele - hakkında daha fazla yargılama yapmanın anlamsız olduğu gecikmelerin ardından yükseliş ve düşüşlerle - SSCB'nin çalışan halkına gücünü tekrar kazanması ve sosyalizmi kurması için önayak olacaktır. (sayfa 48)

V. Sovyet Toplumunun Doğası

Bölüm 2

Her gerçek devrimin iki temel hedefi vardır: Eski iktidar yapısını yıkmak ve yeni sosyal düzeni kurmak. İlki ikincisine bir yol açar ama görevin başarıyla tamamlanacağını garanti etmez. Bu, devrimci süreçte güç sağlayacak yeni öğelerin iyi anlaşılmasına ve kararlılığa bağlıdır -aynı zamanda yenilenlerin ve hali hazırda eski toplumun ölü destekçilerinin muhalefetine ve üstesinden gelinmesi gereken engellerle de yakından ilişkilidir-. Bana göre Rusya'da devrimci güçlerin çok zayıf ve eski düzenin yerine yeni sosyalist toplumu oluşturmakta karşılaşılan zor ve karmaşık sorunları çözmek için belli tarihsel deneyime dayalı anlayıştan oldukça yoksun oluşu Bettelheim'ın temel tezinin kısa bir özetidir.

Rus devrimci güçlerinin zayıflığı bir çok nedenden kaynaklanmaktaydı. Sosyal temelleri, kentli sanayi işçi sınıfı ve Bolşevik Parti tarafından desteklenen önderlerdi. Sorun, bu kadroların yeterli devrimci ruha ve deneyime sahip olmamasından kaynak-

lanmıyordu. Öyle olsaydı, Ekim Devrimi de hiç gerçekleşmezdi. Sorun, proletaryanın genelde tüm nüfusla ilişkisinin az oluşu ve Bolşevikler'in Rus çoğunluğun yaşadığı kırsal bölgelerde etkisinin olmayışıydı. Bu temel duruma bir de 1917-1921 yıllarındaki iç savaşın kayıpları ve karışıklıkları eklenmişti. Bu nokta, SSCB'de olanları anlamak için oldukça önemlidir ve genellikle aşağıdaki alıntıda da belirtildiği gibi gözardı edilmiştir:

> *1920'lerin başlarında, Rus proletaryası, ciddi kayıplar vermişti. İç savaş sürecinde kaydadeğer sayıda azalmıştı ve bu süreç NEP'in (Yeni Ekonomik Politika) başlangıcına dek sürdü. 1922'de çalışan nüfus sayısı savaş öncesinin yarısından bile azdı; aynı sınırlar dahilinde 1913'teki 11 milyon işçinin yerine yalnızca 4.6 milyon işçi kalmıştı ve bu sayının yalnızca 2 milyonu sanayide, 1.2 milyonu da tarım sektöründeydi.*
>
> *Mevcut işçi sınıfı sadece sayı olarak değil yapı olarak da çözülmüştü. En militan işçiler ön cephelerde can vermişti. Diğerleri partinin, sendikaların ve devletin mekanizmalarına adapte edilmişti. Özellikle büyük çaplı sanayi merkezlerindekiler işsizlik ya da kıtlıktan dolayı işçi sınıfından kopup köylerine dönmüşlerdi. Aynı zamanda, daha önce proletarya diktatörlüğüne düşman olan burjuva ve küçük burjuva kökenli kadınlar ve erkekler, sınıf kökenlerini gizlemek veya beden işçileri için sağlanan yüksek mevkilere gelebilmek için işçi sınıfı saflarına katıldılar.*
>
> *Neredeyse yarısı çalışma yaşında olan 136 milyonluk nüfusun arasında, yeni yönetici sınıfın aktif çekirdeğini oluşturanların sayısı oldukça azdı ve 1922'de, üretimdeki eski konumlarına dönmek için hazır olan*

eski işçiler görevlendirildi. Kitlelere ideolojik ve politik önderlik yapacak proletarya diktatörlüğünün sınıf organizasyonu ve kapasitesi işçi sınıfı tarafından yeterince anlaşılmamıştı.

Bu şartlar altında, en güçlü ve deneyimli olduğu anda bile Bolşevik önderliğin eski Çarlık yönetiminin ve bürokrasisinin yerine yeni devrimci aygıtı kurmak için kaynakları yetersizdi: en zayıf olduğu kırsal bölgelerde olayların akışını etkileyebilecek neredeyse hiçbir şey yapamadı. Sonuçta geçmişten miras alınan dağınık, etkisiz, hantal devlet aygıtıyla boğuşmak durumunda kaldı. Bilinmesi gereken en önemli nokta da, miras alınan bu devlet aygıtının yalnızca bu nitelikleri taşıyor olması değil aynı zamanda değişmez bir sınıf yapısına da sahip oluşuydu. Özünde kuşaklar boyu geliştirilmiş, değişmez burjuva aklına sahip bir burjuva devlet aygıtıydı. İşler burjuva yollarla hallediliyordu ve devrimci gücün hizmet etmesi gereken amaçlara ve ideolojiye düşmanlık taşıyordu. Devlet aygıtının sınıf yapısını yansıtan bu ikinci yaklaşıma kanıt olarak Bettelheim sayfa 526'da, 1922'de yapılmış bir araştırmayı gözler önüne seriyor: Buna göre eski resmi görevlilerin yüzde 9'u ve yenilerin yüzde 13'ü Sovyet rejimini desteklemektedir.

Bolşeviklerin eklenmek zorunda kaldıkları bu hükümet aygıtının yalnızca kendi kollarında değil tüm Sovyet toplumunda burjuva ilişkilerin korunmasını ve yayılmasını sağlayan zengin bir alan olması tamamıyla kaçınılmazdı. Önderlik tarafından kontrol altına alınması ve engellenmesi amacıyla ele alınan bu ölçütlerin pek çoğu ironik biçimde karşıt bir etki doğurdu. Özelde, çok sık olmasa da devlet aygıtındaki bu mevkilere, verilen görevleri tamamlamaları için getirilen dürüst devrimciler yeni konumlarından etkilendiler ve sıradan burjuva bürokratları-

na dönüştüler. Ama bu onların kendilerine vakfedilen gerçeğe ihanet ettikleri anlamına gelmez. Tersine, bir çok durumda ellerinden gelenin en iyisini yaptılar ama yaparken çevrelerindekilerin rollerinden ve düşünüş tarzlarından etkilendiler. İşçi sınıfı bu tür baskılara diğerlerinden daha fazla direnebilir ama sınıfsal kökenin, ideoloji ve davranış konusunda tam belirleyici olduğunu düşünmek yanlıştır. Bu bağlamda, bu tür sorunlara karşı Bolşevik önderlik içinde diğerlerinden daha fazla uyanık olan Lenin, bir analojiye başvurur. Bettelheim'ın sözleriyle:

> *Önderlik konumunu elinde tutan ama gerçekte yöneteme yen Bolşevik Parti'nin konumuyla; başka insanlara boyun eğdirip hâlâ onların topraklarını işgal ettikleri halde o başkaları, daha gelişmiş oldukları için kültürlerini empoze edebildiklerinden, onlara tabi olan savaşçı halkın konumu benzerlik taşımaktadır.*[27]

Güvenilir devrimcileri önemli devlet mevkilerine getirmenin dışında (Kızıl Ordu'da bu durum kendini politik komiserlik sistemi biçiminde göstermiştir) devlet aygıtının düşman burjuva karakteriyle baş edebilmek için tedbirler geliştirilmişti. Stalin yönetiminde 1919'da Devletin Kontrolü İçin Halk Komiserliği kurumu oluşturuldu ve bu kurum yine Stalin tarafından ertesi yıl İşçilerin ve Köylülerin Denetimi adıyla (*Rabkrin*) yeni bir şekle sokuldu. Ama bu kurum, bürokrasinin bir kolunun diğerinin kuyusunu kazdığı hükümet katmanlarının yazgısından kaçama-

---

27) Sayfa 296. Lenin'in On Birinci Bolşevik Parti Kongresi politik raporundan alıntı (Mart 1922). Bu analoji, bir yıl sonra ilginç bir biçimde Bettelheim'ın sayfa 297-299 arasında kayda değer uzunlukta ele aldığı oranda, Bukharin tarafından da geliştirilmiş ve incelenmiştir.

dı. Bettelheim, Lenin'den, ölümünden hemen önce sarf ettiği şu alıntıyı yapıyor:

> *(Gerçekten kaydadeğer olan sözde olduğu gibi; daha küçük ama daha iyi olsun) İşçilerin ve Köylülerin Denetimi kurumu artık zayıf otoriteden hazzetmiyor. (sayfa 274)*

Lenin'in son yılında ya da tüm hayatı boyunca yazdıklarında açık olan bir şey vardı: Lenin için devlet aygıtının (*daha küçük ama daha iyi olsun* sözünden kastedilen *üzücü ama rahatsız edici değil* idi) konumu sorunsalı gittikçe büyüyen bir takıntı halini alıyordu.[28] Yaşamış ve devletin ve partinin aktif önderliğini elinde tutabilmiş olsaydı, sorunu çözmek için nasıl bir yola başvuracağı konusunda kafa yormak ilginç olurdu. Elbette kesin konuşamayız ancak yönetim aygıtını 1960'ların Çin Kültür Devrimi'ndekine benzer biçimde kontrol altında tutmak ve arındırmak için yoğun bir harekete girişeceğini varsaymak, gerçekten uzak olmaz. E. H. Carr'ın yazdığı gibi:

> *Eğer Lenin sürekli artan otoriteyi kabul etme gerekliliğine şartlanmış olsaydı doğrudan demokrasinin panzehirine olan inancında tereddüt edeceği düşünülemezdi. 1920'lerin kaotik ortamında böyle bir işe girişmek imkansızdı, ancak birkaç yıl sonra ciddi biçimde ele alınabilirdi.*[29]

---

28) Bu konu üzerine Moshe Lewin'in *Lenin'in Son Savaşı* (NY: Pantheon, 1968) adlı kitabı oldukça yol göstericidir. Bettelheim bu çalışmadan söz ediyor ancak yapabileceğinden daha az kitabı kullanma yoluna gidiyor.

29) E.H.Carr, *Bolşevik Devrim, 1917-1923, Cilt 1*, sayfa 224.

Ekonomide Burjuva İlişkilerin Korunması

Ekim Devrimi'nin ardından burjuva ilişkilerin ve yaklaşımların hüküm sürdüğü tek alan devlet aygıtı değildi. Devrimin (ve ardından NEP'in) kurduğu ve güçlendirdiği sınırlı köylü mülkiyeti rejiminin hakim olduğu tarım alanında da bu ilişkilerin karakteristik kapitalist biçimde ve zengin köylülerle *kulaklar* (varlıklı Rus köylüsü) aracılığıyla yayıldığı açıktı. Kapitalist ilişkilerin sanayi, taşımacılık ve finans dünyası gibi ekonomi kollarıyla devlet mülkiyetine taşınmış olması da gözardı edilemez. Bu noktada kritik olanın, mülkiyetin biçimi değil üretim ve paylaşım süreçlerinde grupların ve bireylerin gerçek ilişkileri olduğunu vurgulamak gerekiyor. Kamulaştırma, bir önkoşul olarak bu ilişkilerin dönüştürülmesinin yolunu açar. Ancak tek başına, bu dönüşümü ne sağlar ne de garantiler. Bunun tek garantisi uzun ve zorlu bir mücadeledir. Sovyetler'de bu mücadeleyi sürdürmek şöyle dursun, ona başlanmamıştır bile. Bettelheim, Çin'deki sanayi örgütlenmesi üzerine yazdığı kitabında bu konuya kısaca değinmiştir:

> *Sovyetler'deki mevcut yönetim pratiğinde yöneticinin mutlak otoritesinin, uzmanların ayrıcalıklı rollerinin ve yıpranma tazminatları ya da maddi ödüllere olan gereksinimlerin sınırları belirgin değildi. Bu sınırlar özellikle Savaş Komünizmi sürecinde Ekim Devrimi sonrasının zor koşullarında Rusya'da belirlenmişlerdi. Daha sonra NEP'le birlikte kalıcılaştılar, ilk beş yıllık planın ardından gelen hızlı sanayileşme sürecinde de güç kazandılar.*[30]

30) Charles Bettelheim, *Çin'de Kültür Devrimi ve Endüstriyel Örgütlenme: Emeğin Yönetiminde ve Bölümlenmesinde Değişiklikler* (NY: Monthly Review Press, 1974), sayfa 73.

Sorgulanan bu ilkeler, kapitalist üretim biçiminin merkezinden alınan bir çeşit emek hiyerarşisiydi. Lenin Bolşevik hükümet tarafından bunların oluşturulmasının sosyalizm yolunda bir adım olmadığının farkındaydı. Bu nedenle otoriteyi güçlendirme kararına ve uzmanların rolünü artırmaya karşı çıkıyordu:

> *Açıktır ki bu tedbir, belli bir alanda ve belli bir oranda sermayeyele (burada sermayeden kasıt, paraların toplamı değil belli bir sosyal ilişki tarzıdır) olan mücadeleyi kesintiye uğratmakla kalmıyor; aynı zamanda sosyalist Sovyet devletinin yüksek maaşları ortalama maaşların seviyesine çekme politikasında da geri adım atılmış oluyor.*[31]

Bettelheim'ın eklediği gibi sorun, bu geri adımın ardından asla ileri bir adım atılmamış olmasıydı. Bir anlamda incelemekte olduğumuz kitaptaki uzun çözümlemenin bir özeti de sayılabilecek şu kısa muhakemeyle Sovyet gelişmesinin bu alandaki konumunu ele alıyor:

> *Lenin'in fikirleri Rus Devrimi'nin özel bir sürecinin ihtiyaçlarını karşılıyor olabilir, ancak 1918-1922 arasında bir kez oluşturulan bu ilkeler bir daha asla kaldırılmadılar. Aksine, fabrika yöneticilerinin ve fabrika parti temsilcilerinin otoriteleri ve ağırlıkları (bu otoriteler işçilerin onayına tabi değildi) yıllar geçtikçe arttı. Fabrikalarda bir yanda yöneticiler, kadrolar, uzmanlar ve teknisyenler; öte yanda doğrudan üreticilerin olduğu ilişkiler ağı sağlamlaştı ve Sovyet revizyonizminin gelişimine uygun zemin hazırladı.*[32]

31) Aynı eserde Bettelheim tarafından yapılmış alıntı, sayfa 74.
32) Age, sayfa 76.

Bu ilişkilerin sağlamlaşması Sovyet revizyonizmine uygun zemin hazırlamakla kalmadı, aynı oranda burjuva ilişkilerin hükümet aygıtında yer tutmasına neden olarak Sovyet revizyonizminin özünü oluşturdu. Lenin ve kuşkusuz daha bir çok Bolşevik önder Rus Devrimi'nin ilk yıllarında neler olduğunun farkına vardılar, ancak karşıt önlemleri almalarını sağlayacak güçten ve kaynaklardan yoksunlardı. Ardından, geçmişten miras alınan ve iç savaş ve yeniden yapılanma sürecinde güçlenmiş olan burjuva ilişkileri dönüştürme mücadelesi için uygun şartlar oluştuğunda ise parti önderliği böyle bir mücadele için gerekli anlayış ve istekten yoksundu. Bu şartlar altında revizyonizm günlük bir pratik olmaktan çıkıp Sovyetler'in resmi ideolojisi halini aldı. Bu konu, Bettelheim'ın ele alacağımız ikinci ve üçüncü kitaplarının ana temasını oluşturuyor.

TEORİ VE YÖNTEMDEKİ BAZI SORUNLAR

Sınıf ve Sınıf Savaşı. Bettelheim'ın ortaya koyduğu sınıflar teorisi, uygulanabildiği sürece bana karşı çıkılamaz bir öneri gibi geliyor. Lenin'den yapılan şu kısa alıntıya göz atalım:

> *Sınıflar; tarihsel açıdan sosyal üretim sisteminde durdukları konumla, üretim araçlarıyla olan ilişkileriyle (bu ilişkiler çoğu durumda yasalarla belirlenmiştir), emeğin sosyal şemasındaki rolleriyle, son olarak da elde ettikleri sosyal refahı paylaşma boyutlarıyla ve bu refahı elde etme tarzlarıyla birbirlerinden farklı insanların oluşturdukları geniş gruplardır. (sayfa 139)*

Tüm kısa tanımlamalar gibi bunun da kimi eksiklikleri olduğu bir gerçek. Tarihte belli bir dönemde bir toplumun yapısını

vermek resmi anlaşılır kılabilir; ancak bir sınıf sisteminin dinamik hallerini analiz etmek istediğimizde bize pek yaran olmaz. Bu sınıf sistemi bireyin sınıf yapısı içindeki konumunu ve bu konumda hayatı boyunca yaşadığı değişimleri, sınıfların menfaatlerini korumak ve onları geliştirmek için izlediği yolları, nasıl örgütlendiklerini ve hareket ettiklerini belirler; bu listedekiler sayısız oranda çoğaltılabilir. Ben bu denli zor sorulan yanıtlamaya yeterli bir sınıflar teorisinin varlığına inanmakta zorlanıyorum, ancak 1917 sonrası Rusyası ve 1949 sonrası Çini gibi geçiş toplumlarında ortaya çıkan sorulan açıklamaya çalışan Lenin-Bettelheim teorisine kimi katkılar yapmak yararlı olabilir. Özellikle sınıf üyeliğine uygun temelin birey değil aile olduğunu vurgulamak isterim. Bir sınıf toplumunda herkes belli bir sınıfsal konumla dünyaya gelir ve bu konum onun hayatının yönünü belirler. Bu, bireylerin içine doğdukları sınıfta kalacakları anlamına gelmez. Sınıfsal yapı içinde aşağı ya da yukarı yol alabilir ve her bir sosyal biçimin tarihsel yapısına özel tabakalar arası geçiş yapabilirler. Hareketli bireyler, ailelerini de yanlarında götürebilir veya yeni sınıfsal konumlarına yeni ailelerle giriş yapabilirler. Ancak yeni bir sınıfsal konumla alt tabakadan bir aileye geçmek ya da üst tabakadan bir aile tarafından kabul görmek en azından iki kuşak sürer.

Normal dönemlerde burjuva sınıf yapısı, sistemi korumak ve menfaatlerini savunmak için oluşturulmuş ve geliştirilmiş bir devlet aygıtınca desteklenen mülkiyet yasalarından güç alır (yani mülkiyet sahipleri aynı zamanda yasa koyucudur ve farklı mülkiyet tarzları varsa farklı yasa koyucular da vardır). Devrimin belirgin karakteristiği devleti yıkması ve mülkiyet sistemini değiştirmesidir. Yukanda belirtilenlere paralel olarak bunun, toplumun sınıf yapısını oluşturan üretimin reel ilişkilerinin ciddi bir değişim geçireceği anlamına gelmediğini biliyoruz. Ancak

bu üretim araçlarına sahip olanları ortadan kaldırarak ve iktidara eski yönetici sınıfın menfaatlerine karşıt bir sınıfın temsilcilerini getirerek devrim, üretimdeki reel ilişkileri değiştirme imkanına sahip olur ve sınıf sistemine ilerleyen süreçte önceki durumdan farklı olarak bir nebze hareketlilik ve belirsizlik getirir. Her iki yönde de hareketlilik ciddi oranda artar. Bir çok mülkiyet sahibi bu mülklerden arındırılmakla kalmaz, yetkilerini de kaybeder ve genellikle sürgüne yollanır ya da fiziki anlamda soyutlanır. Diğer taraftan bir çok işçi, emeğin hiyerarşik yapılanmasında yetkili mevkilere getirilir. Bu hareketler, eski sınıf sisteminin ve sınıfların tümden gerçek anlamda ortadan kaldırılması için oldukça yoğun olabilir. Ama reel üretim ilişkilerine dair daha ciddi bir yaklaşımla görebiliriz ki bu durum sanaldır: bu seviyedeki radikal değişimler ancak yavaşça ve uzun, karmaşık bir mücadelenin sonucunda gerçekleşebilir; hatta kimi zaman hiç gerçekleşemeyebilir de.

Bettelheim bunu sınıf savaşı olarak tanımlıyor. Temelde bu doğru bir yaklaşım; fakat aynı zamanda bunun, kapitalizmin tarihinden oldukça aşina olduğumuz sınıf savaşından kimi yönleriyle ayrılan bir sınıf savaşı olduğunu anlamak oldukça önemlidir. Elbette bir açıdan devrimden sonra da sınıf savaşının devam ettiği doğrudur. Ortadan kaldırılmış yönetici sınıf, genellikle herhangi bir devrim yaşamamış başka ülkelerdeki sınıfdaşlarının yardımıyla karşı devrimler örgütleyerek geri dönüş planları yapar. Ancak zamanın geçmesi ve eski yönetici sınıfın ölmesiyle birlikte, bu tarz bir sınıf savaşı pratikte önemini yitirir. SSCB ve Çin'deki sınıf savaşlarından bahsederken, Bettelheim'ın düşündüğü şey, ikisinde de eski yönetici sınıfların kalıntılarının hâlâ mevcut olabileceği değildi. Onun aklında olan şey, devrim sonrası devlet aygıtında ve ekonomide (profesyonel, eğitici ve kültürel kurumları da kapsayan) ayrıcalıklı ve yetkili konumlarda

olanların konumlarını korumak ve toplumda desteklenen statülerini sabit kılmak için gösterdikleri çaba gibi, daha karmaşık bir olguydu.

Bu noktada ailenin, sınıf üyeliğinde bireyden daha fazla belirleyici oluşu konusu özel bir önem kazanıyor. Eğer herkese doğuştan sosyal yapıda belli konumlara erişebilmek için eşit şartlar verilmiş olsaydı, sınıflara gerek kalmazdı. Ancak -burası kilit noktadır- hayat şartlarında böylesi tam eşitlik durumu gelirlerdeki, statülerdeki ve yetkilerdeki farklar sürdükçe anlamsızlaşacaktır. Aileyle ilişkili ayrıcalıklı konumlar o aileye katılan çocuklara ayrılacaktır. Bu noktada toplumların kendilerini sosyalist, kapitalist ya da feodal olarak tanımlaması gerçeği ortaya konur. Devrim sonrası toplumlarda sınıf savaşının, aile üyelerinin emeğin sosyal bölümlenmesinde farklı konumlarda görevlendirilmesinden kaynaklanan ailelerin bölünmesi odağına yerleşmiş olması boşuna değildir. Bu eşitsizlikler yalnızca ya da öncelikle bir ücret sorunu değildir: Tüm çocuklar eşit hayat şartlarına sahip olduklarında mantıklı oranlardaki gelir farklılıkları tutarlı olabilir. İyi açıklanmamış, az fark edilir ve nitelenmesi zor bir dizi diğer etmen daha da önemlidir: daha kültürlü bir aileden geliyor olmanın avantajları, eğitim fırsatlarına erişimde farklılıklar, iktidar ve prestij sahibi çevrelerle bağlantı kurabilme, çocukların ailelerinden edindiği güçlü duygular ve kendine güven; liste daha da uzatılabilir. Bu elle tutulamaz etmenler gelirlerde ve mülkiyette büyük farklılıklara yol açacak biçimde burjuva toplumlarda da mevcuttur. Mülkiyet ortadan kaldırıldığında ya da en aza indirgendiğinde bu elle tutulamaz etmenler daha da önem kazanıyor. Ayrıcalıklar, burjuva sınıf ilişkileri sisteminin koruyucu duvarı oluyorlar. Bunlara sığınarak yaşayanlar, onları güçlendirmenin, resmi kabul görmelerinin ve onlara meşruiyetin dokunulmaz başlığını takmanın yollarını arıyorlar. Ayrıcalıklı konumları işgal edenler ve onları güçlendirip

kurumsallaştırmanın yollarını arayanlar devrim sonrası sınıf savaşının bir kolunu oluşturuyorlar. Diğer kolu oluşturanlar ise amaçları sınıfsal konumlarını savunmak değil; sınıf sisteminin temel hedefini oluşturan farklılıkları (kafa ve beden gücü, kırsal ve kentsel yaşam, tarım ve sanayi alanındaki, kadınlar ve erkekler arasındaki) ortadan kaldırmak ve bu sürecin zorunlu bir parçası olarak bu farklılıkların devamlılığını sağlayan sosyal ve ideolojik engelleri reddetmek olan işçi ve köylü kitleleridir. Bu iki kol arasındaki mücadele değişik biçimlere bürünecek uzun ve karmaşık bir süreçtir. Bu noktada ortaya koyulması gereken, bu mücadelenin başlıca alanlarından birinin yönetici partinin kendisi olduğu tespitidir. Parti bir yandan resmi devrimci ideolojisini ortaya koyarken diğer yandan onu kendi amaçları doğrultusunda tanımlamaya ve yorumlamaya çalışır. Çin'de bu, Çin Komünist Partisi'nin tarihini 1949'dan beri karakterize eden ve 1960'ların sonlarında Kültür Devrimi sürecinde doruğa ulaşmış olan *iki yönlü mücadele*nin temeli ve kaynağıdır. Çin'deki bu mücadele hakkında çok şey biliyoruz; çünkü her şey göz önünde oldu ve sorunlar özellikle Çin-Sovyet anlaşmazlığı ve Kültür Devrimi sürecinde iyice su yüzüne çıktı. Öncesi ve sonrasıyla SBKP'yi de kapsayan Sovyet tarihinin, sistematik çarpıtılması ve Stalin döneminin muhalefet üstündeki baskıcı uygulamaları sebebiyle, Çin'in Sovyetler'in durumundan iki kat fazla güvenilir olduğunu düşünebiliyoruz. Sovyetler'deki devrim sonrası sınıf savaşlarını gözardı etmemizin bir diğer nedeni de, İkinci ve Üçüncü Enternasyonaller'de ortaya çıkan dominant Marksizm'in bu ülkede ağır bir ekonomizmden mustarip olmasıydı. Sonuçta, başarılı proleter devrimler tarafından şekil verilmiş yeni toplum biçimlerini anlamakta ve analiz etmekte yetersiz kalmıştı.[33] Bettelheim, özellikle Çin Halk

33) Ekonomizmin doğası ve rolü üzerine bir tartışma için Bölüm 4'e bakınız.

Cumhuriyeti'nin teori ve pratikteki başarılarını temel alarak, bu umursamazlık devletini çözmeye çalışıyor.

MARKS, ENGELS, LENİN VE TARİH

Bettelheim, özellikle Marks, Engels ve Lenin'i bir yanılmazlık halesiyle sarmak gibi güçlü bir eğilime sahip: çağdaşları içinde yalnızca onlar olayları kendi doğrularıyla süzmüş ve geleceğe, geçmişe ve dönemlerine dair mantıklı sonuçlar çıkarmışlardır. Okuyucuların artık farkında olduğu gibi benim de Bettelheim ile aynı fikirde olduğum nokta ekonomizm olgusunun en büyük öneme sahip oluşudur. Bettelheim, ekonomizmi Marks, Engels ve Lenin'in yazılarındaki doktrinlerin ciddi bir çarpıtması olarak değerlendirir. Lenin, gerçekte nesnel koşullar tarafından ekonomistik düşünce biçimlerine taviz vermek zorunda kalmıştır -yukarıda belirtilen yönetici işçi ilişkileri meselesinde olduğu gibi- ancak Bettelheim, bu tavizlerin Lenin üzerinde baskıyla oluşturulduğunu ve Lenin'in kendisinin bu durumdan hazzetmediğini ve bunların onun Marks ve Engels'ten edindiği fikirler olmadığını varsayar.

Bu duruş, bana hatalı ve tarih bilincinden yoksun olunduğunu gösteriyor. Lenin'in yazmalarından ekonomistik düşüncenin yansıtıldığı kimi pasajları burada alıntılayabilirdim ancak konuya böyle yaklaşmak, Marks ve Engels'in de bizzat bir çok metinde ekonomistik bakışlar sunan veya ekonomistik duruş olarak algılanabilecek ifadeler kullandıklarını ortaya koyan ana konudan uzaklaşmak anlamına gelebilir. Marks ve Engels'e dair durumun en temel örneği olarak Marks'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisi* kitabının önsözünü verebiliriz. Bu önsöz tarihsel materyalizm doktrininin en ünlü ve en çok dile getirilen savını içeriyor. Bu önsözün ekonomistik bakış taşıdığını söylemek, Marks düşüncesinin dominant öğesinin ekonomizm olduğu anlamına gel-

mez. Aksine; öğretilerinin pek çoğu *Feuerbach Üzerine Tezler* kitabındaki özlü fikirlerle sabit biçimde en az Mao Tsetung'un yazıları kadar anti-ekonomistiktir. Ancak tüm büyük düşünürler gibi Marks, söylediği ve yazdığı şeylerden yüzde yüz uzaktır. Kimi zaman açık şekillerde ifade edilen ekonomistik öğeler (özellikle propaganda amaçlı yazılarında) düşünce sistematiğinde mevcuttur. Bu öğelerin ölümünü izleyen yarım yüzyılda takipçileri tarafından daha numunelik ve önemli yaklaşımlarından daha sıklıkla vurgulanmış ve geliştirilmiş olması onun hatası değildir ancak bu kendiliğinden de olmamıştır. Gelişmekte olan tekelci kapitalizm sürecinde endüstrileşmiş ülkelerde oluşan reformist işçi hareketlerinin ideolojik ve politik ihtiyaçları doğrultusunda kullanılmışlardır. Devrime daha yakın biçimde gelişen Rus hareketi, ekonomizmden daha az etkilenmiştir, ancak Batı Avrupalılardan diğer konularda olduğu gibi bu konuda da etkilenmemiş olsalardı bu şaşırtıcı olurdu. Rusların en ısrarlı devrimcisi olan Lenin, ekonomizmden oldukça az etkilenmişti ama tümüyle kopuk da değildi. Dünya çapında tüm ülkeler içinde yalnızca devrime en yatkın olan Çin'de Marksizm, ekonomistik kusurlarından ayıklanabilmişti. Yani şu büyük ve önemli görev başarılmıştı; tarihsel ve diyalektik materyalizm, Bettelheim'ın sözleriyle, *olması gerektiğine inandığım gerçek devrimci kimliğiyle buluşabilmişti.* (sayfa 19)

Bana öyle geliyor ki bu bakış, olgunluğunun ve olumsuzluğunun son evresinde olan dünya kapitalizmiyle ilişkili biçimde Marksizm'in gelişimini büyük tarihsel bir süreç olarak görmemizi sağlar. Aynı zamanda büyük rakamları, Marksizm'in gelişim sürecine bir takım tarihin üstünde olan buluşlar olarak ekleme yapaylığına engel olmamıza katkıda bulunur.

SOVYET TOPLUMUNUN DOĞASI-SON SÖZ

Bettelheim, kitabının ilk baskısında Sovyetler'in bugününde varolan toplumun doğasından çok söz etmiyor. Hatta anlaşılır biçimde tedbirli konuşuyor. Onun bir sınıf toplumu olduğundan emindir. Bu iki ana sınıf, devlet burjuvazisi ve proletaryadır. İlki Lenin döneminde de mevcuttu ancak politik iktidardaki yerini henüz terk etmedi. Ardından hükümet ve ekonomi aygıtları üstündeki kontrolünü güçlendirmekle kalmadı; Komünist Parti içine sayısal olarak ve ideolojik temelde sızdı. Böylece proletarya diktatörlüğünün güvensiz ve isteksiz bir aracı olarak belirsiz konumuna bir son verdi. Proletarya, devlet yönetimi tekelini elinde tutan bir sınıf olmaktan çıkarak ekonomik gelişmenin görece arttığı kapitalist ülkelerdeki proletaryanın benzeri halini aldı.[34] Sovyet proletaryası, yaşaması için gerekli şeyleri edinmek için emek gücünü satmaya zorlanan ve ürettiklerinin ya da üretim süreçlerinin üzerinde söz hakkı olmayan, sömürülen bir sınıfa dönüştü. Öte yandan, Sovyet devlet burjuvazisi de ABD'deki özel mülkiyet sahibi burjuvazi gibi sömüren bir sınıf halini aldı.

Bu şartlar altında Bettelheim, Sovyetler'in kapitalist bir toplum olarak sınıflandırılması gerektiğine inanıyor. Ancak dikkatle şunu da ekliyor; *kendine has bir kapitalizm.* (sayfa 46) İki sayfa önce bu nitelemenin gücünü zayıflatan bir değerlendirme de kitapta mevcut:

Yükselen sosyalist ilişkilere ivme katacağı düşünülen

34) Bu, arada bir takım farklar olmadığı anlamına gelmiyor. Sovyet işçileri iş güvencesi, sağlık teminatı gibi politik üstünlük kurdukları dönemlerde edindikleri kazanımları yitirmediler. Diğer yandan, örgütlenme ve ifade hakları üstündeki sınırlamalar burjuva demokratik rejimlerin hüküm sürdüğü kapitalist devletlerdeki durumdan daha katıydı.

> *şey, tersine kapitalist ilişkiler doğurdu, böylece ekonomik planların oluşturulmasında üretim araçlarının kullanım şeklini belirleyen kapitalist büyüme ve kâr kaygısı önem kazandı. (sayfa 44)*

Eğer bu önermelerdeki gibi, ekonomik planlar, gerçekten kapitalist büyüme kurallarının uygulanmasından başka bir şey ifade etmiyorsa, Sovyet sisteminin niteliği üretim araçlarına burjuvazinin mi yoksa devletin mi sahip olduğu şeklindeki soruyla sınırlıdır (burjuva mülkiyetçiliğinin bir şekli aynı zamanda geleneksel kapitalist ülkelerde de yaygındır). Sovyet devlet burjuvazisinin çabalarının bir açıdan üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin artışı yönünde ilerlediğini düşündüğüm sistemin işleyişi üzerinde çok etkili olmayacağı görülmektedir.

Bu iddialar ve çıkarımlar doğru olabilir. Ancak belirtmeliyim ki bu kitapta Bettelheim tarafından ortaya konan teorik tartışmalar ve gerçeklere dayanan kanıtlar beni tatmin etmiyor. Her şekilde bu sorular hâlâ tam yanıtlar bulmaktan oldukça uzak duruyorlar.

VI. Mao Döneminde Teori ve Pratik

Marksizm, sınıf savaşlarının sağladığı tarihsel deneyimlerle, katılımcılarının ve önderlerinin düşüncelerine olan yansımalarıyla büyüyor ve gelişiyor.

Bu türden gelişmenin iki büyük süreci ve kaynağı Rus ve Çin devrimleridir. Henüz herhangi bir kesin sonuca ulaşmak için erken olsa da Mao Tsetung gibi büyük bir önderin ölümü ciddi bir dönemeçtir ve onun hayatı boyunca başardıklarını değerlendirmek gerekir.

Mao döneminin tümden bir değerlendirmesine girişildiğinde çıkacak sonuç, Marksizm'in ilerleyişinde Sovyet modeli tiranlık olarak adlandırılabilecek durumu kırmış olmasıdır. Bu model, köylüyü gözardı eden bir *basit sosyalist birikim* modeliydi.[35] En belirgin dayanağı da hafif sanayinin ve tüketim malzemelerinin

35) "Basit sosyalist birikim" kavramı, Evgeny Preobrazhensky'ye aittir. Ancak bu kavram Preobrazhensky'nin kendi programından çok Stalinist pratiğe daha yakın duruyor.

üretimini ve gelişmesini engelleyerek ağır sanayiyi kurmaktı. Bu modelin uygulanmasının birçok kötü sonucu oldu: Etkili bir işçi-köylü işbirliği için umutlar sona erdi ve ciddi biçimde baskıcı bir devlete gereksinim duyuldu. Bu, sosyal ilişkileri komünizm doğrultusunda dönüştürme olasılığını ortadan kaldırdı. Ortodoks Marksist Stalin döneminde -1920'lerden 1950'lere dek- bu sorun; üretim araçlarının, genel bolluğu bir gerçeklik haline getireceği güne dek bir kenara itildi. Bu yolla üretim araçlarının gelişimi toplumdaki tüm bozuklukların ve çelişkilerin çaresi gibi sunuldu. Böylece sosyalist bir toplum için en yüksek ve en acil hedefin üretim güçlerinin hızla geliştirilmesi olduğu fikri yayıldı.[36]

İktidara geldikleri ilk yıllarda Çinli komünistler, Sovyet modelini izlemeye hazırdılar ancak kısa süre sonra onların anlaşılmayacak derecede tarım sektörüne yüklendiklerini fark ettiler. 1920'lerde benzer bir durumda Ruslar, yukarıda anlatılan sonuçları doğuracak oranda köylüler üstünde baskılar kurma yoluna gitmişlerdi. Bu yolu izlemek konusunda isteksiz olan bir kısım Çinli önder dışında bu seçenek gerçekçi bir olasılığa dönüşmedi. Rusya'daki durumun tersine köylülerin üstünde kurulması gereken baskı orada yoktu.[37] Farklı bir yol izlenmeliydi. Burada uzun yıllar sınır bölgeleri yönetmiş, Komintang'a ve Japonlara karşı savaşı idare etmiş Mao düşüncesi, tüm ülke için politik rehber olmuştu. Öncelikler yeniden belirlenmişti: Sanayi ta-

36) Çinliler'in adlandırmasıyla kapitalizmin ölümcül kusuru olan bu üretim araçları teorisi, 1930'larda açık biçimde üretim araçlarının gelişmesinin önünde bir engel halini aldı. Akılda tutulması gereken, bu teorinin kapitalizmin diğer çelişkilerini önemsiz ve gereksiz olarak nitelemesinin etkisidir.

37) Bu problem ve onun temelleri Harry Magdoff tarafından yazılmış önemli bir makalede çözümlenmişti, "Çin: SSCB ile Karşıtlıklar", *Monthly Review* (Temmuz-Ağustos 1975), özellikle sayfa 29-32.

nmın ihtiyaçlarına göre şekillendirilecek, kırsal emeği iş sahibi yaparak ve köylüyle modern teknoloji tanıştırılarak sadece kentlerde değil özellikle köylerde gelişme sağlanacaktı. Sovyet modelindeki ağır sanayiye verilen öncelik terk edildi. Ağır sanayinin gelişimi, tarımı (ve onunla ilişkili nüfusun yüzde seksenini) ulusun birinci öncelikli konumuna oturtma stratejisiyle birleştirildi. Bu, şu anlama geliyordu: Çin ekonomisinin gelişimini sağlayacak sermaye önceden varolan fazla kaynaklardan değil -burjuva ekonomik teoride ve Sovyetler'in Ortodoks sürecinde yararlı olduğuna inanılan biçimde- Çin emek gücünün genel üretim artışından (tarımda ve sanayide) sağlanacaktı. Bu yolla nüfusun belli bir bölümüne sorumluluk yüklenmesinden kaçınılabilecekti ve *basit sosyalist birikim* olgusu da anlamsız ve önemsiz kılınacaktı. Politik anlamda bu, işçi-köylü işbirliğinin idamesinin ve hatta güçlenmesinin yolunu açacaktı. Böylece baskıcı bir devlet aygıtı oluşturmak gereksiz ve anlamsız olacaktı.

Bu yeni gelişme stratejisini uygulamak hiç de kolay değildi. Tarım komünlerinin yapılarında geniş ve daha önce görülmemiş biçimde kurumsal yenilemeler yapılması gerekiyordu; 1959-1962 yılları arasında işler kötüye gitti, 1962'nin başında Yeşil Devrim'in Çin versiyonunun uygulanmasıyla birlikte tekrar yoluna girdi.[38] Artık sistem yürüyordu: Çin, tarımsal üretimde kendine yeter hale geldi, sanayi alanında hızlı ve coğrafi yayılma tatmin edici seviyedeydi. Böylelikle görüldü ki; sosyalizm yasalarının ifadesi olmaktan oldukça uzak olan Sovyet modeli, ekonomik gelişme alanında yalnızca bir seçenekti ve her şartta komünizm yolunda sosyalist geçişin gerekleriyle bağdaşmayacak çelişkiler içeriyordu. 1955-1965 dönemi Çin deneyiminin ar-

38) Bir önceki son notta belirtilen Magdoff'un ve Ben Stavis'in "Çin'in Yeşil Devrimi" başlıklı makalesine bakınız, *Monthly Review* (Ekim 1974).

dından bir daha asla, özgürleşme yolundaki olası bir ülke kendini ekonomik gelişme bağlamında klasik kapitalist yolla Sovyet modeli arasında bir seçim yapmak zorunda hissetmeyecekti.

Bu, Mao döneminin ilk ciddi başarısıydı. Ancak tek başarısı da değildi. Kültür Devrimi yaklaşmaktayken ekonomik gelişme ve yeni düzen stratejisiyle ilgili sorunlar baş gösterdi.

1930'ların Ortodoks Sovyet politik bakışıyla yaklaşıldığında en temel problem çok açık biçimde görülebilir. Bu teoriye göre, proletarya devrimi, kapitalizmi veya başka sınıf toplumu biçimlerini üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti kaldırarak yıkar. Bu süreci götüren ve aynı zamanda üretim araçlarını geliştirme görevini üstlenen hükümet özel manada bir proletarya diktatörlüğüdür ve eski türden sınıflar üzerinde hakimiyet kurarak onların kaçınılmaz karşı devrimci çabalarını bertaraf eder. Devrimci hükümet, işçi sınıfı ve onun köylü müttefikleriyle baş başa en özgür burjuva demokrasisinden bile daha gerçek bir demokrasi kurar. Bu önceliklerin ardından eski burjuva ve feodal sınıfların yok olması, üretim araçlarının gelişmesi ve halkın yaşam standartlarının yükselmesiyle sınıf savaşının yoğunluğu azalır ve zamanla sona erer. Bir baskı aygıtı olarak devlet de, klasik Marksist deyişle, *söner*. Uluslararası alanda kapitalizm varolduğu sürece ve dünya burjuvazisi lağvedilmiş sınıflar için karşı devrimleri desteklemeye devam ettiği sürece bu süreçler sonuca rahatça varamazlar: bu süreçte devlet dış müdahalelere karşı koruyucu bir aygıt olarak varlığını sürdürür. Ama bu, devrim sonrası toplumun iç yapısı ve dinamikleri gibi temel eğilimleri etkilemez. Burada demokrasi yeşerecek ve üretim araçlarının yeterli derecede geliştirilmesiyle komünizme giden yol çizilecektir.

Bu teoriyle ilgili temel sorun Sovyetler'de hiçbir şekilde hayata geçirilememiş olmasıdır. Devrimci yönetimin ilk günlerinden itibaren, yalnızca eski sömürücü sınıflar üzerinde değil nüfusun

geniş kesimleri üzerinde baskı kurulmuş, zamanla bu durum Sovyet toplumunun düşen değil yükselen bir karakteristiği halini almıştır. Kuşkusuz çeşitli bahaneler de üretilmiştir: Ortodoks Stalinistler içeride bir baskı kurulduğunu daima reddetmişler, yalnızca propagandalarının açık hedefleriyle uyumlu biçimde tizleştiğini belirtmişlerdir. Diğer temel reaksiyonlar da farklı Troçkist yapılardan gelmiştir. Bunların tamamı SSCB'deki durumun, temel teoriyi reddetmekten çok ondan sapma olduğunu belirtmiştir. Bu sapmanın temel sorumlusu geri plandaki geleneksel Rus toplumudur. Bu bakışa göre arka plandaki bu toplum ekonomik ve politik yönetim işlevini yürüten geniş bir bürokrasiyi miras bırakmıştır. Ya bu bürokrasi işçi ve köylülerin demokratik kontrolü altında tutularak üretim araçlarının gelişmesiyle birlikte gereksiz hale gelecek ve dağıtılacaktır; ya da Stalin yönetimindeki Sovyetler'de olduğu gibi iktidara sızacak ve kitleleri baskı altına alacaktır. Bu noktada bir bölünme meydana gelmiştir: Troçki'nin kendisinin de inandığı şekilde iktidarı kitlelere verebilmek için başka ve belki de ikinci bir devrim -bu defa gerçek anlamda- gereklidir. Muhtemelen Isaac Deutscher'in başını çektiği diğerleri de Stalin'in ölümünün ardından, Sovyet halkının eğitim ve kültür seviyesinin üretim araçlarıyla paralel olarak geliştirilmesi fikrini savunmuştur. Böyle bir süreç, Sovyetler'i yukarıda belirtilen teorinin çizgisine çekecek biçimde bir demokratikleşme sürecinin önünü açacaktır.

Sapma teorileri olarak adlandırılabilecek bu fikirlerin hiçbirinin Sovyetler'deki gelişime ne sertlikte eleştiriler getirmiş olurlarsa olsunlar, Ekim Devrimi'nin sonuçlarının kendini reddetme sürecine yol açtığı fikrinin yakınından bile geçmediklerini anlamakta yarar vardır. Bürokrasi, sağlıklı bir politik yapı için kaçınılmaz ama taşınması gereken bir yük olarak görülmüş; arka planın üstün gelmesi halinde barışçı yollarla ya da zor kullana-

rak ortadan kaldırılabileceği öngörülmüştür.[39]

Bu bakış 1930'larda ya da yirmi yıl sonrasında ne kadar inandırıcı gelse de; Ekim Devrimi'nden altmış yıl sonra ve 2. Dünya Savaşı'ndan çeyrek yüzyıl sonra bugün, tamamen farklı bir anlam ifade ediyor. Stalin döneminin en baskıcı yöntemleri ölümünün ardından terk edildi, ama Deutscher'in demokratikleşmenin sağlanacağı yönündeki iyimser öngörüsü gerçekleşmedi. Devletin üretim araçlarına sahip olması ve üretim araçlarının geliştirilmesi kombinasyonunun komünizm yolunda sosyalizmin önünü açacağı fikri Üçüncü Enternasyonal sürecinin büyük Marksist yanılsaması haline dönüştü. Sovyetler bugün geniş birikimli entelijansiyası ve gelişmiş eğitim seviyesiyle dünyanın ikinci büyük sanayi gücü konumunda. Ancak hâlâ işçi sınıfının politik gücü yok, öz örgütlenme hakkından yoksun ve kendi çalışma şartları ve yöntemleri konusunda muhtemelen Avrupalı ileri kapitalist ülkelerdeki işçi sınıflarından daha az etkiye sahip.

Görülüyor ki Stalin döneminin resmi Stalinist ve karşıtı politik teorilerinde kökten yanlışlıklar mevcuttur. Sovyetler ne kendini dış odaklı karşı devrimci tehditlerden korumak için donanmış gelişmekte olan bir sosyalist demokrasiydi; ne de kibirli bir bürokrasinin yönetimiyle doğal gelişim çizgisinden koparmış sağlıklı bir işçi devletiydi. Gerçekte Marksist teorinin varolan herhangi bir versiyonu olarak görülemeyecek sosyal bir düzen halini almıştı. Devrim sonrası toplumun daha yeterli bir Marksist teoriye paralel kurumlar oluşturması ve bu konuda ışık saçması Mao önderliğindeki Çin'in ikinci büyük başarısıdır.

Bu noktada, Sovyet modeli ekonomik gelişmenin reddedilmesi konusunda olduğu gibi, yolu aydınlatan pratik iken, geride ka-

39) Bizi mevcut kapsamda pek de ilgilendirmeyen mantıksal bir sonuç da halihazırda gelişmiş bir ülkede devrim sonrası toplumun Sovyetler'de içine düşüldüğü gibi karşıt güçlerle yürümemesi gerektiğidir.

lan teoriydi. Çin'de 1949'da iktidarın ele geçirilmesinin ardından gelen ilk yıllarda *Sovyetler'den öğrenmek* şeklinde olan temel şiar, ekonomik gelişmenin merkezi stratejisinin birebir örnek alınması anlamına geliyordu. Bürokratik ve elitist pratikler Çin toplumuna ekonomiyi, yönetimi ve eğitimi kapsayacak şekilde sızdı. Bunlar zaten eski Konfüçyüs düşüncesinde ve eyleminde çokça mevcuttu ve yönetimde yeni olanları kolaylıkla asimile etti. Öte yandan 1930 ve 1940'larda geniş sınır bölgelerinin yönetiminde, Japon işgaline karşı direnişte ve iç çekişme sürecinde beliren sorunları giderme konusunda keskin çelişkiler yarattılar. Çin komünizmi, işte bu tür bir çift taraflı niteliğe büründü: Bir taraftan Çin tarihinin ağırlığı; öbür taraftan devrimci hareketin kendi tarihi. Her iki eğilim de Çin Komünist Partisi'nde temsil edildi: Muhafazakâr ve sağ kanatta öndeki kişilik Liu Shao-chi iken; radikal ve sol kanatta Mao Tsetung göze çarpıyordu. Bu bölünme yeni bir şey değildi: Şu ya da bu şekilde partinin ilk zamanlarından beri vardı; ancak tam ve açık işaretleri iktidar ele geçirilip tüm ülkenin geleceği için sorumluluk üstlenilince belirdi.

Burada 1949 ve Kültür Devrimi arasındaki süreçte ortaya çıkan ve sonradan *iki uçlu mücadele* olarak bilinecek tarihin özeti için yeterli yerimiz yok. Kısaca geçmek gerekirse; temel sorun eski düzen bertaraf edilip yenisi kurulduğunda arka plandaki farklılıkların su yüzüne çıkmış olmasıydı. Liuist eğilim, Sovyet modelini izlemek yönündeydi. Maocular ise devrimi bir aşamadan diğerine taşıyarak derinleştirmek ve tam eşitlik ve kitlelerin kendi hayatlarını yönetebilmesini ve kontrol edebilmesini sağlayacak tam katılımından yanaydı. Maocular *Büyük Atılım* ve takip eden Peng Teh-huai'nin ani düşüşüyle önemli bir zafer elde ettiler. Ancak muhalefet bu zor yıllarda ciddi bir geri dönüş yaptı ve 1960'ların başlarında politika ve ekonomide elitist eğilimler yoğunlaştı.

Bu, Kültür Devrimi için uygun bir dekordu. Çin geleneğinde yoğun biçimde var olan elitizmin abartılı biçimlerine karşı Batı'daki benzer hareketlerle eşdeğer biçimde üniversite öğrencileri arasında doğdu. Oradan okullara ve genç kuşağın var olduğu diğer alanlara yayıldı. Ülke önderliğindeki üstünlüğü 1960'lardaki sağa yöneliş sürecinde bir parça sönmüş olan Mao, gençliğin hareketliliğini solun prestijini yeniden kazandırmak için bir fırsat olarak gördü. *İsyan adildir* ve *karakolları bombalayın* gibi sloganlar kullanarak ülkeyi fırtınalı sularda, sığ denizlerde kimi zaman neredeyse batma tehlikesiyle karşılaşılarak üç yıllık bir yolculuğa sürükledi. Öğrenciler ülke çapında devrimci mesajlar taşırken okullar ve üniversiteler kapalı kaldı. Birçok lider kovuldu ve gözden düştü. Parti komiteleri dağıtıldı ve yerlerine devrimci komiteler kuruldu. Halkın Özgürlük Ordusu bir çok defa iç savaşa yol açabilecek çatışmaları önlemek için göreve çağrıldı. Tüm bu Büyük Atılım sürecinde sağa yöneliş tersine çevrildi, ekonomik ve sosyal politikalarda inisiyatif daha fazla eşitlik ve daha fazla katılım yönünde. devrimi ilerletme kararlılığında olanların ellerine bırakıldı.

Teorik alanda bu türden devasa sosyal kalkışmaların etkisinin izini sürmek çok büyük katkı sağlayabilir. Bu nedenle bana Üçüncü Enternasyonal döneminde kökten biçimde dönüştürülmüş gibi görünen Marksist teorinin bir yönünü ve sonucunu vurgulamak istiyorum.

Çinliler, 1949'dan itibaren görülen tüm çatışmaların bütün Marksistler tarafından ilkel komünizm döneminden beri tarihsel değişimin motor gücü olarak görülen Komünist Manifesto doğrultusunda sınıf savaşının çeşitli biçimleri olduğundan kuşku duymuyorlardı. Ancak gerçekte modern bir devrim sonrası toplum için sınıf savaşının ne anlam ifade ettiği günümüze dek sorgulanmadı. Burada açıkça anlaşılması gereken üç temel düşünce var:

1) Bir burjuva ya da feodal rejimi yıkmak, eski sömürücü sınıfları ortadan kaldırmış olmak anlamına gelmez. Bunlar kuşkusuz her yolu deneyerek tekrar galip gelmek ve iktidara dönmek için çaba göstereceklerdir. Bunu yapmak için ancak sınıf yapıları tamamen ortadan kalkana dek sürmesi beklenecek şiddetli sınıf savaşlarına girişirler. Farkları ne olursa olsun Marksistlerin tamamı bu anlamda sınıf savaşının devrim sonrası bir toplum için kaçınılmaz olduğu konusunda hemfikirdir.

2) Eski yönetici sınıfların fikirleri, değerleri, düşünce ve davranış biçimleri - Marks'ın ısrarla üzerinde durduğu gibi daima toplumu yöneten fikirler olagelmiştir- atalarıyla birlikte silinip gitmezler. Toplumun her katmanında derin biçimde varlıklarını sürdürürler ve bu özellikle devrimci önderliklerde kilit roller oynayan eğitimli öğelerde geçerli bir olgudur. Geçmişten miras kalan ve zoraki karşı devrimci akıllar barındıran bu yükten kurtulma savaşı, Marksistler her ne kadar öyle olduğunu kabul etmeseler de gerçek anlamda bir sınıf savaşıdır.

3) Üçüncüsü her zaman için en karmaşık ve anlaşılmaz olanıdır. Devrim sonrası bir toplum oluşturmak; yöneticiler, teknisyenler, çeşitli uzmanlar gerektirir. Bu mevkilere gelen insanların sıradan işçi ve köylülere oranla daha yüksek ücretleri ve imtiyazları olur. Sınıf kökeni ya da eski düşüncelere karşı olma seviyesinin ötesinde böyle ayrıcalıklı mevkilere gelenler, bir süre sonra bu konumları koruma refleksi geliştirirler ve hatta bilinçli ya da bilinçsiz bu mevkileri babadan oğula aktarmaya çalışırlar. (bu durumu açmak gerekirse; ayrıcalıklı mevkilerin kuşaklar arası aktarımı bir biçimde olsa da; bu insanların çocukları zaten okula iyi başlangıç yaparak bu mevkilere gelme şansını diğer sıradan çocuklardan daha fazla ellerinde tutarlar.) Bu durum, sosyologlar tarafından ortaya konan bir gerçektir ve Marksistler tarafından da reddedilmez. Ama Stalin dönemi Ortodoks politik teori-

si önermesi sunulurken bu iktidar ve ayrıcalık soruları, sınıftan ziyade bürokrasiyle ilişkilendirilir. Sınıflar daha çok mülkiyet sistemiyle birlikte tanımlanır ve ele alınır. Bu teoriye göre sosyalist bir şekillenmede istenmeyen nitelikleri ve eğilimleri nasıl olursa olsun bürokrasinin aşırı varlığı geçicidir ve bir geçiş olgusudur. Üretim araçlarının kaçınılmaz gelişimiyle (üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasının sonucu olarak) bürokrasiyi gerektiren şartlar zamanla ortadan kalkacak ve bu tabaka vadesini dolduracaktır.

Bu esnada -bu nokta hayati önem taşımaktadır- bürokrasiye karşı olan savaş, aşırılıkları kontrol altına alma ve bürokratlara sosyal sorumluluk aşılama şekline dönüşecektir. Kısacası elitler uzunca bir süre için zaruridir (hızla ya da yavaş biçimde kendiliğinden kaybolana dek) ancak bunların iyi huylu olmaları gerekir. Başka bir deyişle yönetim tabakası bu anlamda bir bürokrasi değil yeni doğan (ve ölecek olan) bir sınıftır. Devamında ona karşı verilecek savaş kelimenin tam anlamıyla onu kontrol altına almak ya da ona sosyal sorumluluk kazandırmak için değil, onu tamamıyla yok etmek ve sınıfsız bir toplum oluşturmak için verilecek bir sınıf savaşı olmak zorundadır. Bu, işçi ve köylülerin kendilerini yönetebilecekleri ve ilk devrim sonrası evrede bürokratların ve ayrıcalıklı yöneticilerin işlevlerini üstlenebilecekleri anlamına gelir.

Bu arka planın aksine, ortaya sürülen tez, daha kısa belirtilebilir. 1950 ve 1960'larda Çin'deki politik tartışmalar, çekişmeler ve kavgalarda *sınıf savaşının* anlamı yukarıda birinci maddede belirtilen konumundan alınıp ikinci ve üçüncü maddelerin bir kombinasyonuna dönüşmüştür. Üçüncü maddedeki önerme de açık bir şekilde Kültür Devrimi'nin ertesinde iyice belirginlik kazanmıştır. Diğer bir deyişle işçilerin ve müttefiklerinin mücadele etmesi beklenen düşman sınıf; eski yönetici sınıflar olarak or-

taya çıkıp elitlere dönüşmüş, devrimin kendisinden türeyen bir çeşit yeni burjuvazi biçiminde son bulmuştur.

Devrim sonrası toplumda, bu sonuncu sınıflar ve sınıf savaşı önermesinin Sovyetler'de olduğu kadar Çin'de de geçerli olduğu açıktır. Onu destekleyen kanıtlar ve sebepler en az Sovyetler'deki kadar Çin deneyiminde de mevcuttur. Çin tarafından Sovyetler'den miras alınan politik teorinin içeriği çarpıktır. Üretim araçlarındaki özel mülkiyeti ortadan kaldırma fikri, üretim araçlarında yeterli bir gelişme göstermiş sınıfsız bir toplumda yol göstericidir ve bu fikir komünizm yolunda evrilerek ortadan kalkar.

Daha önce denenmiş olan, sınıf toplumuna dayalı bir sosyalizm anlayışının yanı sıra; sınıf savaşının sürdürülmesine bağlı olarak insanoğlunun geçmişin korkularını ve zayıflıklarını geride bırakabileceği ve yeteneklerine eşdeğer bir gelecek kurabileceği potansiyele sahip bir sosyalizm olanağı vardır.

Birçokları bu sonucu cesaret kırıcı bulabilir. Israrla inanılan biçimde yavaş ve acılı bir sürecin ardından Devrim, Marks'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi* kitabında yazdığı gibi komünizm yolunda belirleyici bir dönemeç olacaktı. Üstesinden gelinmesi gereken, yeni toplumun doğasındaki çelişkilerden ziyade geçmişin kötü mirasıydı. Mao dönemi deneyimi bu iyimser hayali suya düşürdü.

Devrim sonrası toplum yalnızca bin yıllık sınıflı toplumun çelişkilerini taşımaz, aynı zamanda kendi çelişkilerini de üretir. Devrim nihai hedef değildir. O, sadece sınıfsız toplum yolunda ilerlemenin kapısını açar. Ancak bunun bir olasılık olarak varoluşu; yalnızca üretim araçlarında özel mülkiyete değil, baskıcı devlet aygıtına da sahip olabilecek karşıtı olan eski sömürücü sınıfların geri gelme olasılığını da içinde barındırır. Mao döneminde geliştirilen teoriye göre, bu, Sovyetler'de yaşanan durumdur.

Mao'nun ardından Çin'de ne olacak? Olasılık teorinin kendisinde mevcut. Olacaklar hâlâ belirsiz bir sınıf savaşı sürecine bağlıdır. Yaşadığımız tarihsel süreci anlamaya çalışan herkes tarafından bilinmesi gereken şey bu sınıf savaşının önemidir.

VII. Yukarıdan Devrim: 1920'lerde SSCB

Büyük 1917 Rus Devrimi, Ekim Devrimi adıyla bilinir; çünkü Bolşevikler Petrograd'da ve ardından diğer büyük şehirlerde yönetimi Ekim (eski Rus takvimine göre) ayında ele geçirmişlerdir. Bu isim kuşkusuz oldukça basit kalıyor. Şehirlerde olanlar devrimin yalnızca bir yönüydü; diğer yönde ölçek olarak daha geniş çaplı biçimde, kırsal alanlarda büyük mülklere el konularak milyonlarca küçük işletme oluşturuldu. Bu, tarihin en geniş çaplı tarımsal kalkışmasıydı ve eski Çarlık düzeninin kaderini belirledi. Bolşevikler, kırda yeterince kendilerini göstermediler: Onlarınki kentsel bir işçi sınıfı hareketiydi. Merkezde gücü ellerinde tutabildiler, yerel ve yabancı karşı devrimci güçlere karşı mücadeleyi örgütlediler, uzun ve acı dolu dört yıl boyunca yeni düzen için dişe diş dövüştüler. Bu açık paradoksun açıklaması basittir. Köylüler Bolşevikler'in yenilgisinin eski baskıcı sınıfların iktidarı tekrar ele geçirmesi anlamına geldiğini biliyorlardı. 1917-1918 döneminin kazanımları, ancak ortak düşmana karşı

ortak mücadeleyle savunulabilir ve güvence altına alınabilirdi.

Bu, Rus Devrimi'ndeki işçi-köylü işbirliğinin altyapısını oluşturmuştu. Bu altyapı, her iki taraf için de ölüm kalım meselesi anlamına geliyordu. Her ne kadar işlerine gelse de Bolşeviklerin bu konuda yaptıkları ya da uygulamaya koydukları herhangi bir politikaları yoktu. Köylüler içinse kendi menfaatleri için oldukça açık ve acil bir meseleydi. İç savaşın bitişi ve karşı devrimin alt edilmesiyle her şey değişti. Bolşevikler tarihte o güne dek görülmüş en bilinçli ve donanımlı bir Marksist oluşumdu. Amaçları, Çarlık Rusyası'nı, Lenin'in bir çok yazısında ortaya koyduğu gibi, Marksist yollarla sosyalist bir topluma dönüştürmekti. Bu, diğer şeylerin yanı sıra sınıfları ortadan kaldırma yolunda, köylü sınıfını işçi sınıfına -yani on milyonlarca küçük girişimciyi sosyal bilinci yüksek, destekçi tarın işçisine- dönüştürmek anlamına geliyordu. Bütün Marksistler bunun, köylülerin menfaatleri açısından en iyisi olduğuna inanırken, onlardan pek azı bunu kendilerine bir hedef olarak biçtiler. 1920'lerin başlarında Rusya'da köylülerin isteği, devrim aracılığıyla ve iç savaşta savunulduğu şekliyle, kazanılanların meyvelerini yiyebilecekleri koşulların hazırlanmasıydı. Bu da kiralar ya da ufak vergiler olmaksızın kendilerini ve küçük işletmelerini idame ettirecek alım satım işleri yapabilmeleri anlamına geliyordu.

Bu şartlar altında Bolşevikler, iki temel sorunla karşı karşıya kaldılar. İlki kısa vadede çözülmesi gereken acil bir sorundu. İç savaş, Kızıl Ordu'nun insan gücü ve yiyecek ihtiyacından kaynaklı, köylülere ciddi zararlar vermişti. Kavganın son evrelerinde açlık, ülkenin dört bir yanına yayılmıştı ve yorgun köylü hızla bir tehdit haline gelmişti. İşçi-köylü işbirliği görünür biçimde azalmıştı; ülke zapt edilemez bir kaos içine sürükleniyordu. Bu felaket tablosu nasıl kontrol altına alınabilirdi? Sosyal düzenin işlerliği için hayati önem taşıyan işçi-köylü işbirliği nasıl yeniden

kurulabilirdi? İkinci sorun, uzun vadeli ancak Bolşevikler'in bakış açısıyla daha az önemli olmayan bir konuydu. Tüm yıkıcı sonuçlarıyla, yedi yıl sürmüş savaş ve devrim sürecinin ardından Rusya'da köylü, nasıl Marksist teorinin öngördüğü biçime sokulabilirdi? İşçi-köylü arasında işbirliğinin ötesinde nasıl tam bir birleşme sağlanabilirdi?

Bu konuda iki farklı bakış vardı. Biri, onları tamamıyla ayrı ve uzak görüyordu. Ekonomi ve onun gözardı edilemez tarımsal kolu, herhangi bir uzun vadeli stratejiden önce savaş öncesindeki yapısına kavuşturulmalıydı. Bu, ancak köylülere ciddi imtiyazlar verilerek sağlanabilirdi; durgun bir fiyatlandırmanın tesisi, kırsal alanda serbest pazarların kurulması, vergilendirmede eşitlikçi bir sistemin kurulma çabalarına son verilmesi gibi. Bu şartlar sağlanarak tarım iyileştirilebilir ve köylü, Sovyet yönetiminin, onun menfaatlerini gözettiğini ve aynı zamanda toprak ağaları sistemine dönüşün karşısında en ciddi garanti olduğunu görebilirdi. Köylünün dönüştürülmesi süreci, nihai hedeflerden olduğu unutulmadan, bir süreliğine ertelenebilirdi.

Bolşevikler'in iç savaş sonrası iki temel probleme bir diğer bakışı da bunların iç içe geçtiği yönündeydi. Tarımın iyileştirilmesi, elbette köylülere ciddi imtiyazlar sağlanmasına dayanıyordu, ancak bu imtiyazlar onların dönüşümünü de sağlayacak biçimde oluşturulmalıydı. Bunu sağlamanın tek yolu yoksul ve orta gelirli köylünün kooperatifler geliştirmesiydi. Bu, köylünün gönüllülüğü temelinde yapılmalıydı; herhangi bir zorlayıcılık hedeflenen işçi-köylü işbirliği sürecine zarar verebilir ve yenilgiye yol açabilirdi. Sovyet hükümetine düşen, onları kooperatifler istikametinde ilerlemenin kendileri için en iyi yol olduğuna inandırmak ve ayrık, küçük çaplı üreticilerden tüm toplumun sosyal bilinç kazanmış üyeleri haline getirmek için orta gelirli ve yoksul köylüye malzeme desteği ve teşvik sağlamaktı. Bu politikalar

gelecekteki belirsiz bir sürece ertelenmemeliydi; aksi halde kırsal bölgede yeni sınıf ilişkileri gelişir ve herhangi bir değişim çabasına karşı koyacak denli katılaşırdı.

1921'de NEP[40] (Yeni Ekonomi Politikası) ilan edildi. Bu temel sorunlar bu politikada nasıl açıklanmışlardı? Yalnızca köylülere (ve nüfusun proleter olmayan diğer kesimlerine) imtiyazlar veren ve ekonomiyi ayağa kaldırıp ilk zorlukta tekrar düşme tehlikesi doğuracak geçici bir *gerileme* miydi? Ya da yukarıda ikinci bakışta dile getirilen; köylüyü sosyalizme başarılı bir geçiş için Marksist yollarla dönüştürme sürecinde işçi-köylü işbirliğini de kurma planını hayata geçirme girişimi miydi?

Bu, Charles Bettelheim'ın Sovyet tarihinin geniş ölçekli bir incelemesi olan, *SSCB'de Sınıf Savaşları* kitabının ikinci cildinin başladığı noktadır.[41] Konusu, işçi-köylü işbirliği ve bunun NEP'le olan ilişkisidir. Bettelheim'ın iddiasının temel yapısını tarif etmeme izin verin.

O dönemde Rusya'da Bolşevik Parti içinde ve dışında ekonominin düze çıkması için bir imtiyazlar bütünü olan NEP'i, hedefe ulaşıldığında vazgeçilecek taktiksel bir manevra olarak gören pek çok kişi vardı. (Zamanla bu inanca sahip insanlar iyice çoğalmıştı. Ben, ilanından on yıl sonra Marksizm'le tanıştığım süreçte NEP'in sorgulandığını dahi hatırlamıyorum.) Bettelheim'ın açıkça belirttiği gibi bu, ne Lenin'in ne de resmi olarak politik ve ideolojik önderi olduğu partinin bakış açısına paralel bir prog-

40) NEP, karmaşık hesaplar içeriyordu. Köylülerin dışında, yabancılar hariç tutularak küçük girişimcilere ve üreticilere izin verilmişti (bunlar sonradan Nepmen olarak tanımlanacaktı). Burada biz sadece NEP'in ülkenin tarım politikasıyla ilgili olan kısmıyla ilgileniyoruz.

41) *SSCB'de Sınıf Savaşları: İkinci Dönem, 1923-1930*. 1977'de Fransızca ilk baskısı yapılmıştır. Brian Pearce çevirisi İngilizce baskısı 1978'de Monthly Review Press tarafından yapılmıştır.

ramdı. Nitekim Nisan 1922'de On Birinci Parti Kongresi'nde Lenin, NEP'in kendisine değil ama gerici kısmına bir son verdi. Artık NEP, ilerleme için bir araç halini alacaktı. Bettelheim Lenin'den şu alıntıyı yapıyor (sayfa 24):

> *Artık aslolan yalnızca köylüyle birlikte eylemde, pratikte ve deneyimle onlara yardım etmeyi öğrendiğimizi ve öncülük edeceğimizi ispatlayarak büyük bir atılımı sağlamaktır.*

Lenin için NEP, asla taktiksel bir manevra değil; Bolşeviklerin sosyalizmi elde etmeleri yolunda vazgeçilmez bir araçtı.

1926'ya dek geçen birkaç yıl içinde NEP, bir ekonomik iyileştirme planı olarak iyi uygulandı. Tarım ve sanayi alanlarında üretim, savaş öncesi seviyelere ulaştı, yaşam standartları yükseldi ve Sovyet iktidarına yönelik tehdit bertaraf edildi. Ancak partinin NEP'in Leninist içeriğe bağlılığına dair sayısız ilanlarına karşın, çok azı hayata geçirildi ve kırsal bölgede üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi hedefine yaklaşılamadı. 1926'dan sonra izlenen yolun aslında bir çıkmaz yol olduğu ortaya çıktı. Tarımsal üretim duruldu; kentlerin yiyecek ihtiyacını tehdit edecek ve ülkenin ihracat ve gereken sanayi ürünlerini ithal etme kapasitesini etkileyecek biçimde kooperatifler ve devlet tarafından köylüden satın alınan ihtiyaç fazlası hububat bozulmaya yüz tuttu. Bu durumun sebepleri oldukça açıktı. Bir yandan toprak ağalarına verdikleri ağır haraçlardan kurtulan köylü daha fazla tüketiyordu (ve hayvanlarını daha fazla besliyordu); öte yandan işlenmiş ürünlerin sürekli azalması, tarım ürünlerinin satışını iki biçimde etkiledi: alet, edevat ve malzeme yokluğu üretimin artışını engelledi; tüketicinin satın alma gücündeki düşme, köylünün ürettiklerini satma motivasyonunu azalttı.

Bu üretim fazlalığı krizi, hiç de şaşırtıcı olmayan biçimde, NEP'in krizi olarak algılandı. Bunun doğru bir değerlendirme olup olmadığı sorusuna geri döneceğiz: Ancak bu noktada 1928-1929 yıllarındaki *büyük değişime* (Stalin'in tabiriyle) ve her ne kadar; Bettelheim'ın bize hatırlattığı biçimde; bu kavram, 1930'larda hâlâ resmi parti bildirilerinde yer alsa da NEP'in toptan kaldırılmasına kadar olan iki yıllık kısa bir süre içinde bir dizi olaya yol açtı. Sorunun çözümü, kentlerin ve ihracatın ihtiyaçlarını karşılayacak hububatın birikimini artırmak amacıyla *artı değerlere* partinin el koymasıydı. Geçici de olsa, bu değerler onların devamlılığını yararlı hale getirdi. Köylüler bu duruma olumsuz tepki gösterdiler. Üretim düştü, fazla üretim geriledi, daha fazla artı değere ihtiyaç doğdu. Bozuk bir çark kuruldu, önderlik hızlandırılmış bir sanayileşmeyle birlikte bir kolektivizasyon programı oluşturmaktan başka çıkış yolu bulamadı. Aşağıda, Bettelheim tarafından alıntı yapılmış (sayfa 589) özet bir resmi parti açıklaması (yaklaşık on yılın ardından) bulacaksınız:

> *Her şey pazardaki hububat miktarının düşüşündeki tehlikeyi işaret ediyordu... hububat tarımıyla birlikte çiftlik hayvanları sektöründe de kriz yaşanıyordu. Bu zor durumdan tek çıkış yolu traktörler ve tarım makinelerinin kullanımını sağlayacak geniş ölçekli tarıma yönelmekti. Bunu sağlamak için de küçük köylü işletmelerini geniş sosyalist ve kolektif çiftliklerde birleştirmek ve bu yolla hububatın fazla üretimi ve çiftçilikte hızlı bir gelişme için traktör ve diğer modern makinelerin kullanılmasını teşvik etmek gerekiyordu.*

Benzer bir fikir de, çeyrek yüzyıl sonra Sovyet tarihçi Yakovtsevsky tarafından öne sürülecekti. Tekrar Bettelheim'ın alıntısıyla:

Tarımın sanayinin gerisinde kalması... Ekim Devrimi tarafından tarımın gelişmesine verilen desteğin azaldığını gösterdi. Eski sosyal temel -küçük ölçekli bireysel köylü çiftçiliği- artık tarımın gelişmesi için yeterli olamazdı. Geniş ölçekli kolektif çiftçilik yolunda yürüyen tarımsal üretim için acil bir ihtiyaç doğdu.

Büyük değişimin sebeplerine dair bu ekonomik yaklaşım kırsal alanda ***kulak***ların[42] idaresinde olduğu iddia edilen üretim fazlasının yol açtığı sorunlara dair politik fikre dayanıyordu. Bu bakışa göre, kulaklar, Sovyet hükümetine karşı mücadelenin bir yöntemi olarak hububatı pazardan uzak tutuyordu. Büyümekte olan kulak gücünün önünü kesememek, karşı devrimin zaferi ve Rusya'da kapitalizmin yeniden kurulması anlamına gelecekti. Yoğun bir kolektifleştirme eş zamanlı biçimde Sovyet hükümetinin karşı karşıya kaldığı en büyük ve en acil sorunu çözecekti. Hem devlet için yeterli hububat kaynağı sağlanacak hem de karşı devrimin önüne geçilecekti.

Bettelheim'ın tüm cildi bu kriz açıklamalarına ve 1928-1929'daki *büyük değişime* adadığını söylemek abartı olmaz. Esas sorunlara her açıdan bakarak ve kanıtlarını belgelere ve ikincil kaynaklara dayandırarak ortaya iyi bir iş çıkarmıştır. Bu şartlarda kurduğu yapının etraflıca bir sunumunu yapmak oldukça iddialı olur. Seçici olmak ve daha fazla düşünce ve araştırma gerektiren belli konuları vurgulamak zorundayız.

Öncelikle, kulak sorunsalına değinelim. Bu konuda yapılmış en son çalışmaları[43] göz önüne alarak, Bettelheim bu sorunun

---

42) Kimi zaman kulak kavramı köylülerin işgücünü satın alan zengin köylüleri tanımlamak için kullanılır. Bettelheim bu terimi, zengin köylüyü kastederek kullanmaktadır.

43) Bu çalışmaların en önemlileri: Sigrid Grosskopf, SSCB'de İşçi Köylü İşbirliği (1921-1928): Hububat Sorunu (Paris, 1976); Moshe Lewin, Köylülük ve Sovyet Gücü (Paris, 1966); İngilizce baskısı (Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 1968).

üzerinde yeterince durulmadığını belirtiyor. Aslında kulaklar, 1920'lerin sonlarında güçlenmişlerdir. Sebebi ise geçmişten gelen ekonomik güçleri değil orta gelirli ve yoksul köylünün Sovyet yönetiminin politikalarına duyduğu artan düşmanlıktır. Ekim Devrimi'nde geniş arazilerin bölüşümü Sovyet tarımında eşitlikçi bir yapı sağlamıştır. NEP'in ilk beş yılında baskın eğilim de orta gelirli çiftçilerin sayısında artış sağlanması ve yoksul köylülerin oranının düşürülmesidir. Bu yoksul köylülerin bir kısmı zamanla proleterleşmiş, bir kısmı da orta gelirliler konumuna yükselmiştir. Zengin köylüler de tamamen yok olmamakla birlikte sınırlı bir sayıda mevcuttur. Bettelheim, 1926-1927 dönemindeki köylü dağılımını güvenilir Sovyet kaynaklarından öğreniyor: yoksullar- yüzde 29.4; orta gelirliler- yüzde 67.5; zenginler- yüzde 3.1. (sayfa 88) Zengin köylülerin üretim fazlasındaki payı doğal olarak daha fazladır, ama toplamın henüz yüzde 11.8'i seviyesindedir. Orta gelirli ve yoksulların payıysa geri kalan yüzde 88'dir. Bu, kulakların önemsiz olduğunu göstermez ancak partideki muhalefet ve ardından önderlik tarafından ortaya atılan kulakların 1920'lerin ortalarında Sovyetler'in karşılaştığı zorlukların ana sebebi oldukları iddiasını çürütmeye yeterlidir.[44]

Ya 1917-1918 çatışmalarının tarımın potansiyelini azalttığı ve tarımdaki ilerlemenin -tüm Sovyet toplumundaki ilerlemenin de- acil bir kolektivizm ve makineleşmeye bağlı olduğu yönündeki yaygın ekonomik görüş nasıldır? Bettelheim'ın bu görüşe verdiği yanıt iki bölümde ele alınabilir. Öncelikle, 1920'lerin ortalarında Sovyet tarımının potansiyeli hiçbir şekilde yok edilme-

44) Kırsal alandaki güçleri, hububat fazlası üzerindeki kontrollerinden çok, paraya ve yerel güçlerine bağlıdır. Bu gücü kırmak tarım probleminin sosyalist çözümü yolunda elbette önemlidir, ancak 1928-1929'da uygulanan yöntem tek olası çözüm yolu değildir.

miştir. Kaydadeğer sayıda köylü işletmesinin, insan gücü azlığından değil (kırsal bölgede işsizlik oranı oldukça yüksektir) araç gereç ve tohum yokluğundan sürdürülmediğini ispatlamak için güvenilir kanıtlar sunar.[45] İkinci olarak, bu durumla birlikte, kolektivizme ve makineleşmeye geçiş için şiddetli bir ihtiyaç yoktur. İhtiyaç duyulan, mevcut temelde üretimi artırabilmesi için araç gereç sağlayacak köylüyü destekleme politikasıdır. Böyle bir politika birkaç yolla yürütülebilir. Bu politika kentlerdeki devlet girişimlerinde ve köy atölyelerinde minimum düzeyde bir endüstriyel üretime yönlendirmeyi ve yoksul, orta gelirli köylüye devlet ve kooperatifler aracılığıyla etkili bir yardımı içermelidir.

NEP'in öngördüğü zaten bu değil miydi, diye sorabilirsiniz. Lenin, SSCB'de sosyalizme ulaşmanın yolunun köylüye yardım etmekten ve menfaatlerini ayrı değil birlikte çalışmaktan elde edebilecekleri konusunda onları ikna etmekten geçtiğinde ısrarcı olmadı mı?[46] Tüm bu sorulara olumlu yanıt verilebiliyorsa; o zaman devamında şu soru gelmelidir: Yanlış giden neydi? İşte bu noktada Bettelheim'ın tüm düşüncesinin merkezine geliyoruz.

Bu, NEP'in kendisinin değil; NEP'i uygulamaktaki başarısızlıkların doğurduğu krizdi. Bu başarısızlıklar da Sovyet yönetimi-

---

45) Özellikle "Yoksul ve orta sınıf köylülerin çıftlıklerinin potansiyellerinin gözardı edilmesi" konulu bölüme bakınız. Sayfa 103-105.

46) Bettelheim, Sigrid Grosskopf'un eserine dayanarak, NEP sürecinde kooperatif örgütlenmeleri konusunda yaygın bir kabul olduğunu; ancak gelişmenin hükümetten yardım almadan ya da çok az yardım alarak köylünün kendisi tarafından sağlandığını ortaya koyuyor. Özetle şöyle diyor: "Doğrudur, Sovyet tarımının genel yapısı baz alındığında, yoksul ve orta gelirli köylülerin çeşitli biçimlerde örgütlenmeleri baskın bireysel köylü tarımına bir alternatif oluşturmaz. Bunun yanı sıra onların çeşitli biçimlerde, yaşamın içinde ve derin eğilimlerde varlıkları, (Sovyet hükümetinin sistematik yardımından yoksun olmalarına ve zengin köylülerin düşmanlığına karşın) tarımda sosyalist örgütlenmelere geçiş için ne büyük olasılıklar olduğunu ortaya koyar.

nin, tarımda değil, sanayide uyguladığı politikalardan kaynaklanmaktaydı. 1926 civarında uygulanmaya başlayan bu politikalar (yani *büyük değişim*den çok önce), yalnızca hızlı değil; farklı tür bir sanayileşmeyi de sağlamıştı -geniş ölçekli, kentsel, mevcut en ileri teknolojiyi kullanan-. İki açıdan da bu sanayileşme, tümden Sovyet toplumu için ve özellikle tarım kesimi için bir anlam ifade etmemişti. Öncelikle, hızlı bir sanayileşmeyi finanse edecek kaynak sorunu vardı. Bu durumda, bütçe açıkları ve para rezervindeki azalma fiyat yapısının bozulmasına, yokluğa ve dar boğazlara yol açacaktı. Bu, tek başına kırsal bölgedeki mevcut sorunların artmasına yol açacaktı. Yönetim tarafından desteklenen sanayileşme biçimi işleri kötüye götürdü. Modern, geniş ölçekli, kentsel sanayi üzerine yoğunlaşma, madalyonun yalnızca bir yüzüydü. Diğer yüzdeyse endüstriyel üretimin bunun dışında kalan kolları bir kenara bırakılmıştı. Tüketici malları üretilmiyordu. Aynı zamanda köylü tarımı için hayati önem taşıyan basit üretim araçları dahi üretilmiyordu (çapalar, kürekler, el arabaları, çekiçler, testereler, teller,çiviler...). Ardından çok sayıda köy atölyesi araç gereç yoksunluğundan ötürü ya da yeni sosyalist girişimlerin rakipleri oldukları gerekçesiyle kapatıldı. Mevcut durumu tam anlamıyla kavrayabilmek için 1926'da köylülerin elindeki üretim araçlarının asla 1913'ün düzeyinde olmadığını ve NEP'in ilk yıllarında sağlanan üretimdeki gelişme sürecinin artık kendileri için çalışan ve toprak ağalarını beslemeyen kadın ve erkekler için bir ilk ve daha çok bir armağan olduğunu belirtmek gerekiyor. Ama tüm bu kazanımların bir sınırı vardı ve 1926 sonrasında ortaya çıkan durgunluk döneminde bu sınırlara çoktan erişilmişti. Tarımsal üretimde atılım için artık gereken, köylülerin üretiminde sürekli bir artış sağlayabilecek geniş bir araç gereç ve malzeme desteğiydi.

Bu bağlamda ortaya çıkan sonuçlar zinciri tek başına Sovyet

önderliği dönemi olaylarına bağlanamaz ve partinin resmi ve gayri resmi sözcülerinin tarafından kabul edilmiş doğruları yüceltmez. "Eski sosyal temel -küçük ölçekli bireysel köylü tarımı- artık tarımın gelişimi için kaynak olamaz" önermesi açıkça doğru değildir. Biraz daha doğru biçimde şöyle söylenebilirdi; küçük ölçekli bireysel çiftçilik, tarımın sosyalist gelişimi için bir temel olamaz. Fakat en başından beri ve tüm Marksistler tarafından iyi bilinen bir şey vardır: Küçük ölçekli bireysel tarımın üstesinden gelmenin gerekliliği konusunda bir fikir ayrılığı yoktur. Tek sorun bunun nasıl yapılacağıdır.

Görüldüğü gibi, NEP bu soruyu cevaplamaya yeltenmiştir. Sovyet önderliği tarafından uygulanmaması bir çıkmaza neden olmuştur: Bu çıkmazdan kurtulmaya çalışmak da Stalin'i, işçi-köylü işbirliğinin -ona göre bu, proletarya diktatörlüğünün özü ve olmazsa olmazıydı- köylülerle eşitlik ilkesine dayandığını öne süren Lenin'in inandıklarının tam tersi bir yola sokmuştur. Lenin'in öngördüğü gibi, 1927-1928 yıllarındaki zorunlu mükellefiyet, ve ardından 1928-1929 yıllarındaki zorunlu kolektivizm, bu işbirliğini bozmuş ve Sovyet toplumunun sosyalist gelişmesinin önünü tıkamıştır.[47] NEP'in niçin uygulanmadığını ve NEP yok sayılarak niçin 1926'da bir endüstrileşme politikası oluşturulduğunu sormadan önce Sovyet tarımının güçlü kolektivizminin tarihsel anlamına dair birkaç söz söylemek gerekiyor. Onun kendisinden emin olduğundan şüphe etmesem de, Bettelheim tüm okuyucular için sorunu açıklığa kavuşturmak için kavramsal açılımlar yapmadığı için bunu önemli buluyorum.

47) Bu yalnızca benim görüşümdür. İncelediğimiz kitapta Bettelheim, işçi-köylü işbirliğinin zayıfladığını söylüyor ve Sovyetler'in sosyalizm yolunda hâlâ ilerleme olasılığı olduğundan hiç söz etmiyor. Bu konudaki görüşlerini anlamak için üçüncü cildi beklemek zorundayız.

Devrim öncesi Rus toplumu, köylünün sömürülmesi üzerine kuruluydu. (Elbette proletarya da sömürülüyordu ancak o, sayıca azdı ve ülke üretimindeki payı görece düşüktü.) Devrim, köylülerin sömürülmesini sağlayan sosyal ilişkileri yıktı. Köylüler artık kendi ürünlerini kontrol edebiliyor, ondan istediği oranda faydalanabiliyor, imal edilmiş ürünlerle (üretim araçları, tüketici malları) değiştirebiliyordu. Tarım ve sanayide iç savaşın kötü etkilerinin azalmasının ardından işler yolunda gitti. Ama bu evrenin sona ermesiyle kendini yeni Sovyet toplumu için dengesiz ve güvensiz bir kurum olarak gösterdi. Ya köylüleri sistemin işleyişi ve büyümesi (bu yolla kendi büyümelerini de sağlayabilirlerdi) için yeterli miktarda ürünlerini pazara sokmanın kendi menfaatlerine olduğuna ikna edecek düzenlemeler yapılacaktı ya da bir şekilde köylüleri kendi ürünleri üzerindeki kontrolden mahrum bırakacak ve onları tekrar yabancı bir gücün sömüreceği bir rejime tabi kılacak şekilde sosyal ilişkileri yeniden kurmak gerekecekti.

Resmi Bolşevik teorisinde bu, *büyük değişimin* ne sebebi ne de sonucuydu. Makineleşmeyle el ele vermiş kolektivizasyonun tarımsal verimde hızlı bir artışa yol açacağı ve böylece köylünün yaşam standartlarının yükseleceği, aynı zamanda devlete gerekli oranda hububat sağlanabileceği öngörülüyordu. Fakat işler bu şekilde yürümedi ve tarih, iyi niyetli olanların yakasına anlamlı bir not iliştirdi. Sovyet tarımının verimi yalnızca kısa bir süre için sekteye uğramakla kalmadı, uzun süreli ve yarım yüzyıl sonra bugün bile hâlâ süren bir durgunluk dönemine girdi. Meseleye başka bir açıdan bakınca, 1928-1929'da girişilen *yukarıdan devrim* (bu terim Bolşevikler'in kendileri tarafından kullanıldı) başarısızlık olarak değerlendirilemez. Kırsal bölgedeki yeni üretim ilişkileri (devletin sahibi olduğu ve devlet tarafından işletilen makine-traktör merkezlerince desteklenen kolektif çiftlik-

ler) köylüyü kimi açılardan devrim öncesindeki duruma benzer kimi açılardan devrim öncesinden tamamen farklı konumlara itilen bir deliye dönüştürdü. Eskisinden tek fark, ürün fazlasına el koyanın, haraç kesen bir toprak ağası değil de vergi toplayan merkezi bir devlet olmasıydı.[48]

Artık niçin 1920'lerin ortalarında olayların böyle bir seyir izlediği sorusuna geliyoruz -Niçin NEP'in orijinal içeriği uygulanmadı ve niçin bu gelişme stratejisine dönüşün yolunu tıkayan bir sanayileşme politikası izlendi? Doğru anladıysam eğer, Bettelhem'ın buna yanıtı şu iki noktaya dayanıyor. İlki, kentsel bir işçi sınıfı partisi olarak Bolşevikler, köylünün potansiyelini ve ihtiyaçlarını göremedi. Sonuç olarak da, her ne kadar Lenin'in NEP'e bakışını ve köylüyle ilişkisini benimsemiş olsalar da, onu hayata geçirmek için yeterli bilgiden ve istekten (ya da her ikisinden) yoksunlardı. Böylelikle onu sosyalizme ulaşma stratejisi olarak değil, şartlar elverdiğinde vazgeçilebilecek taktiksel bir araç olarak gördüler. İkincisi, Bolşevik ideoloji (onların Marksizm anlayışları) köylüye karşı derin bir güvensizliği ve hızlı sanayileşmeye dair güçlü bir yatkınlığı içeriyordu. Ancak bu yolla üretim araçlarının gelişimi sağlanabilir ve proletaryanın sosyal ağırlığı artırılabilirdi. Bu iki sebep, birbirlerini destekleyerek, Sovyet ekonomisini 1927-1928 çıkmazına sürükledi ve 1928-1929'da planlanan baskıcı *yukarıdan devrim*den kaçma çabalarını engelledi.

Kanımca aksi ispatlanana dek bu açıklama tamamıyla geçerlidir. Bolşevikler, tarım konusunda bilgiden ve deneyimden ciddi

48) Bizzat Stalin'in 1928-1929'da ülkenin sanayisine destek olabilmek için köylüye; uygulanacak "'verginin' doğasındaki şeyi" öğretme gerekliliğinden bahsetmesi ilginçtir. (Bettelheim, sayfa 401, 428) Daha evvel Troçkistler muhalefet tarafından ortaya konduğunda ve Preobrazhensky tarafından "basit sosyalist birikim" başlığıyla savunulduğunda, reddettiği fikri aynen öne sürmekteydi.

biçimde yoksundurlar (başka nasıl olabilirdi?)[49], dönemin hakim Marksizmi (sadece Bolşeviklerin'ki değil) kuşkusuz biçimde sosyalizmi geniş ölçekli makine sanayisiyle ve buralarda çalışan işçi sınıfıyla tanımlama eğilimindedir. Yanı sıra Rusya konusunda geniş ölçekli sanayiyi desteklemek yönündeki eğilim, Bolşevikler'in kendi tarihlerinde de mevcuttur: Başından beri en sağlam kaleleri, Putilov'un da bizzat çalıştığı, o dönemin dünyanın en gelişmiş ve büyükleri olan özellikle yabancı sermayeyle kurulmuş Avrupalı Rusya'nın yeni fabrikaları olmuştur.[50]

Okuyucunun dikkatinden kaçmayacak bir nokta da 1920'lerin ortalarının olgularının sosyal ilişkiler, politik güç ve ideolojideki gelişmelerden çok Bolşevikler'in ideolojisi ve tarihiyle ilgili olduğudur. Bu noktada asıl sorun, Bettelheim'ın neler olduğuna dair yeterli malzeme sağlamakta başarısız olması ya da bu konuları es geçmesi değildir. Sorun, bana göre, bu malzemeyi, çizdiği temel resmin içine koymaması ve süreçle birlikte okuyucular için Sovyet tarihinin bu kilit evresinden ders alınmasını sağlayacak bağlantıları ve iç içe geçmiş anlamları geliştirmemesidir. Artık devamında gelenlere dair kişisel olarak bir ihtiyaç duymuyorum. Yalnızca birkaç öneri ve soru oluşturmak istiyorum.

---

49) Bu bağlamda, 1949 sonrası Çin'deki durumla zıtlık Rus ve Çin devrimlerinin izledikleri farklı yolları açıklamak için yeterli sayılabilir. Çin Komünist Partisi'nin kırsal sınır bölgelerini yönetme deneyimi uzun yıllara dayanmaktadır ve üyelerinin pek çoğu köylüdür.

50) Geniş ölçekli üretim yönündeki ideolojik tercih, gelişmenin her evresinde Sovyet ekonomik pratiğinde yer almıştır. Harry Magdoff'un belirttiği gibi, "Sovyetler'deki sanayi işçilerinin neredeyse yüzde 62'si geniş ölçekli fabrikalarda iken; ABD fabrikalarının yüzde 30'undan azı bin işçiden fazlasını barındırıyordu. Bu fark özellikle işleme tezgahları ve maden işçiliğinde belirgindi: "SSCB'de bu işletmelerin ortalama büyüklükte olanı; ABD'dekilerden, işçilerin sayısına göre, otuz beş kat, tüm sanayiler hesaplandığında yirmi kat büyüktü." (Harry Magdoff, "Çin: SSCB ile Karşıtlıklar", *Monthly Review*, Temmuz-Agustos 1975, sayfa 25-27)

Eserinin başlığından da anlaşılacağı üzere, Bettelheim, başlıca gelişmelerin sınıf savaşlarına bağlı olduğunun tamamen farkındadır. Ancak bu bağın Sovyetler'de ne durumda olduğunu göstermekte başarılı olduğunu düşünmüyorum. Sanıyorum ki bunun sebebi, çalışması kesin varsayımlara dayanıyor olsa da çözümleme aşamasında bu varsayımlarla çelişen bir çok malzeme (her iki ciltte de) sunulmasıdır.

Temel varsayımları şunlardır:

1) 1920'lerde Sovyet tarihinin sahnedeki baş aktörleri, bir tarafta proletarya ve onun devlet iktidarını elinde bulunduran öncü partisi, diğer tarafta da yoksul, orta gelirli ve zengin bölünmeleriyle köylülerdi;

2) Parti, diğer adıyla Sovyet iktidarı (Bettelheim tarafından sıklıkla kullanılan terim buydu) geleneksel ilkelerini hayata geçirmeye çabaladı ancak çeşitli engellerle karşılaştı (yanlış bilgi donanımı, deneyim eksikliği, çarpık ideoloji);

3) Tüm bunların birleşmesi, etkisiz ve üretim karşıtı politikalara, sayısız *hataya* (bu da Bettelheim tarafından kullanılan bir terimdir) ve son kertede başarısızlığa yol açtı.

Bu tarz tüm soyut resimler gibi, bu da gerçeğin yaklaşık olarak tanımlanmasından daha fazlası değildir. 1920'lerde Sovyetler'de (ve dünyanın geri kalanında) hızla değişen şartlar altında bunun gibi bir resmin ne kadar güvenilir olabileceği şüphelidir. Bettelheim'ın çalışmasının en önemli marifetlerinden biri tam da bu söylediğimiz şeyin anlaşılması için yeterli kanıtı ve açılımı sağlamış olmasıdır.

İlk olarak, proletaryayı ele alalım. İç savaş sürecinde sayıca azalmış ve dağılmıştır; en iyi ve deneyimli militanları öldürülmüş veya ekonomik ve idari yönetim kademelerinde silinip gitmiştir. Ardından, ekonomik iyileşme ve ısrarcı sanayileşme programlarıyla on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın baş-

larında görülen eşdeğerlerinden farklı bir temele oturmuştur. *Proletarya* ve *işçi sınıfı* terimlerinin tüm bu ayaklanma ve kargaşa döneminde aynı sosyal öze dayalı ve aynı taleplere ve yetilere sahip olduğu varsayımı tamamıyla ciddi bir yanılgıdır.

İkinci aşamada partiden bahsedelim. İşe proletaryanın öncüsü olarak başladı, ancak bu rolü zamanla tamamen anlaşılmaz bir hal aldı. Eski Bolşevikler'in sahip olduğu önderliğin özü uzunca bir süre bozulmadı, ama sosyal temeli ve üyelerinin sınıfsal dağılımı değişti. Sürekli değişen bir devlette parti ve proletaryanın varlığında sorun artık partinin, proletaryanın öncüsü olma işlevinin sona ermesi değil; tarihsel bir kavram olarak açık bir anlamının kalmayışıdır.

Üçüncü aşama Sovyet iktidarıyla ilgilidir. Parti Sovyet yönetiminin tüm önderlik kademelerini işgal etmeyi sürdürmüştür ancak bu kademelerde olmak başkadır, devlet iktidarına sahip olmak başka. Bettelheim, *Sınıf Savaşları*'nın ilk cildinde Lenin döneminde devlet aygıtının sosyalizme ve Bolşevik devrime düşman unsurlar tarafından işgal edildiğini göstermiştir. Bu şartlar altında politikaların oluşturulması ve bozulması arasındaki ilişki muğlak ve anlaşılmazdır. Buradan çıkan sonuç, hataların sonucu olanların; aynı zamanda resmi politikaların bozulmasından da sorumlu olduğudur.

Dördüncü -ve konunun özü olduğunu düşündüğüm- aşama sınıf yapısının, ya da dönemin her türden sosyal gücünün, NEP sürecinde köklü değişikliklere maruz kalmasıdır. Bettelheim doğal olarak bunun bilincindedir. İlk cildin önsözünde (benim de katıldığım biçimde) Sovyet toplumunun artık yeni bir yönetici sınıfın (*devlet burjuvazisi*) varolduğu bir toplum olduğunu söyler. Yine bu ciltte bu olgunun başlangıcını Ekim Devrimi'ni takip eden ilk yıllara bağlar. Şu anda incelemekte olduğumuz ciltte bu konuya özel bir önemle yaklaşmaz (tahminen 1930'lar ve

sonrasına değineceği sonraki ciltlerde değinecektir) ama tamamen gözardı da etmez.[51] Bu oluşmakta olan sınıf devlet katmanında; ekonomik kuruluşların yönetiminde, partide ve devlet aygıtında kendine yer bulmuştur. Sınıf üyelerinin kökeni zıt sosyal temellere sahiptir. Ortak menfaatleri mevcuttur, ancak üyeler ya bu menfaatlerin bilincinde değildir ya da nasıl elde edeceklerini bilemezler. Ortak geçmişleri ya da ideolojileri yoktur. Kısacası, tam donanımlı bir sınıf statüsüne erişmekten uzaktır; kaldı ki yönetici bir sınıf olabilsin. Bununla birlikte sınıfa benzer özellikleri de yok değildir ve dönemin tarihinde ciddi bir rol oynamıştır.

Mevcut kapsamda bu sınıfın rolünü böyle önemli kılansa Bettelheim'ın 1920 ortaları krizine ve NEP'in sonuna, yani endüstriyel politika alanına özel önem vermesi ve bu sınıfın bu alanda ciddi rol oynamış olmasıdır. Gelişen devlet burjuvazisi devlet katmanının gelişimini ve geniş ölçekli modern teknolojiyi desteklemekteydi. Bu yüzden Bolşevikler'in geçmişlerinden almış oldukları tüm eğilimleri desteklediler ve güçlendirdiler. Bu açıdan bakınca, bu eğilimler ve sapmalar yalnızca eski Bolşevikler'in önderlik konumlarında yaptıklarının sonuçları değil aynı zamanda gücünü ve etkisini hızla genişleten sosyal bir tabakanın gerçek ve etkin menfaatleridirler.

Eğer yer kalsaydı, bu sebepler zinciri daha da uzatılabilir ve daha yararlı sonuçlara ulaşılabilirdi. Ama kısa tutmak zorundayız. 1926'da uygulanan sanayi politikası -geniş ölçekli modern kuruluşları destekleyip, köy ve kır atölyelerini göz ardı ederek- gelişen devlet burjuvazisiyle Bolşevikler arasında bir işbirliğine yol açmıştır. Bu politikanın sonuçları bu iki grubu çok yakın

51) Referanslar için burjuvazi temalı notlara bakınız.

ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Köylüden vergi toplama ihtiyacı onları nüfusun en geniş kesiminden koparmıştır. Bu bağın kopması onları aynı çizgide gittikçe uzaklaşan bir noktaya taşımıştır. Yoğun kolektivizasyon ve hızlı sanayileşme görünen tek çıkış yoludur, ancak aynı zamanda köylüyle devlet ve sanayiyi zıt kutuplara yerleştirmiştir. Hızla genişleyen işçi sınıfı, parti için bir süreliğine sağlam bir taban olmuştur; ancak sadece kısa bir süreliğine. Köylüden alınması öngörülen üretim fazlası, planlanan hızdaki sanayileşmeyi desteklemeye yetmemiştir ve bir süre sonra işçi sınıfını da vergi alınacaklar listesine dahil etmek gerekmiştir. Bu; parti önderliğini, devlet burjuvazisini sosyal bir taban olarak yükseltme zorunluluğuyla baş başa bırakmış; ve onlara parti içine sızma fırsatı vermiştir. Bu sınıf zamanla partiyi kendi yasalarının aracı olarak kullanmış ve Marksizmin güçlü ekonomistik bir biçimi olan ideolojisini yeni şartlardan doğan yeni ihtiyaçlar doğrultusunda partiye uyarlamıştır.

Anlamak hiç de zor değil. Ancak bu durumun; insanı, 1920'ler ve sonrasında SSCB'deki gelişmelerin tarihteki anlamlarıyla sınıf güçleriyle değil de somut sınıf savaşlarıyla (ya da gelişmekte olan sınıf savaşlarıyla) ilgili olduğu düşüncesine sürüklediğine inanıyorum.

VIII. SSCB'de Bir Yönetici Sınıf Mevcut mu?

Bu soruya sıkça verilen yanıtlar her biri bir kaç kola bölünen iki ana başlıkta toplanabilir. İlk görüş, SSCB'de kuşkusuz bir yönetici sınıfın olduğunu savunur ancak onun doğası ve nitelikleri konusunda fikir birliği yoktur.

Kimileri aynen gelişmiş kapitalist ülkelerdeki yönetici sınıflar gibi ama daha küçük oranlı bir kapitalist sınıf olduğunu; kimileri de şimdiye dek varolmuş yönetici sınıflardan özü bakımından farklı yeni tür bir yönetici sınıf olduğunu öne sürer.

İkinci görüş, SSCB'de yönetici bir sınıf olmadığını; yerine *bürokrasinin* devlet iktidarını elinde tuttuğunu belirtir. Ancak bu noktada *bürokrasi* kavramı konusunda bir görüş birliğine varılmaz.

Ben SSCB'de bir yönetici sınıf olduğu ve bunun yeni tür bir sınıf olduğu bakış açısıyla konuya yaklaşacağım. En bildik bürokrasi teorilerine sahip Troçki ve takipçilerinin yaklaşımlarını ele

alacağım.[52] Bu noktada geciktirmeden eklemeliyim ki; bu yapılan, Sovyet yönetici sınıfı sorunsalının çözümlemesine bir ön hazırlıktan fazla bir nitelik taşımıyor. Tam çözümleme için biraz daha beklemek zorundayız. Öncelikle böyle bir sınıfın varlığı konusunda net olmamız gerekiyor. Bu da en iyi, *üretim araçları üzerinde özel mülkiyet olmadan olamayacağı* şeklindeki Sovyet devletinin ilk zamanlarında öne sürülen teorinin eleştirisi yapılarak ortaya konabilir.

Troçkist teori, Rus Devrimi döneminde yaygın kabul görmüş bir çeşit Marksist devlet teorisidir ve bundan böyle de Bolşevik öğretinin temel öğelerinden kabul edilebilir. Bu türden bir Marksist teori, toplumu iyi geliştirilmiş sınıf yapısıyla ele alır. Sınıflar, üretim araçlarıyla olan ilişkileriyle birbirlerinden ayrılırlar ve topluma yasal ve güçlü bir yapı sağlayan mülkiyet sistemiyle tanımlanırlar. Devletin temel ve öncelikli işlevi bu mülkiyet sistemini korumaktır. Yani devlet, mülkiyet sahibi sınıf(lar)a sosyal yapının menfaatleri doğrultusunda korunacağı garantisini veren araçtır.[53]

Net bir devrim teorisi mantıken bu devlet teorisinden doğar. Üretim araçlarına sahip sınıf(lar), mülksüz sınıf(lar)ı sömürür ve bunu da bir baskı aracı olan devlet aygıtına sahip olduğu için rahatlıkla yapar. Devrim, devlet iktidarına el koymak ve eski

---

52) Benim bu teoriye yaklaşımım Sovyet deneyiminin anlaşılması üzerine yapılan kırk yıllık tartışmalara etkin olarak ilgi katılımımla ve daha özelde şu üç eserle şekillenmiştir: (1) Leon Troçki, *İhanete Uğramış Devrim* (1937), 1945 Pioneer Publishers baskısından faydalanıldı, (2) Troçki, "Savaşta SSCB", *The New International*, Kasım 1939, (3) Ernest Mandel, "Sovyet Devletinin Doğası Üzerine", *New Left Review*, sayı 108, Mart-Nisan 1978.

53) Marksist devlet teorisinin bu versiyonunun daha dolu bir açılımı için, Paul M. Sweezy, *Kapitalist Gelişim Teorisi* (1942; NY: Monthly Review Press, 1964) bölüm 13. Şunu belirtmeliyim ki teori, bu kitapta en azından temelleriyle evrensel bir devlet teorisi olmaktan çok ileri kapitalizmle ilişkilendirilmiştir.

mülkleri kamulaştırıp yeni bir mülkiyet sistemi oluşturmak için ortaya konan bir sömürülen sınıf (ya da sömürülen sınıfların işbirliği) hareketidir. Artık devrimi yapan sınıf -ya da iki ve daha fazla sınıf varsa eşit devrimci sınıflar arasında başat olanı- yeni yönetici sınıf olmuştur.

Burjuva devrimine uyarlandığında, bu teorinin ortaya koyduğu şudur: Feodal yönetici sınıfa karşı bir tarafta yükselen burjuvazi; diğer tarafta baskı altındaki köylü ile gelişen proletarya ancak başat olan burjuvazi olmak üzere bir işbirliği oluşmuştu. Devrim soyluluğu ortadan kaldırıp üretim araçları (özellikle toprak) üzerinde burjuva mülkiyeti sağlayarak feodalizmi yıkmış, galip gelen kapitalist üretim ve dağıtım şeklinin koruyucusu olarak da devleti kurmuştu. Bir başka deyişle; burjuva devrimin özü, mülkiyet sistemini birinin (feodal) elinden alıp öbürünün (burjuvazi) eline vermekti.

1917'den önceki yıllarda neredeyse Marksistlerin tamamının bu teoriye inandıkları rahatça söylenebilir. Bunu bir sonraki yani yeni sosyalist toplumu kuracak olan proletarya devrimine uyarlamak mantıklı ve basitti.[54] Çekişen iki temel sınıf *Komünist Manifesto*'nun ortaya koyduğu gibi burjuvazi ve proletaryaydı. Devrimci sınıf olarak proletarya, devletin kontrolünü ele geçirecek (reformistlere göre barışçı yollarla, devrimcilere göre zor kullanarak) ve burjuvazi ve büyük toprak ağalarının mallarını

54) Bu, o dönemde devlet teorisi bağlamında Marksistler arasında ciddi ayrımlar olmadığı anlamına gelmiyor. Ancak tartıştıkları kapsam sınıfların rolü ya da mülkiyet sisteminin özü konularında değil devrimci sınıfın varolan devleti üstlenip kendi çıkarları için kullanması (reformistlerin tezi) ve varolan devleti yıkıp yenisini kurması (devrimcilerin tezi) çerçevesinde yürüyordu. Lenin'in niçin kendisinin ve Bolşeviklerin bu reformist tezi savunanlara revizyonist dediklerini anlatan *Devlet ve Devrim*'de ortaya koyduğu gibi, Marks'ın bizzat devrimcilerin tezini ortaya koymuş olduğuna şüphe yoktur. Ancak tüm sertliğine rağmen bu suçlamanın, devrimin temel anlamını mülkiyet sistemini bir yerden alıp ötekine vermek biçimine sokmasına izin verilmemelidir.

kamulaştıracaktı. Üretim araçlarını işçiler arasında bölüştürmek söz konusu olamayacağı için de yeni mülkiyet sistemi kolektif olmak zorunda kalacaktı. İşçi sınıfını temsil eden tek kurum devlet olacaktı; bunun anlamı da şuydu: Eski burjuvazi mülkiyeti artık devlet mülkiyetiydi. Artık proletarya, kendisini, üretim araçlarının sahibi konumuna yerleştiren kendi devletiyle birlikte yeni yönetici sınıf haline gelecekti. Sosyalizmin gelişimi bu temelde sağlanacaktı.

Rus Devrimi bu teoriye uymuş gibi göründü. Kuşkusuz bir işçi partisi olan Bolşevikler, proletarya adına devletin kontrolünü ele geçirdiler, burjuvazinin mallarını (yabancı kapitalistlerin malları da dahil olmak üzere) kamulaştırdılar, ekonominin başı çeken kurumlarını (geniş ölçekli kent sanayisi, taşımacılık, bankacılık) devlet kurumlarına dönüştürdüler ve sosyalist bir toplumun kuruluşunu ilan ettiler. Nüfusun beşte dördünün yaşadığı kırsal alanda devrimin karakteri biraz farklıydı: orada büyük toprak ağalarından alınan araziler devletin kontrolü dışında ve proletarya etkisinden uzak biçimde milyonlarca küçük bireysel köylü işletmesine dönüştürüldü. Ancak köylülerin politik iktidardaki payı başlangıçta sınırlıydı ve gelişmedi. Onların gelecekteki rolleri sorusu, yeni sosyalist toplumun sorunu haline geldi.

Troçkistler'in Sovyetler'e bakışı bu, devlet ve devrim teorisi doğrultusundaydı. Ancak onun geçerliliğini sorgulayacak olan bir soru vardı. Marksist teoriye göre bir sınıf toplumunda biçimi ne olursa olsun herhangi bir hükümet, bir yönetici sınıfın yönetilen sınıflar üzerinde kurduğu diktatörlüktür ve bu uzun bir süre sınıfların korunacağı sosyalist toplumun da gerçeğidir; ta ki sınıfsız toplum sosyalizmin değil ama daha ileri evre olan komünizmin bir karakteristiği haline gelene dek. Bir tür geçiş rejimi olarak iktidara gelecek ve sosyalizmden komünizme geçişi sağlayacak olan proletarya diktatörlüğü teorisinin temeli budur.

Ama Rus Devrimi'nden önce Marksistler'in tamamı bu rejimin; en liberal burjuvazi demokrasilerinden bile daha demokratik; işçiler açısından en geniş demokrasi olacağından eminlerdi. İşçiler, burjuva devrimlerinin ilan ettiği ancak pratikte yalnızca kendi üyelerinin sahip olduğu her türlü temel hakka ve özgürlüğe sahip olacaklardı. Kuşkusuz bu hakları kullanarak yeni toplumu kurabilecek, yeni insanlara dönüşebileceklerdi.

Ekim Devrimi'nin hemen ardından böyle bir işçi demokrasisinin hayata geçmemesi pek çoklarını hayal kırıklığına uğrattı. Ancak iç savaşın ve 1917-1921 yıllarının ekonomik çöküşünün yarattığı zorluklar, neden bir demokrasinin kurulamadığını anlatmayı kolaylaştırdı. Bizzat Troçki, o yılların karşı devrimcilere ve gericilere karşı duran savunmalara katılan Bolşevik önderlerden biriydi. Ancak iç savaşın sonu ve normal ekonomik koşullara dönülmesiyle birlikte vurgulanan teori doğrultusunda insanlar, artık yönetici sınıfı oluşturacak olan ve hatırlanması gereken işçiler arasında demokratik kurumların ve pratiklerin güçlendirilmesi ve yayılmasını umuyorlardı.

Ama bu, olmadı. Aksine, devrim öncesinde ve sürecinde yeşeren ve yayılan işçi demokrasisinin gerçek tohumları -sendikalar, parti örgütlenmeleri, yerel konseyler- günümüze dek dönem dönem hızlanarak ya da yavaşlayarak solmaya yüz tuttu. Bu örgütlenmeler Merkez Komite ve Politbüro seviyesinde sürekli izlendiler ve kontrol edildiler. İşçilerin -bugün etkin nüfusun 1914'teki yüzde on dörtlük oranın aksine yüzde altmışını oluşturuyorlar- öz örgütlenme, ifade ve en temel işçi hakkı olan grev hakları tamamen bastırılmış durumda.

Bu durum, yukarıdaki devlet ve devrim teorisini kökten bir sorgulamayla karşı karşıya getiriyor. SSCB'nin yeni yönetici sınıfı proletaryaysa eğer; nasıl olur da parti ve hükümette iktidar konumunda olanlar, kendilerine dair hiç söz hakkına sahip olmaz-

lar; kendi örgütlenmelerinden yoksun kalırlar; tartışma mekanizmalarından uzak tutulurlar; yaşamlarını belirleyen ve geleceklerini şekillendiren ekonomik politikalar ve dış politika konularında kendileri kararlar alamazlar?

Bu noktada bürokrasi konusundaki Troçkist teori devreye girer. Temel önermesi, devrimin ardından Rusya'da geçerli olan nesnel koşulların, proletaryanın iktidara doğrudan katılımını kısa bir süre için değil kaydadeğer bir süreç için imkansızlaştırmış olmasıdır. Bu *nesnel* koşulların en önemlisi, diğerlerini de unutmadan, üretim güçlerine sahip gelişmemiş devletin özellikle ezilmiş sınıflar için düşük seviyede eğitim ve kültür anlamına gelmesiydi. Bu, onun bir genel kıtlık devleti olduğu anlamına geliyordu. Bu genel kıtlık devletinde Troçki, *bürokratizmi* şu temele oturtuyordu:

> *Önce (iktidara el koyulmasının hemen ardından) bürokratizmden arınmış bir devlet kurulması girişimi başarısız oldu... bunda kitlelerin özyönetime aşina olmamaları ve sosyalizme inanmış kaliteli işçilerin azlığı etkili oldu. bu ilk aşamada beliren zorluklar daha derin sorunlara zemin hazırladı. Devletin parti programıyla da desteklenmiş biçimde baskıcı yönünün giderek azalması ve yalnızca bir 'hesaplama ve kontrol' mekanizmasına dönüşmesi, en azından genel memnuniyet seviyesinde bir artışa neden oldu. Ancak asıl yoksunluk çekilen, devletin işlevleri için gerekli olan kadroların yokluğuydu. Batıdan bu konuda yardım gelmedi. Savunma, sanayi, teknik ve bilim için varlıkları zorunlu olan bu ayrıcalıklı kadroları istihdam etme ihtiyacı doğunca Sovyetler iktidarı köşeye sıkıştı. Ardından, 'on kişiden alıp bir kişiye verme' şeklinde tanımlanabilecek*

bu operasyon, bölüşümde güçlü bir uzmanlar katmanının belirmesine ve gelişmesine neden oldu.[55]

Bu *uzmanlar katmanı* kuşkusuz bürokrasi idi. Sovyet ekonomisinin iyileşmesi ve genişlemesiyle bu katman gelişti ve güçlendi. Sovyet toplumundaki yeri en azından onun doğmasına neden olan şartlar düzeltilinceye; yani proletarya kendini yönetme niteliklerine kavuşuncaya ve genel kıtlık durumu alt edilinceye dek sağlamlaştı. Günü geldiğinde -daha sonra döneceğimiz bir konu- bürokrasi kendiliğinden çekilmese bile ikinci bir devrimle ortadan kaldırılacaktı. Bu ikinci devrim 17 ve 18. yüzyılların burjuva devrimleri ya da 1917 Rus Devrimi mahiyetinde bir sosyal devrim olmayacaktı; çünkü mülkiyet sisteminde bir değişiklik gerekmeyecekti. Aksine Ekim Devrimi tarafından düzenlenen mülkiyet sistemi asıl yerini bulacaktı. Devrimi yapan ve üretim araçlarını özel olmaktan çıkarıp devlete veren proletarya, ilk kez; işlevsel biçimde, şimdilik yetersiz olduğu için kendisinin görevi olan yönetme işlevini üstlenmiş ve süreçte tüm yetkileri ve ayrıcalıkları da kazanmış bürokratik aygıtlara ihtiyaç duymadan etkin ve bilinçli olarak ileriye yürüyecekti. İkinci devrim, bir başka deyişle, ilkinin reddi değil tamamlayıcısı olacaktı.

Bu, kuşkusuz yandaşlarına özel bir değer katan oldukça etkileyici ancak resmi Sovyet ideolojisinin yalanlarını ve hilelerini ortaya koymadan benimsenmiş bir teori. Yalnızca ciddi değil zararlı da olabilecek ve geç kalmış bir mantıktan beslenen ciddi kusurlar içeriyor.

Öncelikle, bürokrasinin sona ermesi ne kadar uzun sürerse Troçkizmin onun doğasıyla ilgili tezi de o denli zayıflamış olur. Hiçbir zaman yönetme şansı olmamış, bunun yerine geçici bir

55) Troçki, *İhanete Uğramış Devrim*, sayfa 59.

rejimin kötü muamelelerine ve zorlamalarına maruz kalmış bir yönetici sınıf anlamını yitirir. İkinci devrim olup bu teori ispatlansa da, hiç gerçekleşmese de, teoriyi rafa kaldırıp yerine başka bir şey düşünmek gerekir. Bu yenileme teorisinin olası doğasıyla ilgili soruyu bir anlığına bir kenara bırakıp hatırlamamız hatta vurgulamamız gereken bir nokta var: Ortaya çıkan bu sonuç, bir an dahi SSCB'de bürokratik rejimin tamamıyla geçici olduğuna inanmamış Troçki'nin düşüncesiyle de uyumludur. Aşağıdaki 1939 tarihli makaleden alıntılar, onun bu kritik konuda ne denli net fikirlere sahip olduğunu gösteriyor:

> *Politik ve bilimsel açıdan... soru şu şekilde beliriyor: Bürokrasi sosyal organizmadaki geçici bir gelişmeyi mi temsil ediyor yoksa bu gelişme başlı başına tarihsel anlamda ikame edilemez bir organa mı dönüşmüş durumda? Sosyal kamburlar, tarihsel şartlarla kazara (geçici ya da sıradışı biçimde) oluşmuş olabilirler...*
>
> *Eğer bu savaş, bizim de inandığımız biçimde, bir proletarya devrimine önayak oluyorsa, kuşkusuz SSCB'deki bürokrasinin yıkılmasını ve 1918'den daha iyi ekonomik ve kültürel temellerle Sovyet demokrasisinin yeniden inşasını amaçlamalıdır. Bu durumda Stalinist bürokrasinin işçi devletinde bir sınıf mı yoksa geçici bir gelişme mi olduğu sorusu kendiliğinden yanıtlanacaktır...*
>
> *Bir biçimde mevcut savaşın devrim amaçlı değil de proletaryanın reddi amaçlı olduğu düşünülürse, o zaman elde yalnızca bir seçenek kalıyor: tekelci kapitalizmin ve onun devletle olan kaynaşmasının bozulması ve demokrasinin sağlanması. Proletaryanın toplumun liderliğini eline almaktaki yetersizliği bu şartlarda Bona-*

partist faşist bürokrasiden kalma sömürücü bir sınıfın gelişmesine neden olacaktır. Tüm belirtiler düşünüldüğünde bu, uygarlığın çöküşünü simgeleyen bir başarısızlık rejimi olacaktır.

Sonu hesaplandığında elimizdeki tarihsel seçenek şudur: Ya Stalin rejimi, burjuva toplumunu sosyalist bir topluma dönüştürme sürecindeki berbat bir hastalıktır; ya da yeni bir sömürücü sınıfın doğuşunun ilk aşamasıdır. İkinci önerme doğru çıkarsa, o zaman bürokrasi kuşkusuz yeni bir sömürücü sınıf halini alacaktır...

İkinci emperyalist savaş, henüz tamamlanmamış görevi tarih sahnesinde daha da yüksek bir konuma taşıyor. Mevcut rejimlerin yalnızca dayanıklılığını değil; proletaryanın onları değiştirmekteki yeterliliğini de tekrar sorguluyor. Bu sorgulamanın sonuçlarının, kuşkusuz bir proletarya devrimleri çağı olarak modern çağa biçtiğimiz değer açısından kesin bir anlamı olacaktır. Tüm olasılıklara karşın Ekim Devrimi, mevcut savaşta ya da hemen ardından gelişmiş ülkelerde devamlılığını sağlamak konusunda başarısızlığa uğrarsa ve proletarya tüm cephelerde ve her yerde geri püskürtülürse o zaman mevcut çağa ve itici güçlerine karşı anlayışımızı değiştirmek zorunda kalırız. Bu durumda oluşacak soru da SSCB'nin veya Stalin çetesinin üzerine değil önümüzdeki on yıllar açısından dünya tarihine bakışın yeniden değerlendirilmesiyle ilgili olacaktır: biz sosyal devrim ve sosyalist toplum çağına mı girdik yoksa totaliter bürokrasiyle çökertilmiş toplum çağına mı?[56]

56) Troçki, "Savaşta SSCB", sayfa 326-327-329.

Bu paragrafları dikkatlice düşünülerek oluşturulmuş teorik çözümlemeler olarak görmek yanlış olur. Troçki, savaşın başlangıcıyla oldukça heyecanlanmıştır. SSCB için, belki kendisi için de, doğrulara yaklaşma zamanı gelmektedir. Sonuca dair en ufak şüphesi yoktur: Birinci Dünya Savaşı'nın, Rus Devrimi'nin önünü açması gibi İkinci Dünya Savaşı da; ama bu defa Rusya'nın gerilemesini önleyecek rehberlik ve destek arayışında olduğu kapitalizmin anayurtlarında onun sürekliliğini sağlayacaktır. Zavallı Stalinist bürokrasi, kuşkusuz devrim potasında eriyecek ve küllerinden 1917'nin demokratik taleplerini hayata geçiren özgür bir işçi devleti yükselecektir.

Bu, Troçki'nin takipçilerine verdiği temel mesajdır. Kullandığı dil, onun iyimserliğini ve güvenini gösterir. Makalenin bir bölümünde şunu sorabilecek kadar ileri gider:

> *Utanç verici çöküşüne birkaç ay ya da birkaç yıl kala Bonapartist oligarşiye yeni bir yönetici sınıf muamelesi yaparsak gülünç bir duruma düşme olasılığımız yok mu?*

Zafer umduğunuzdan yakın, çok daha yakın olabilir!

Bu bağlamda devrimin başarısızlığı durumunda olması beklenenler olasılıklar ya da öngörüler olarak değil; hazırlıkları yoğunlaştırmak ve azimleri iki katına çıkarmak için cesaret verme girişimleri olarak değerlendirilmelidir. Troçki, bilimsel analizle propaganda arasında keskin bir ayrım yapan biri değildir. Bu da ikinci önermesinin eskisi üzerindeki önceliğini açıklıyor. Seçenekleri ortaya koyma biçimi, temel teorik duruşunu ortaya seriyor. Yeni bir kesinlik derecesindeki büyük benzerlik başarılı bir proleter devrim içindi. Ama *tüm olasılıklara karşın* devrim başarısız olursa öngörü gayet açıktı: Stalin rejimi yeni bir sömürücü

sınıf toplumunun ilk aşaması olarak ele alınacak ve kuşkusuz *bürokrasi yeni bir sömürücü sınıf haline gelecekti.* Aynı zamanda, bütün dünya *totaliter bürokrasi toplumuna dönüşecekti.* Üçüncü bir seçenek olarak, varolan devletin devamlılığı ele alınmamış ve muhtemelen Troçki tarafından akıl edilmemişti. SSCB, bir yol ayrımına gelmişti: Ya 1917 devrimi tamamlanacaktı; ya da yenilip küllerinden yeni bir sömürücü toplum oluşacaktı.

Bu arka plan kapsamında Ernest Mandel'in Ekim Devrimi'nden altmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan otuz yıl sonra tekrar ele aldığı Troçkist duruş açık bir şekilde ışığını yitirmiş görünüyor. Mandel, devletin üretim araçlarına sahip olmasına vurgu yaparak ve "*Sovyetler Birliği bize göre tarihi ve teorik açıdan bürokrasiyle dejenere olmuş bir işçi devletidir*"[57] tanımına işaret ederek oldukça tanıdık konulara değiniyor. Troçki'nin 1939'daki, Ekim Devrimi savaş sürecinde ya da savaştan hemen sonra devamlılığını sağlayabilmek konusunda başarısız olursa kuşkusuz bürokrasi sömürücü bir sınıf halini alacaktır şeklindeki bakışına değinmiyor. Bu zor problemi aşmanın yolunu bürokratik rejimin dayanıklılığını yeniden sorgulamakta buluyor:

> *Açık kalan, endüstriyel açıdan gelişmiş ülkelerde proletarya devriminin başarılı olup olamayacağı ya da proletaryanın halen ulusun çoğunluğu oluşturduğu yerlerde -bu ülkelerde ve dünyanın geri kalanında- yirminci yüzyılın proletarya devrim deneyimlerini bürokratikleştirmenin kendisinden daha hızlı biçimde,'bürokrasiden arındırma' gibi bir sürece girip girmeyeceği sorusudur. Bu noktada son sözü tarih söyleyecektir.*

57) Mandel, "Sovyet Devletinin Doğası Üzerine", sayfa 43.

> *Eğer devrimci Marksistler'in bu konuda ciddi yanılsamalara düştüğünü gösterirse, o zaman Marks, Lenin, Troçki ve Dördüncü Enternasyonal'in analizlerinden farklı biçimde bürokratikleşmenin daha derin tarihsel köklerini aramak gerekecektir. Ancak henüz elimizde kanıt olmadan bu sonuçlara varmak; haksız, izlenimsel ve sorumsuz bir davranış olur.*[58]

Açıkçası Troçki, bu sonuçlara İkinci Dünya Savaşı'nın ardından varmak düşüncesini belirtirken erken davranmıştı. Ancak Mandel, ufukta ya da yakın gelecekte kesin bir sonuç olacağına dair bir şey sunmuyor. *Kanıt henüz yoktur*, diyor ve ekliyor: *Uzun bir süre ertelenmiş ikinci devrim olana dek ya da olmadıkça yeni bir kanıt da olacağa benzemiyor.*

Tartışmanın devamlılığı için tarihin henüz son sözü söylemediğini kabul edelim. Acaba tarihin ne söylüyor olduğuna daha fazla dikkat kesilmek gerekmiyor mu? Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Sovyet rejiminin otuz yıldan fazla ayakta kalmasına ne demeli? Elbette, özellikle Sovyet *imparatorluğunda* krizler vardı; ama bu krizler daha eski kapitalist imparatorlukların maruz kaldığı krizler kadar derin değildi. Bu durumda rejimin hiçbir dönemde böyle bir tehlikeyle yüzleşmediğini söylemek tamamen anlamsızdır. Aksine, Sovyetler, ekonomik ve askeri açıdan güçlenmiş ve rejimin bu artan gücü kontrol etme ve kendi çıkarları için kullanma kapasitesi hiçbir zaman bu kadar sorgulanmamıştı.

Bürokrasi teorisi için asıl sınav, bana göre, Stalin'in ölümü ve onun sonuçlarıyla ilgilidir. Teoriye göre, Stalin ideal bir bürokrattı ve *özel mülk ayrıcalıklarıyla korku sopasını birleştiren* mutlak

58) Age, sayfa 31.

bir diktatör olarak yönetimi, rejimin ayakta kalması ve karakteri için kritik önem taşıyordu. Bu öngörüye göre, Stalin'in ölümünün rejimin krizini derinleştirmekle kalmayıp mevcut yapısındaki her şeyin devamlılığını da imkansız kılması gerekiyordu. Bu arka planın tersine 1950'lerin ortalarında şüphesiz o dönemin en seçkin Troçkist tarihçisi olan Isaac Deutscher tarafından Stalin sonrası Rusya'ya adanan bir dizi yazıyı zeka dolu içerikleriyle orantılı biçimde ele almalıyız.[59]

Tüm özüyle benzerlikler taşıdığı Troçki'nin *İhanete Uğrayan Devrim* kitabı gibi SSCB'nin 1917-1953 dönemine bakışla kitaba giriş yapar. İşçi sınıfı 1917'de iktidarı almak için yeterince güçlüydü ancak iç savaşın ertesinde yönetici sınıf rolünü oynamak için çok zayıftı. Bu bürokrasinin yarıklardan girmesini ve Stalin'in gittikçe artan mutlak diktatörlüğü altında yönetimi ele almasını sağladı. Ancak bürokratik yönetimin mantığı devrim tarafından kurulan mülkiyet sisteminden doğmuştu. Sonuç, üretim araçlarının hızla gelişmesi (emek gücündeki eğitim düzeyinin artması, sayısal olarak çoğalması, bilim, teknoloji...) ve genel yaşam standartlarında küçük ama kaydadeğer bir artış sağlanması oldu. Ne var ki, ekonominin karmaşıklığı arttıkça ve kitlelerin kültürel düzeyi yükseldikçe bürokrasinin yönetimi, baskıcı yolları ve inisiyatifle esneklikten yoksunluğu nedeniyle üretim karşıtı haline geldi. Stalin'in 1953'te ölümünün ardından İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatın üstesinden gelinmek üzereyken durum, kriz boyutuna ulaştı. Stalin hayattayken ona yardakçılık yapanlar, devletin gerçek durumunun farkındaydılar ve varlıklarının geniş kapsamlı reformlara bağlı olduğunu anladılar.

---

59) Ayrıntılı olmayan bir liste şöyledir: *Stalin Sonrası Rusya* (1953), *Geçiş Döneminde Rusya* (1957), *Tarihin İronileri* (1966). Sonuncusu 1957 baskısından alınanların yanı sıra aynı dönemin başka yazılarını da kapsamaktadır.

Deutscher; inançlı Stalinistler'in, oluşmasına katkıda bulundukları ve suçlarıyla ilişkilendirildikleri sistemi nasıl düzelteceği sorusuyla (tarihsel örneklerden ve on altıncı yüzyılın başındaki papalık reformundan esinlenerek) ilgilendi. Bu dönemdeki tüm yazıları bu soruna odaklandı. Sürecin karmaşıklığını ve belirsizliğini vurgulayarak reform hareketinin tarihsel bir mantığı izlediği sonucuna vardı. Ona göre bu reformlar ancak kökten bir dönüşümle Sovyet toplumunu daha iyiye götürecek biçimde sonuçlanabilirdi. *Tarihin İronisi* kitabındaki 1956 tarihli "De-Stalinizasyonun Anlamı" makalesinden birkaç alıntı, düşüncesinin ana hattını ortaya çıkaracaktır:

> *Eğer liberal eğilim, hükümet baskısının en aza indirgenmesi ve buna hükümetin rızagöstermesi için bir çaba olarak tanımlanıyorsa, bu eğilim açıkça ve biraz da bilinçli bir biçimde Sovyetler'de iş başındaydı...*
>
> *Üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olması, planlı ekonominin genişleyip büyümesi ve halkın aklında taptaze duran sosyalist devrim gelenekleriyle; Sovyetler'in eşitlik ve sosyalist demokrasi yönündeki ilerlemesinin yolu Stalinizm tarafından kesilmişti...*
>
> *Politik bilincin tamamen biçimsiz kılındığı bir toplumda; acil bir sosyal ihtiyaç duyulduğunda herhangi bir köklü değişiklik, ancak yönetici grup tarafından yapılabilir. Rusya'daki durum tam olarak budur. İnsanlar Stalin'in takipçilerinden hoşlanmayabilirler, ancak kabul etmek zorundadırlar ki, onlardan beklenenden daha fazla; reform için sorumluluğa sahip olabildikleri konusunda kendilerini ispatlamışlardır...*
>
> *Liberalizmin mevcut seviyesi, işçi sınıfı ve entelijansiya içinde yeni politik düşünce ve fikirlerin şekillenmesi*

süreçleri için yeterli alan sağlamaktadır. Doğaları gereği bunlar olgunlaşmaları için zamana gereksinimleri olan moleküler süreçlerdir. Ancak bir kere olgunlaştıklarında komünizmin tüm ahlaki ve politik iklimini sosyalist demokrasiye dönüştürebilecek gücü kazanırlar.[60]

Troçki'nin bürokrasi teorisine dair Deutscher'in söylediği şudur; bürokrasi işçi sınıfı için gerekli görevini tamamlamış biçimde öngörülen evreye ulaşmıştır, artık ondan vazgeçmekle kalmayıp daha fazlası da yapılmalıdır. Ancak teoriye bir katkı da sunmuştur. Bürokrasi önderliği, konumunun artık savunulamaz olduğunu kavramış ve kendini kurtarmaya çabalarken aslında yok olma sürecine girmiştir. Teoriyi baz alarak; Troçki'nin öngördüğü ikinci devrimin oluşmakta olduğunu, hatta Troçki'nin düşündüğünün aksine bunun barışçı ve reformist yollarla gerçekleştiğini öne sürmüştür. Ama Deutscher, bu sonucu ifşa etmekten de aslında biraz geri durmuştur:

Yönetici grupların ve kuşakların değişiminin aşamalı ve barışçı yollarla mı;yoksa şiddetli sarsıntılarla ve uzlaşılmaz çatışmalarla mı olacağı sorusu öncelikli olarak yanıtlanması gereken bir sorudur. Çünkü bu benzeri olmayan bir gelişmedir ve eşitlikler konusunda ciddi bilinmezler taşır. Değişim ya da değişimlerin hangi koşullar altında barışçı ve reformist tarzda sağlanabileceği ve reformist evrenin hangi koşullarda şiddete yol açacağı öncelikle çözümlenmelidir. Konu, bu yazıda üstesinden gelinemeyecek kadar geniş, karmaşık ve spekülâtiftir.[61]

60) Deutscher, *Tarihin Ironileri*, sayfa 18-19, 21, 24-25.
61) Age, sayfa 25.

Bildiğim kadarıyla Deutscher, bu konuya daha sonraki yazılarında değinmemiştir ve Sovyetler'de sonradan başarısızlığa uğrayan barışçı reform olasılığıyla da ilgilenmemiştir. Bu bölümde Sovyetler tarihinin anlaşılması konusunda son söz Deutscher'in genç bir arkadaşı ve çalışmasının değerli bir takipçisi olan Daniel Singer'e bırakılabilir. 1977'de SSCB'de *Muhalefetin Zayıflıkları ve Olanakları* konulu bir panelde tartışırken, Singer, dinleyicilerine *post-Stalinist Rusya'daki değişimlerin doğası üzerine bir miktar eski bir anlaşmazlığı* anımsatmıştır:

> *Bunlar yukarıdan mı aşağıdan mı, tavandan mı tabandan mı yoksa parti içinden mi dışından mı gelecekler... En karmaşık yorumlarında, tedrici ve Fabianist tezler, yalnızca reformcuların iyi niyetine dayanmaz; aynı zamanda bu etkeni, Rusya'da proletarya diktatörlüğünden Genel Sekreterliğe giden yolda bir tersine yolculuğu sağlayacak güçler olarak, sosyal zorlamalar ve tabandan gelen baskılarla birleştirirler. Bu anlaşmazlık artık geride kalmıştır. Kruşçev'in düşüşünden önce ve tam olarak Çekoslovakya'nın işgalinden bu yana açıktır ki;sistem kendi varlığını sağlayacak mantığa ve aygıta sahiptir ve menfaatleri tehlikede olduğunda acımasızca saldırmakta tereddüt etmeyecektir.*[62]

1950'lerin ortalarında Troçkist bürokrasi teorisinin bir yandaşı olarak Deutscher'in yanılabilmesi anlaşılabilirdi. Anlaşılamayacak olansa Mandel gibi önde gelen Troçkist teorisyenlerden birinin 1978'de aynı şeyi tekrar etmiş olmasıdır. Mandel hem

62) *Manifesto*, ed., "Devrim Sonrası Toplumlarda Muhalefet ve Muktedir olma" (Paris, Seuil, 1978), sayfa 39.

hiçbir kaydadeğer değişiklik yapmamış, hem de Stalin'in tarih sahnesinden çekilmesinin ardından meydana gelen kritik olaylara hiç değinmemiştir.

Tarihin Sovyet toplumunun karakteri üstüne söylediklerinden önemli bir tanesini daha vurgulamalıyız. Mandel tarafından ortaya konan Troçkist teoriye göre proletarya halen yönetici sınıftır. Benzer mantıkla mülkiyet sisteminin doğası da tanımlanır. Tarihsel olarak, yönetici sınıflar, mülkiyete da sahiptirler. Ancak üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olması konusunda SSCB'de mülkiyete sahip sınıf yoktur. Üretim araçları devlet aracılığıyla tüm topluma aittir ve toplumun baskın çoğunluğu da işçilerdir. Bu nedenle işçiler, yönetici sınıftır (ispatlandığı üzere). Ancak Mandel, bu legal yorumun Sovyet hayatının gerçekleriyle taban tabana zıt olduğunun herkes gibi farkındadır. Bir noktada şunu söyler: "Açıkçası, herkes tarafından bilindiği üzere Sovyetler'de proletarya diktatörlüğünün olduğunu söylemek tamamen saçmalıktır, çünkü proletaryanın geniş çoğunluğunun ne diktatörlük deneyimi olmuştur ne de herhangi bir gücü."[63] Ancak sorun bir miktar daha derindir. Troçki'nin zamanında henüz devrim deneyimi yakın bir geçmiş iken, Rus proletaryasının yönetici sınıf olma hakkını elde ettiğini ancak zaferin meyvelerinden şartlar olgunlaşıncaya dek yoksun bırakıldığını düşünmek olasıydı. Deutscher'in yazılarında bu çizgide düşüncelere rastlanabilir ancak Mandel'de imkansızdır. Aşağıda -benim de tam olduğunu düşündüğüm- Sovyet işçilerinin mevcut durumlarındaki derin değişimlerin gerçekçi bir tanımlamasını bulacağız:

Sovyet işçi sınıfı, Ekim Devrimi'nin Stalinist dejene-

63) Mandel, "Sovyet Devletinin Doğası Üzerine", sayfa 43.

rasyon aracılığıyla işçilerin ihtiyaçlarını karşılamayacak biçimde bir sosyalist önderlik modeline dönüşmesi ile derin bir hayal kırıklığı yaşamaktadır. İşçiler kapitalist modele de eğilimli değillerdir. Ancak bugünün dünyasında üçüncü bir model olarak bir alternatif de yoktur. Başka bir seçeneğin olmayışı yüzünden özel yaşama, günlük taleplere ve hatta bireysel gelişim taleplerine doğru bir geri çekilme vardır... Tüm bu geri çekilmeler pratikte önlenemez durumdadır. İkinci temel sebep (Rus işçilerinin hareketsizliği için) ise Sovyet işçilerinin çalışma şartları ve yaşam koşullarında sağlanmış inkâr edilemez ilerlemedir. Stalin'in ölümünden beri yani yirmi beş yılı aşkın süredir devamlılık göstermiş bu ilerleme, işçi sınıfı içinde devrimci olmaktan çok reformist eğilimlere yol açmıştır... Doğal olarak... Sovyet işçileri sistemi etraflı bir şekilde sorgulamaktansa onun iskeletine baskı uygulayarak paylarını artırmayı ummuşlardır.[64]

Bana göre Sovyet proletaryasının durumu üzerine bu teşhis bürokrasinin yönetici işçi sınıfının geçici vekili olduğunu iddia eden Troçkist teoriye son noktayı koyuyor. Gönülsüz ve coşkusuz olsa da reformist bir işçi sınıfı sistemi kabullenmiş demektir. Bu sistemin özü, sosyal ürünün üreticisi olan işçi sınıfını altmış yıl önce varolmuş ve bugün devasa boyutlara erişmiş harici bir gücün arkasına iter. Artık tek gerçeklik bu gücün yeni bir yönetici sınıf tarafından temsil ve kontrol edildiği ve bu durumun umutsuz teorik karmaşalar doğurduğudur.

Aşağıda Mandel'in bu konudaki son savunmasını göreceğiz:

64) Age. sayfa 39.

Eğer biri Sovyetler'deki üretim ilişkilerinin sosyalist ya da kapitalist değil de sömürücü bir sınıf tarafından yönetilen yeni bir topluma has olduğunu öne sürüyorsa, o zaman iktidar ele geçirildiğinde tamamen var olmayan bu gizemli yönetici sınıfın kökenlerini de açıklamak zorundadır. Bu toplumun gelişme yasaları ve dinamikleri ortaya konulmalıdır -ki bu teoriyi öne sürenlerin hiçbiri bunu başaramamıştır-. Ayrıca yeni bir tür üretim tarzı karakteri barındırdığı öne sürülen ve Sovyet toplumu hakkında bildiğimiz her şeye zıt olan bu kendiliğinden oluşuma dair üretim ilişkilerinin dengesi ve kapasitesi de belirtilmelidir.[65]

Bu noktada problem, devlete dair Marksist teori tarafından yanıltılmış olmaktır. Devrim öncesi toplum, bir yönetici bir de devrimci sınıfı kapsayacak biçimde kesin bir sınıf yapısını içinde barındırır. İkincisi öncekini yıkar. Devrimci sınıf , yönetici sınıf olma yolundadır. Eski yönetici sınıf ya karşı devrim yapar ya da yok olur. Bu senaryodaki tek istisna devrimci sınıfın bir sebeple yeni rolünü üstlenemeyecek durumda olması ve bir bürokrasinin o hazır oluncaya dek görevi üstlenmesidir. Bu noktadan itibaren orijinal oyun kesintilerle devam eder. Başka bir gelişme olanaksızdır ve yeni bir sınıfın doğmasına izin verilmez.

Buna yanıt Troçki tarafından farkında olmaksızın uzun zaman önce verilmiştir (yukarıda verdiğimiz 1939 tarihli makalede):

Eğer Stalin rejimi sömürücü bir toplumun ilk aşamasıysa öyleyse elbette bürokrasi de yeni bir sömürücü sınıf olacaktır. Başka bir deyişle; yeni sömürücü sınıf

65) Age. sayfa 30.

devrimin kendisi tarafından yaratılan koşullardan doğmuştur.

Kuşkusuz Troçki bu sorunla ilgilenmemiştir; çünkü gerçekte bürokrasinin böyle büyüyeceğini hesaplamamıştır. Yine de teorik bakışının tamamen dışında da değildir. Bu anlamda Mandel'in niçin böylesine şaşkınlıkla bu konuya yaklaştığını anlamak da kolay değildir.

Mandel, bu toplumda gelişme yasalarının yeterince işlemediğini düşünmektedir. Diğer yandan, Sovyet tarihine dair yakın tarihli çözümlemeler -özellikle Charles Bettelheim'ın *SSCB'de Sınıf Savaşları* kitabının şimdiye dek yayımlanmış iki cildi-, Sovyet toplumu üzerine ciddi çalışmalar olarak kaynak oluşturmaktadır. Bettelheim ve diğerleri yeni yönetici sınıfın doğuşu, gelişmesi ve olgunlaşmasına dair ipuçları bulmamızda bize zengin malzemeler sağlamışlardır. "*Bu kendiliğinden oluşuma dair, üretim ilişkilerinin dengesi ve kapasitesi de belirtilmelidir*" talebine yanıt olarak Mandel, 1917-1978 arasındaki kesinlikle durgun olmayan dönemde toplumun ayakta kalması ve süper güç statüsüne ulaşmasının ötesinde ne gibi kanıtlara ihtiyaç duymaktadır?

Troçki tarafından ortaya konan ve Ernest Mandel tarafından savunulan Sovyet toplumunun doğası hakkındaki Troçkist teorinin yukarıda ele alınan eleştirisi, Mandel tarafından yanıtlanmış ve bu yanıt benim bir yazıma da konu olmuştu (*Monthly Review*, Temmuz-Ağustos 1979). Konunun bütününde Mandel yeni bir şey eklemeden konumunu doğrulamakla yetinmişti. Ancak bunu yaparken eleştirimin kimi önemli noktalarda yetersiz olduğu konusunda beni ikna etmişti. Bu noktada Mandel'e yanıtımdan bir özet yapmayı yararlı buluyorum.

1) Mandel'in "Niçin Sovyet Bürokrasisi Bir yönetici Sınıf De-

gildir?" başlıklı yanıtı beni, bürokrasinin bir yönetici sınıf olduğunu iddia eder konuma sokuyor. Ancak bu doğru değil. Bana göre, bürokrasi ne bir sınıftır ne de yönetir. Eğer bu kavram, genel kabul gördüğü şekliyle, devlet dairelerinde ve aygıtlarında çalışan kişiler için kullanılıyorsa, o halde elbette bürokrasinin yönettiğini iddia etmek gereksiz bir tekrardan başka bir şey değildir. Ancak Mandel bu tuzağa düşmüyor. Aksine, bürokrasiyi, *Sovyet toplumunda şu ya da bu biçimde ayrıcalık sahibi tüm katmanlar* olarak tanımlıyor ve ekliyor:

> *Milyonlarca insandan bahsediyoruz: beş on milyon arası. Bu sayı, tüm sendika bürokrasisini, yalnızca general ya da mareşalleri değil silahlı kuvvetlerin tüm subay kadrosunu, yalnızca yöneticileri değil mühendisleri de katarak tüm üretim hiyerarşisini, ve entelijansiyanın büyük çoğunluğunu (işçilerden daha az kazanan ve hiçbir maddi ayrıcalığı olmayan öğretmenler hariç) kapsıyor.*[66]

Artık Sovyet devletini yönetenlerin toplumun ayrıcalıklı katmanları olduğu konusunda hiç şüphem yok ancak anlayamadığım şey hangi mantıkla bütün bu heterojen grupların -ayrıcalıkların bölüşülmesinde menfaat çatışmaları yaşama olasılığı olan- Mandel'in teorisine göre oynamaları beklenen rol olan *bürokrasi* şemsiyesi altında bir araya getirilebildikleridir.

Eğer bu grupların parti aracılığıyla devleti yönettikleri soyleniyorsa, o zaman bunlarla parti arasında, örneğin parti üyelerinin ayrıcalıklı katmanlarla sınırlı bir oylama temelinde seçiliyor olmaları gibi sistematik bir bağ kurulmalıdır. Ama elbette ki hiç

66) Age, sayfa 40.

bir bağ yoktur: Kendi kendine örgütlenen bir oluşum olarak parti, hiçbir dönemde teoride ya da pratikte, herhangi bir dışarıdan kontrole maruz kalmamıştır. Yanı sıra partinin ayrıcalıklı katmanları *temsil ettiği* söylenebilir. Ancak bunu kendi tercihi dışında ve kendi tarzıyla yapar. Asla onların aracı kurumu haline geldiği söylenemez. Bu şartlarda Mandel'in genişletilmiş bürokrasi kavramının bürokratik yönetim kavramıyla ilgili anlamlı bir şey söylediğini göremiyorum.

Eğer proletarya açık biçimde yönetici sınıf değilse ve *bürokrasi* önemsiz ve anlamsız bir kavramsa o halde geriye tek bir seçenek kalıyor: Sovyetler'de yeni bir tür yönetici sınıf mevcuttur. Burada bu soruyu ayrıntılı bir biçimde çözmeye girişmeksizin yalnızca biri teorik biri ampirik iki açılım yapacağım. İhtiyacımız olan ayrıntılı bir sınıf teorisidir ve bu, bildik Marksist bakışı (Lenin tarafından açık bir şekilde belirtilen) takip etmelidir: "*sınıflar, tarihsel olarak tanımlanmış sosyal üretimdeki yerleriyle, üretim araçlarına yönelik rolleriyle, sosyal refahın bölüşümündeki önemleri ve onu elde etme tarzlarıyla ayrışmış geniş insan topluluklarıdır.*" Bu teori aynı zamanda şunları da içermelidir: Diğer sınıflarla çatışma içindeki sınıfların oluşumu, öz bilinçlerinin karakteri ve derecesi, örgütsel iç yapıları, menfaatleri doğrultusunda ideolojiler üretme ve kullanma yolları, çoğalma ve sürekliliği sağlama yolları. Konunun ampirik boyutu da elbette Ekim Devrimi'nden bu yana SSCB'deki sınıf savaşları ve sınıf yapısı konularında elverişli malzemeyi seçmek ve çözümlemek için teoriyi temel almaktır.

Mandel, aynı benim gibi, çoğalma ve varlığını sürdürme yetilerinin bir yönetici sınıf için uygun olduğuna inanıyor ve Sovyetler'de iktidarda olan grubun tam da bu yetiden yoksun olduğunu öne sürüyor. Eğer bu gerçekten ispatlanabilseydi o zaman SSCB'de bir yönetici sınıf olmadığını kabul ederdim: O ne-

denle bu konu oldukça önemli. Ancak bize sunduğu tek kanıt şu: "*Bir bürokratın sürekli bürokrat olarak kalacağının garantisi yoktur. Hatta onun çocuklarının da bürokrat olacaklarının garantisi yoktur.*" Doğrudur, ancak okuyucuya anımsatmak zorunda olduğum bir şey var; ben bürokratı (dar ya da ayrıcalıklı insan kapsamında geniş anlamlarıyla) yönetici sınıfla birlikte tanımlamam. Bana göre yönetici sınıf yalnızca parti, devlet ve askeri aygıtların üst kademelerinde olanları içerir.[67] Ancak bunların kendilerinden çoğalma yetisi (bağlantılarını kullanıp nomenklatura[68] aygıtıyla çocuklarını eğitimin farklı kademelerinden geçirerek) gibi, bir sınıf için gerekli tüm öğeleri barındıran homojen bir grup oluşturabileceklerini savunurum.

Kuşkusuz bu önermelerin olaylara dayalı temeli arzu edilecek derecede belgelere dayanmamaktadır. Sovyetler gibi resmi kontrol altındaki toplumlar, orta tabakaları söz konusu olduğunda Batı tarzı sosyolojik çalışmalara karşı isteksiz değilken, üst ve alt uçlar söz konusu olduğunda tamamen içe kapanıktır.[69] Yine de

---

67) Buna dair aynı zamanda özellikle Moshe Lewin'den yaptığımız uzun alıntıyla birlikte 10. bölümdeki tartışmaya da göz atınız.

68) Nomenklatura iki anlama sahiptir: İlk anlamı, parti merkezi adayları tarafından doldurulabilen üst düzey makamlar listesidir. İkinci anlamıysa, parti merkezi tarafından desteklenen (parti üyelerinin tamamı tarafından olmayabilir) bu makamları doldurabilecek kişiler listesidir. Bu aygıt aracılığıyla yönetici grubun aktif görevde olan bu katmanı tamamıyla kendiliğinden çoğalma yetisine sahiptir ve kelimenin genel anlamıyla alt düzey bürokratların ve partinin alt tabakasının istenmeyen baskısından muaftır.

69) Sovyet sosyolojik çalışmaları üzerine eksiksiz bir eser ortaya koyan Murray Yanowitch belirtiyor: Sovyetler'deki hareketliliğin bir yönetici sınıfa mı, bir bürokratik elite mi, bir denetçiler grubuna mı yoksa bir alt sınıfa doğru mu olduğu üzerine yaptığımız araştırmalarını beyhude olduğunu söylemeliyiz. *Sovyetler'de Sosyal ve Ekonomik Eşitsizlik* (White Plains, New York, Sharpe, 1977), sayfa 104. Yanı sıra bir Sovyet mizah yayını olan Krokodil'de de yasak konulara kimi zaman ışık tutulmuştur: Örneğin, 6 Mart 1978 tarihli *New York Times*'ta Krokodil'den alıntı bir karikatür yayımlanmıştır. Bu karikatürde bir askeri birliğin kreşinde kibirli ve sigara içen bir çocuğa vaaz verilmektedir. Çocuk, "Hey, kendine gel! Sen kimin çocuğuyla konuştuğunu sanıyorsun!" demektedir.

daha belirgin bir genel çerçeve bir takım kanıtlar (Sovyet basını ve yazını, muhalif yayınlar, yabancı haberci ve ziyaretçilerin gözlemleri) birleştirilerek kurulabilir ve bu çerçeve şüphe götürmez bir şekilde, 'biz-onlar' ayrımının her iki taraf için de büyük bir ayrım olduğu bilincinin en az Batılı kapitalist toplumlardaki kadar güçlü olduğu derin bir sınıf toplumunun varlığına işaret eder. (toplumun sınıflara bölünmesinin teorik ya da tarihsel anlamda yukarıya ya da aşağıya doğru sınıfsal hareketlilikleri engellemediğini de eklemek gerekir mi? Marks'ın özellikle vurguladığı gibi, en güçlü ve en tehlikeli yönetici sınıflar, kesinlikle hakim olunan sınıfların en yetenekli ve güçlü üyelerini seçmeyi ve kaynaştırmayı en iyi bilenlerdir.)

2) Sovyet toplumunun mevcut yapısı sorununun ötesinde, onun gelecekte ne gibi bir yön izleyeceği sorusu da önem kazanmıştır. Mandel, kendisinden önceki Troçki gibi, ileri kapitalist ülkeler dışında sosyalist gelişmeye olasılık vermemektedir ve onlardan, (tabi onlar da sosyalizme geçtikten sonra) sadece Sovyetler'e değil tüm Üçüncü Dünya'ya sosyalist yolu izlemeleri için gerekli politik ve ekonomik desteği vermelerini beklemektedir. Bu, Batıda yakın bir gelecekte devrim olma ihtimaline yakın ya da uzak durmakla ilgili iyimser ya da kötümser bir bakış olarak değerlendirilebilir.

Bir iyimser olarak Mandel, kuşkusuz bu ihtimalin yüksek olduğuna emindir. Hatta Batıdaki işçi sınıfı mücadelelerini son yüzyılda toplumu sosyalist çizgilere çekmek için proletaryanın periyodik girişimleri olarak görebilecek kadar ileri gider. Tarihi bu şekilde okumak bana, insanoğlunun mevcut kanıtlar çerçevesindeki olguların tam karşıtına inanma yeteneğini hatırlatıyor. Ancak bu tarza kapılmak, bizi bu tartışmanın olabildiğince uzağına sürükler ve Troçkizm'in; Mandelyan versiyonuyla birlikte, Rönesans, reformizm, aydınlanma ve yakın tarihteki ırkçılık ve emper-

yalizmi kapsayan biçimde zengin bir çeşitlilik arz eden Batı merkezli düşünce geleneğinde olduğunu göstermek şeklindeki mevcut amacıma hizmet etmez. Tüm bunlar genelde tek bir Avrupa'nın ve onun üstün uygarlığının yaratılması inancına dayalıdır.

Marksizm'in de Batı merkezli bir düşünce olduğunu söylemek kısmen doğru sayılabilir. Ancak, Marks'ın da özellikle son yıllarında ortaya koyduğu gibi, Marksizm Avrupalı köklerini aşabilecek ve tamamen evrensel bir dünya bakışına sahip olabilecek güce sahiptir.[70] Doğrudur, Marksizm, Marks'ın ölümüyle Rus Devrimi arasındaki süreçte zamanın ekonomik ve daha çok politik gerçekliklerini yansıtan Batı merkezli bir hareket olmuştur. Ancak Ekim Devrimi'nin ardından, tek başına o kuşağın en büyük Marksistleri arasında olan Lenin'in hissettiği gibi, Marksizm, Avrupalı sınırlarını aşmış ve evrensel misyonunu tamamlama yoluna girmiştir.[71] İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Çin Devrimi ve yalnızca Asya'da değil; Afrika ve Güney Amerika'da da yeşererek, Marksizm, dünya çapında en fazla sömürülen işçi ve köylüler için devrimci bir bakışa dönüşerek tam olgunluğuna erişmiştir. Bu süreçte eş zamanlı olarak sebep-sonuç ilişkisiyle, kapitalizm de farklı toplumlarda farklı süreçlerden geçerek değil tamamen küresel bir sistemle merkez-merkezdışı ve gelişme-azgelişme çifte diyalektiği çerçevesinde olgunluk evresine girmiştir.

Bu ciddi gelişmelerin tüm anlamları belirgin olmaktan hâlâ çok uzak ve bizim onları çözümleme ve anlama yeteneğimiz henüz ilkel bir seviyede. Ancak her aşamada bir tek şeyin çok

---

70) Bu bağlamda Kenzo Mohri'nin "Marks ve Azgelişmişlik" konulu makalesine bakınız, *Monthly Review* (Nisan 1979).

71) Lenin'in felç geçirmeden önce son yayımladığı çalışması olan makalesi "Az Olan İyidir" bu konuda okunmalıdır, *Pravda*, 2 Mart 1923.

açık olduğunu biliyorum: Batı merkezli Marksizm, genel Batı merkezli düşünceler gibi, bu hayati görevin üstesinden gelmekte yardımcı olmaktan çok, hızla bir engel halini almaktadır.

IX. Marksist Teoride Bir Açmaz

Eminim ki bir çoğunuz Thomas Khun'un insani bilimler tarihini çözümlemekte ve incelemekte önemli ve saygıyı hak eden bir etkisi olan ve sosyal bilimciler arasında hatırı sayılır bir ilgiyle karşılanan *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* adlı küçük kitabından haberdarsınız.[72]

Kuhn; bilimin, teorisyen ve araştırmacıların bilimsel binaya bir defada birkaç tuğla ekleyerek ve daima öncüllerinin başarılarını izleyerek katkıda bulunmalarıyla aşamalı bir büyüme sürecinden geçerek geliştiği şeklindeki geleneksel bakışa meydan okuyor. *Öyle değildir*, diyor Kuhn: *Bilim, her biri daha öncekileri reddeden ve yeni temeller atan devrimler aracılığıyla gelişir.* Anahtar kavramı, gerçekliğe -ya da belli bir bilimin kapsamında gerçekliğin bir kısmına- bakma yolu anlamındaki, *paradigma*dır. En iyi bilinen örnek verilecek olursa, insan düşüncesini binlerce yıl

72) Thomas Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (Chicago: University of Chicago Press, 1970).

şekillendirmiş olan evren paradigması, tüm varlıkların sabit bir dünyanın etrafında döndüğünü varsayma biçiminde yerküre merkezli (geosentrik) idi. Astronomi bu düşünceyle şekillendi ve Ptolemaik sistemle kodlandı. Yerküre merkezli paradigmayı güneş merkezli (heliosentrik) hale getiren Kopernik devrimine kadar da doğru kabul edildi.

Kuhn'un düşüncesine göre yeni bir paradigma üstün geldiğinde -kazara ya da mücadele etmeksizin değil- kısa ya da uzun bir süreliğine *normal bilim* için saha yaratır. *Normal bilim* yeni paradigmayı sahiplenen, soruların yanıtları için çalışan ve problemleri çözen bilim insanlarının çalışmasıdır. Ancak bir süre sonra *anomali* belirmeye başlar; araştırma sonuçları paradigmayla örtüşmez ve ortaya koyduğu normal bilim kavramlarıyla açıklanamaz. Ardından gelen çabalar paradigmayı detaylı ve karmaşık hale getirir ve böylece anomaliler paradigmaya dahil olurlar. Bu süreç, giderek artan biçimde bir defaya mahsus durumlar ve istisnalar için dağınık öğelerin toplanmaya başlanmasıyla (aynen Ptolemy sonrası *küçük dairelerin çoğaltılması ve çeşitlenmesi* konusunda olduğu gibi) bilimsel bir krize yol açar. Çıkış yolu, yeni bir paradigma kuran (genellikle işleri kavrama ve yapma konularında genel kabul gören yollarla eğitilmemiş kişiler tarafından ortaya konan) bir devrimdedir. *Normal bilim-anomaliler-krizler-devrim* şeklindeki bu süreç sürekli tekrarlanır. (Eklemeliyim ki bilim tarihini bu yolla algılamak ve yorumlamak, Kuhn bizzat radikal biri olmasa da, Marksizm ile fazlasıyla örtüşmektedir: diyalektik düşünürler arasında radikaller kadar muhafazakârlar da mevcuttur.)

Marksizm'in, tarih ve toplum bilimi olarak, Kuhn'un yaklaşımı bazında bir krizler evresine ulaştığının kesin belirtilerinin olduğunu ortaya koymak istiyorum. Oluşmasına katkıda bulunan normal bilimle birlikte bahsi geçen paradigma, geçtiğimiz yüzyıl

sürecinde modern dünya tarihine dair büyük bir güçte ve Marksist topluluğun ötesinde etkilere sahip yorumlar üretti.

En yalın haliyle bu yorum, modern dünya tarihini kabaca on altıncı yüzyılın başından alarak kimi dönemlerde üst üste gelen biçimde şu temel süreçleri içerdiğini ortaya koydu:

1) Baskın üretim biçimi olarak kapitalizmin ortaya çıkışı (ilkel sermaye ve çekirdek ülkelerde burjuva devrimleri);

2) Kapitalizmde merkantilist* evre;

3) İngiliz hegemonyasında kapitalizmde rekabetçi endüstriyel evre;

4) On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde başlayan kapitalizmde tekelci emperyalist evre;

5) Birinci Dünya Savaşı ile birlikte kapitalizm-emperyalizmin küresel krizi;

6) 1917 Rus Devrimi ile başlayarak proletarya devriminin yayılışı ve kapitalizme üstün gelen sosyalizmin doğuşu ve yayılması ve ardından geleceğin komünist toplumuna geçiş.

Tarihi bu şekilde algılamanın temelleri, Marks ve Engels'in 1848 öncesi yazılarında atılmıştır (özellikle *Alman İdeolojisi* ve *Komünist Manifesto*'da). Teorik derinlik ve olgunluğa ise *Kapital*'in ilk cildinde ulaşmıştır (1867). Asıl yapı ise yirminci yüzyılın büyük devrimci önderleri, Lenin ve Mao Tsetung tarafından tamamlanmıştır.

Bu görkemli bir entelektüel ve bilimsel yaratımdır; burjuva

---

* Ç.N. Merkantilizm; ticaretle uğraşmak, bir mal satmak anlamına gelmektedir. Devleti, bir takım iktisadî düzenlemelerle refah içinde tutmayı amaçlayan politikalar bütünüdür. İktisadî bütünlüğü ve politik kontrolü hedefler. Feodalizmin çöküşüne yakın tarihlerde ortaya çıkmış olan; değerli külçe birikimini, dış ticaret fazlasını, tarımın ve üretim sektörünün gelişmesini ve dış ticaret tekellerinin kurulmasını sert idarî düzenlemelerle tüm millî ekonomiyi kontrol ederek sağlayıp, bir milletin parasal zenginliğini ve gücünü birleştirerek artırmayı hedefleyen iktisadî sistemdir.

sosyal biliminin (en azından kapitalizmin küresel krizinden itibaren burjuva düşünürlerin geniş biçimde sistemin tarihi ve geleceğinin bilimsel değil ideolojik açıklamasıyla ilgilenmiş olduklarını hesaba katarak bu terimi kullanabiliriz) erişmiş olduğu herhangi bir noktadan çok daha üstün biçimde. Ancak -vurgulamak istediğim nokta tam da budur- tarihin, yirminci yüzyılın son evrelerinde ortaya çıkan gerçeklikle teorinin genellediği beklentiler arasındaki ayrılıkları göz önüne sermesiyle birlikte Kuhn'un yaklaşımı paralelinde bir çok anomaliyle karşı karşıya kalıyoruz.

Açıkçası bu kısa metinde tüm bu anomalileri keşfetmeye girişemezdim ve doğruyu söylemek gerekirse bu görev donanımımın da ötesindedir. Ancak ele aldığım şeyin büyük olasılıkla bu anomalilerin en önemlisi olduğuna dikkat çekmek istiyorum. Marks'a göre, sosyalizm, kapitalizm ve komünizm arasında bir geçiş evresiydi. Detaylar vermekten her ne kadar kasıtlı olarak kaçınmış olsa da, komünizmin en belirgin özelliklerine dair kurguladıkları konusunda kuşku yoktur: Sınıfsız, devletsiz bir toplum; sahici bir toplum ve uluslar, ırklar, cinsler ve bireyler arasında yalnızca resmi ya da yasal olmayan gerçek eşitlik. Bu hedefler doğal olarak çok uzun vadeli olabilir ve onlara hiç ulaşılamayabilir. Ancak kesin olan, onların rehber ve kesin ölçü araçları olmalarıdır. Yalnızca bu hedeflere odaklanmış ve ona göre şekillenmiş bir toplum Marksist literatürdeki anlamıyla sosyalist sayılabilir.

Daha önce belirtmiş olduğum gibi, genel kabul gören modern tarihin Marksist yorumu kapitalizmin proletarya devrimleriyle alt edileceğine ve bu devrimlerin sosyalist toplumların yolunu açacağına inanmamızı sağlıyor. Dünyada neler olduğuna dair güvenilir bir anahtar olarak ele alınan teoriye göre, proletarya devriminden doğan (ya da proletarya öncülüğünde kurulan) her

toplum kendiliğinden sosyalist bir toplum olarak anılır.

Bu nokta anomalilerin başladığı noktadır. Bu *sosyalist* toplumların hiçbiri Marks'ın -ve çok yakın zaman dek bir çok Marksist'in- düşündüğü doğrultuda hareket etmemiştir. Sınıfları kaldırma fikri yalnızca lafta kalmış, Çin'de Kültür Devrimi süreci hariç uzun soluklu sınıfları kaldırma işine girişmemişlerdir. Devlet kaybolmamış -kimse uzak bir gelecek dışında olmasını bekleyemezdi- aksine toplumun hakim kurumu olarak daha da merkezileşmiştir. Herkes proletarya enternasyonalizminden onun kendi menfaatlerini ve politikalarını desteklemesini anlar. Onlar kendilerini savunmak için değil, isteklerini diğer ülkelere -hem de sosyalist oldukları düşünülen ülkelere- zorla kabul ettirmek için savaşmışlardır.

Bence tüm bunlar oldukça nettir ve sosyalistlerle komünistler arasında yıkıma neden olmaktadır. Artık anomaliler iyice su yüzüne çıkmış ve sonuç, Marksist teoride derin bir krize yol açmıştır.

Çıkış yolu nerededir? Kimi Marksistler tarafından ele alınan bir yol, tüm teoriyi rafa kaldırmak, Marksizm'i bir bütün olarak yok saymak ve bir agnostisizme ve kinizme kaymaktır. Ancak burada sorun, Marksizm'in her zaman olduğu gibi hâlâ küresel kapitalizmin gelişimi ve krizlerini anlamak konusunda doğru yolu gösteriyor olmasındadır: Atfetmiş olduğum belli anomalilerin; bu kritik önemdeki çerçevede Marksizm'in geçerliliği düşünüldüğünde ertelenecek yanı yoktur. Marksizm'in yeni bir temele oturtulması gereken yanı, devrim sonrası toplumlar konusudur (belirtilmelidir ki Marks ve Engels'in bu konuda deneyimi yoktu).

Devrim sonrası bir toplumun Marksist tarzda bir sosyalist olabileceği olasılığını gözardı etmemeliyiz. Bu, ahmaklık ve öz yıkım anlamına gelir. Ancak dikkate almamız gereken, bir prole-

tarya devriminin sosyalist olmayan bir toplum da kurabileceğidir. İnanıyorum ki yalnızca bu yolla öne sürdüğümüz anomalilerin yok edilmesinin temelini oluşturabiliriz.

Bununla birlikte, artık iki yoldan birini izleyebiliriz:

1) Sosyalizmin tek alternatifi kapitalizmdir, hipotezi ve;

2) Proletarya devrimleri sosyalist ya da kapitalist olmayan yeni bir tür toplum yaratabilir, hipotezi.

İkinci yol daha verimli bir yoldur. Kapitalist hipotez, sosyalist hipotezden daha çabuk anomalilerin gelişmesine yol açacaktır. Bir sayfa önce sosyalist olarak adlandırılan hiçbir toplumun Marks'ın öngördüğü biçimde hareket etmediğini belirtmiştim. Aynı şey, hatta daha fazlasıyla, kapitalist toplumlar için rahatlıkla dile getirilebilir: Marksistler kapitalizmin nasıl işlediğini iyi bilirler ve hiçbir devrim sonrası toplum bu kalıba uymaz. Onların kendi iç çelişkileri vardır ama kapitalizmin çelişkilerini barındırmazlar. Eğer böyleyse -hiç kimsenin onların gelişimini kapitalizmin hareket yasalarıyla çözümleyebildiğine tanık olmadım- onları kapitalist olarak adlandırmak karmaşadan ve engellemeden başka neye yarar?

Diğer yandan, yeni toplum hipotezi, bu toplumların nasıl işlediğine dair bize bir şey söylemezken, bilimsel çalışma için heyecan verici bir alan açmaktadır ve kuşku götürmez biçimde politik pratikler için temel belirtileri vardır. İnanıyorum ki bu, izlememiz gereken yolu gösteriyor ve Marksist teorideki artık uluslararası devrimci hareketi ayrıştıracak kadar belirgin olan açmazı çözmemiz için bize umut vaat ediyor.

X. Devrim Sonrası Toplum

Bu kitabın büyük kısmı Sovyetler Birliği tarafından örneklenmiş devrim sonrası toplumun ne olduğundan çok, ne olmadığıyla ilgiliydi. Geleneksel anlamda Marksistler tarafından anlaşıldıkları sosyal biçimleriyle onların ne kapitalist ne de sosyalist olduğunu öne sürdüm. Troçkistler'in ortaya koyduğu gibi bürokratik bozulmayla geçici bir süre için sekteye uğramış bir geçiş toplumu da değildi. Bana göre, kapitalizm ve sosyalizmden belli temel farklılıklarla ayrılan, kendi doğrularını barındıran yeni bir sosyal şekillenme olarak ele alınmalıdır. Bu bölümde, daha önce yazmaya girişmediğim şeyi; bu yeni sosyal şekillenmenin temel karakteristiklerini onu diğer sosyal şekillenmelerden ayırt edebilmek amacıyla oldukça ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağım. Bunu yaparken, vurgulamalıyım ki, öncelikle, bütün olarak ve ayrıntıda neyin geçici olduğunun üstünde dururken; ikinci olarak, Sovyetler'in mevcut diğer devrimci toplumların geçerli bir prototipi olduğuna inanmam, varolan bazılarının ve

gelecekte oluşacak olan diğerlerinin, farklı bir yol izlediği ya da izleyecek olduğu olasılığını gözardı ettiğim anlamına gelmemelidir.

Başlangıç noktası, bugün aşina olduğumuz tüm sosyal bilimlerin doğuşunu sağlayan kapitalizmdir. Kapitalizmin ekonomik dayanağının üç belirleyici karakteristiği vardır:

(1) üretim araçlarına özel girişimci kapitalistlerin sahip olması;

(2) toplam sosyal sermayenin rekabet halinde olan veya rekabet potansiyeli taşıyan birimlere ayrılması;

(3) malların (malların ve hizmetlerin) büyük hacimlerle ve sayılarla, üretim araçlarına hiçbir biçimde sahip olmayan ve geçimini sağlamak için emeğini kapitalistlere satmak zorunda bırakılan işçiler tarafından üretimi. Sovyet tipi toplumlarda, bu üç ana karakteristikten ikisi saf dışı edilmiştir. Üretim araçlarının büyük çoğunluğu devlete veya devletin kontrolündeki resmi kooperatifler olan kolektif çiftliklere aittir. İdari ve yönetimsel amaçlarla ayrılmış birimler otonom değildirler ve rekabetçi sermayeler tarzında birbirleriyle ilişki kurmazlar. Bunun yerine, doruk noktası devletin en üst politik organları olan hiyerarşik karar ve kontrol mekanizmaları oluştururlar. Bu sistemde kılavuz güç, kapitalizmde olduğu gibi yalnızca otonom sermaye birimlerinin kendi menfaatleri doğrultusunda hareket etmelerine yardımcı olacak göstergeler değil; aynı zamanda yasa gücünü taşıyan emirler anlamına gelen iyi ya da kötü oluşturulmuş kapsamlı bir plandır.

Kapitalizmin üçüncü ana karakteristiği, -mülksüz maaşlı işçilerin üretimi- Sovyet tipi sistemde belli bir farkla korunmuştur. Bu sistemi ve daha sonra anti kapitalist devrimleri vücuda getiren Rus Devrimi, işçiler ve köylüler adına yapılmış ve baskı gören ve sömürülen aynı sınıflar tarafından da savunulmuştu. Yeni sistemin ilk yıllarında bu kesimlerin ekonomik ve politik sta-

tülerinde gözle görülür bir iyileşme olmuştu. En önemli kazanımları, tam istihdam ve iş hakkının anayasal garantileriydi. Başka bir deyişle, Sovyet işçileri, kapitalizm altında çalışan işçilerden farklı biçimde çok sıra dışı durumlar dışında işlerinden yöneticileri tarafından kovulamazlardı: Sahip oldukları şey, ABD'de işinde kalabilme ayrıcalığı olarak bilinen ve genellikle yalnızca ücretli işçi gücünün ayrıcalıklı kesimlerine tanınan hakla aynıydı.[73] Devrimci mücadeleler ve kayıplar verilerek kazanılan bu iş güvenliği, işçiler için öyle değerlidir ki, hiçbir devrim sonrası toplum; bunu yapmak bütünsel bir ekonomik esneklikle bakıldığında ne gibi avantajlar sağlarsa sağlasın; bu hakkı ortadan kaldırmaya cesaret edemez. Devrim sonrası toplumlarda taleplerin meşrulaşmasının büyük oranda bu iş güvenliği sistemine bağlı olduğu söylenebilir.

Kapitalizmin işleyişi, bir yandan rekabetçi sermayelerin birbirleriyle, diğer yandan kapitalistlerle ücretli işçilerin etkileşimi temelindeki ekonomik yasalarla sağlanır. Başka hiçbir model yoktur ve gerek de duyulmaz: kapitalistler kârlarını en üst düzeye çıkarmak için çalıştıkları ve bu kârları sermayelerini artırmak için kullandıkları sürece sistem kendi kendine yürür. Devlet elbette altı çizilen mülkiyet sisteminin garantörü ve rekabetçi kapışmanın yasa koyucusu olarak sürece dahil olur. Bir kesimin menfaatlerini diğerlerine karşı güçlendirebilmek için çalışır ve

73) Japonya'da, ABD'deki ayrıcalıktan yararlanan işçilerden daha fazla sayıda işçinin faydalandığı ve hayat boyu istihdam adıyla bilinen eşdeğer bir düzenleme mevcuttur; ancak yine de bundan, çalışan nüfusun oldukça küçük bir oranı yararlanabilmektedir. Diğer ileri kapitalist ülkelerin çoğu bu konuda, ABD ile Japonya arasındaki düzlemdedir. Bu yasal yaptırımı olmayan kısmi istihdam garantileri, ayrı ayrı sermaye birimlerinin potansiyellerini çok fazla etkilemez; ekonomik dalgalanmanın gereklerine göre istihdam oranını ayarlayabilen tümden kapitalist sınıfı ise neredeyse hiç etkilemez. Bu bağlamda Sovyet tipi ekonomilerdeki durum temelden farklıdır.

sistemin düzenli ya da düzensiz olarak çıkardığı pürüzleri çözmek için çaba harcar. Ancak ekonomik sahada devlet, değer ve sermaye birikimi yasaları ve onların yarattığı özel koşullar tarafından sürüklenir. Matematiksel bir analoji yapmak gerekirse, ekonomi bağımsız bir değişkendir, devlet ise bağımlı bir değişken. Doğrudur, değer ve sermaye birikimi yasaları, özel girişim ve serbest piyasalar varlığını sürdürsün diye vardır, ancak bu daha çok temel gıdaların temini önemliyken bütün bir ekonominin küçük bir özeti sayılabilecek biçimde köylülerin özel arazilerindeki tarım ürünlerinin üretimi ve satışına yöneliktir. Aynı zamanda ilgili bakanlıkların sorumlu olduğu devlet sektöründeki bireysel üretim birimleri de kârı maksimize etmek ve sermaye artırmak hedefiyle çalışırlar ancak bu rolleri planlama sistemiyle belirlenmiştir ve bakanları görevlendirebilen ve kovabilen daha yüksek politik otoriteler tarafından kontrol edilirler ve son aşamada hareketlerini yöneten kurallara uyarlar. Vurgulanması gereken nokta, tüm bu kapitalist davranış biçimlerinin Sovyet tipi toplumlar tarafından ortadan kaldırıldığı değil -ondan daha fazlası- politik iktidarın görevlerini ve hedeflerini şekillendiren ve ekonominin işleyişini yöneten kuralların yıkıldığıdır. Kapitalist toplumda devlet ekonominin hizmetçisidir, Sovyet tipi toplumlarda ise efendisi.

Bu konuya birazdan tekrar döneceğim. Bu noktada yalnızca şunu eklemek istiyorum; kapitalizmin karakteristik özelliği olan bu ekonomik ve politik ilişkilerin tersine çevrilmesi hiçbir şekilde Sovyet tipi toplumlarda devletin, ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için ya da son çözümlemede davranış biçimi ekonomik etmenlerle belirlenmediği için işine geleni yapabileceği anlamına gelmez. Ne böyle iddialarda bulunuyorum ne de tarihsel materyalizmin genel ilkelerini sorguluyorum. Yalnızca kapitalizm şartlarına özel ekonomik ve politik bağları belirleyen sosyo-

ekonomik ilişkilerin Sovyet tipi toplumlarda varolmadığını ve bu ilişkilerin, otonom ekonomik temeller olmadığından, feodal ve diğer pre-kapitalist toplumlardaki ilişkilere benzer bir şekle büründüğünü ortaya koymak istiyorum.

Sovyet tipi toplumlarda kolektif çiftlik üyeleri hariç çoğu tüketici, gelirlerini ücret ve maaş biçiminde edinirler. Kârlar ve rantlar kişisel gelir olarak görülmez ve tasarruf hesaplarının önemi yoktur. Gelirler, belli otoriteler veya öngörülmüş hesaplamalar aracılığıyla belirlenen fiyatlardan yükümlü olan devlet ve kooperatifler tarafından harcanır. Ancak, reel gelir bir şekilde mali gelirin bölüşümüyle örtüşmez. Bunun iki sebebi vardır. İlki, harcanan paranın miktarı ve malların kalitesiyle sıradan halka açık yerlerden farklı, nüfusun yalnızca ayrıcalıklı kesimlerinin faydalanabildiği özel mağazaların varlığıdır. İkincisi ise, barınma, eğitim, ve sağlığın parasız oluşu veya minimum karşılıkla hizmet verilmesi; aynı zamanda tekrar, bu hizmetlerin de bu ayrıcalıklı kesimler için farklı bir temelde verilmesidir. Eklemek gereksizdir ancak, bu hizmetlere ayrıcalıklı biçimde ulaşanlarla o özel mağazalardan faydalananlar aynı kişilerdir. Açıktır ki, Sovyet tipi toplumlarda reel gelirin paylaşımı ile mali gelirin paylaşımı eşit değildir. Bu olgu, onların tabakalaşma sistemini değerlendirirken hesaba katılmalıdır.

Sovyet tipi toplumların bir diğer karakteristik özelliği de, *ikincil* ya da *yeraltı* ekonomisinin varlığıdır. Bu sistem, özel kişiler tarafından yasal düzlemin dışında malların ve hizmetlerin üretimini, alışı ve satışını içerir. Bu olguya dair, çoğunluğu fıkra biçiminde olmak üzere, yazılı bir çok kaynak vardır. Ancak bu sistemin yasadışı karakteri anlatılmakla birlikte, şüphesiz onun bir bütün olarak sistem içindeki boyutunu ve önemini anlayabilmemiz için hiçbir resmi ya da güvenilir kaynak yoktur. İçerdiği etkinlikler sayısız ve çeşitlidir ve muhtemelen çoğunluğu devlet

sektöründe düzenli işe sahip işçiler ve uzmanlar tarafından yapılmaktadır: bireyler için inşaat ve tamirat işi; doktorlar için özel hastaları tedavi işi; yasa dışı yollarla üretilmiş ve çalıntı malları alım satım işi ve daha bir çokları. Aynı zamanda, örneğin ihtiyaç duyulan tamirat hizmetlerini sağlamada etkisiz olan resmi ekonomiyi tamamlayıcı nitelikte oldukları için genellikle göz yumulmuşlardır. Ancak resmi ekonomiyle özellikle bilinen bir etkinlik olarak devlet kurumlarından mal çalma konusunda çelişki yaşandığı noktada da en ağır cezalara çarptırılmışlardır. Her durumda, bu ikincil ekonominin bireysel girişim ruhuyla güçlü bir benzerlik gösterdiği ve toplumun her aşamasındaki çürümeden kurtulup ferah bir nefes alma alanı sağladığı kuşku götürmez bir gerçektir.

Bugüne dek politik iktidarı tekeline almış yönetici partiyle birlikte tüm devrim sonrası toplumlar, ya başlangıçta ya da sonradan tek partili bir devlete dönüşmüşlerdir. Neden böyle olduğu ya da bunun kaçınılmaz mı olduğu sorularını burada yanıtlamaya girişemeyiz. Bu olmuştur ve deneyimler farklı sonuçlar doğurmadıkça ya da doğurana dek tek partili sistemin çözümlemeye çalıştığımız devrim sonrası toplum için vazgeçilmez bir öğe olduğunu kabul etmek zorundayız.

Geleneksel Marksist teorinin politik partileri sosyal sınıfların ya da bunların katmanlarının temsilcileri olarak gördüğü iyi bilinir. Bu, devrim sonrası toplumlar için de geçerli midir? Bana göre; tek yönlü sınıf-parti ilişkisinin sunduğundan biraz daha karmaşık bir boyutuyla yanıt, evet'tir. Sovyetler Birliği konusu, özellikle yedinci bölümde değindiğimiz yaklaşımlar göz önüne alınarak karmaşık durumların iç içe geçtiği bir örneği teşkil edebilir ve diğer devrim sonrası toplumların yönü için bir ayna olabilir.

Sovyetler Birliği'nde tek yönetici konumundaki Bolşevik Parti hiç kuşku yok ki, kent proletaryasının partisi olarak doğmuştu

ve bu şekilde Rus Devrimi'nde iktidara sahip olmuştu. Bu sınıfın iç savaş sürecinde sayıca azalması ve dağılması sonrasında sınıfla parti arasındaki bağlar büyük ölçüde kopmuştu. 1920 ve 1930'larda parti, silahlı kuvvetler ve güvenlik aygıtı üstündeki yönetimini sınıf temeline dayanmaksızın sürdürmüştü.

Bence, Sovyet toplumunu anlamanın yolu, bu karmaşa ve çatışma yıllarında yeni bir sınıfın doğup aşamalı olarak Komünist Parti üzerinde hakimiyet kurduğunu; eski Bolşevik önderliği tavsiye ettiğini ve kendini kelimenin tam anlamıyla yönetici sınıf ilan ettiğini bilmekten geçiyor. Bu süreç, Charles Bettelheim tarafından 4, 5 ve 7. bölümlerde özetlenen iki ciltlik eserde anlatılmış ve çözümlenmişti. Bu noktada, önde gelen Batılı Sovyet toplumu tarihçilerinden Moshe Lewin'den bu kritik önemdeki gelişmeyi zekice tasvir eden bir alıntı yapacağım. Sovyetler Birliği gibi devasa, çekingen ve bölünmüş bir toplumu ve ekonomiyi yönetmenin inanılmaz zorluğunu da işe katarak şöyle yazıyor:

> *Sorun sadece yeterince uzman ve yöneticiye sahip olabilmek değildi. Buna paralel olarak girişimlerdeki üst düzey yöneticiler ve devlet dairelerindeki idari amirlerden oluşan güçlü bir patronlar sınıfını, farklı bir "nachals'tvo*"yu da, oluşturmak gerekiyordu. Devletin yönetici tabakası olarak nachals'tvo, sistemin gelişiminin devamlılığını sağlayan anahtar gruptu. Özellikle bir yoksulluklar devletinde kabul edilmiş olmanın ödülleri oldukça kaydadeğerdi ve alt kademeler üzerinde güç sahibi olmak çok önemliydi. Kimi ayrıcalıklar açıkça biliniyordu: "personal'naia mashina", "personal'naia pensiia" (kişiye özel araba ve ev) ve ayrı yemek sa-*

*Ç.N. Sosyal hiyerarşinin en tepesindeki sayıları 1 milyonu bulan elitler grubu.

lonları halk tarafından da biliniyordu. Ama geri kalanları gizliydi: Örneğin; özel fiyatlarla (spets paiki) mal temin eden gizli erzak kaynakları, özel yetkiler, ciddi oranlarda harcama hesapları ve avantalar, iyi korunan evler, ve son olarak resmi maaşın üzerinde ve dışında para dolu "mühürlü zarflar". Tüm bunlar yavaş yavaş sabit bir güç ve önem skalasına bağlı olarak resmi bir ödüller hiyerarşisine dönüştü.

Nachals'tvo sınıfı, tek adam yönetimi anlamına gelen "edinonachalie" ilkesinden doğdu ve özellikle 1929'dan sonra gelişti. Ayrıcalık ve güçle donatılan patronlar hiyerarşisinin yaratılması, akışkanı sabit kılma amaçlı bir sosyal mühendislik stratejisiydi. Bir sosyal mücadele devletinde düzeni ve itaati sağlamak amacıyla kitlesel dağınıklık, çatışma ve gerginlik döneminde doğdu. Nachals'tvo üyelerinin kendilerini daima bir savaşın komutanları gibi görmeleri istendi. Parti, patronların etkili, güçlü ve sert olmalarını bekliyordu ve onları imtiyazlar ve teşviklerle donattı. Nachals'tvo, Stalinist okulun, bedeli ne olursa olsun sonuca ulaşan en üst düzey parti patronlarıydı... acımasızca baskı yapabilen ve hızlı hareket edebilenler "nachal'niki"nin büyüyen kadrosuna dahil ediliyorlardı. Despot yöneticinin yükseltilmesi, rejimin liderlik tarzı olarak, önderlerin değil ama yöneticilerin şekillendirildiği bir süreç halini aldı. Bunların birçoğu, işlerini kaybetme olasılığına karşı yönetimlerinin baskıcı özelliklerini sürekli artırmayı yeğledi. Ara sıra nachals'tvo içinden 'düşman'ların tasfiye edilmesi, muhtemelen, güç kazanmış yetkilileri korkutmak, etkisizleştirmek ve önlem almak amacına yönelikti. Amaçları, önderliğin onların gücü-

nü tanıması ve devlet aygıtında etkilerinin artmasıydı. Düşmanların tasfiyesi, "nachals'tvo"nun bağımsız bir örgütlenme, tarz, ve akıl kazanmasını önleyemedi. Merkezi politikanın tedbirleri ve polis baskıları ofislerdeki personeli etkiledi belki ama bürokratik anlayışın kişisel olmayan özellikleri baskın olmaya devam etti. Bu özellikler ne tasfiye edilebildi ne de "küreğe" mahkum edilebildi.[74]

Resmi tamamlamak için eklenmesi gereken tek şey, Stalin'in sahneden çekilmesinin ardından önderlik kadrolarının tasfiyesi pratiğinin sürmediği. Sonuç, Stalin'in güçlendirdiği bu grubun partinin hizmetinden kopmasıydı. Bu değişimle, parti üst düzey memurların efendisi olma konumundan, onların ülkeyi yönetebilmek için kullandıkları bir araca dönüştü.

Bu patronların -Lewin'in çözümlemesinin gösterdiği gibi, sadece bürokrat olmayan- gerçek bir sosyal sınıf oluşturup oluşturmadıkları sorusu hâlâ yanıtlanmış değil. Onların C.Wright Mills'in kullandığı tabirle bir iktidar elitinin, yani toplumun komuta kademelerini işgal eden bireyler toplamının üyeleri olduğu fikri akla daha yakın görünüyor. Teoride böyle bir bireyler topluluğu üstlenilecek görevlere uygun kriterler uyarınca her katmandan ve toplum tabakasından seçilen insanlardan kurulur. Eğer gerçekte böyle olsaydı, bu *iktidar elitinin* sınıfsal yapısı, belki de tüm nüfusun sınıfsal yapısını yansıtacak biçimde heterojen olurdu. Şu açıktır ki, bu tanımlama Sovyet iktidar elitiyle uyuşmuyor. Doğrudur, özünde partinin eski Bolşevik önderliği tarafından devrim öncesi toplumun çeşitli tabakalarından se-

74) Moshe Lewin, "Toplum ve Stalinist Devlet", *Social History*, (Hull, İngiltere), (Mayıs 1976), sayfa 172-173.

çilmişlerdir. Ancak geçen zamanla ve eski önderliğin kaybolmasıyla süreç değişmiştir. Artan oranda, yüksek ayrıcalıklara sahip ve güçlü bireyler, üst kademelerde kendilerini "disiplin, ayrıcalık ve güçle donatılmış" ve "bağımsız bir örgütlenme, tarz ve akıl" geliştirerek dokunulmaz olarak görmeye başlamışlardır. Kendi takipçilerini özellikle yaşam tarzları, fikirleri ve değerleri kendilerine uyan kendi tabakalarına mensup genç insanlar arasından seçmeye ve yetiştirmeye başlamışlardır ki bu gençler ayrıcalıklı bir çevrede dünyaya gelmiş ve tüm ileri endüstriyel ülkelerde olduğu gibi yüksek eğitim olanaklarına kolayca ulaşma şansına sahiptir ve gelecek kuşağı sosyal önderlik rollerine hazırlama görevini ve sorumluluğunu kavramıştır.

Sonuçta, Sovyet toplumunda komuta kademelerine çağrılan birbirinden farklı insanlar, zamanla bir dizi tarihsel deneyimin ardından öz bilince sahip ve kendinden türeyen bir yapıya bürünmüştür. Kimse, bu devrim sonrası sınıf şekillenmesi sürecini tüm yeteneklerini kullanarak onunla mücadele eden ancak başaramayan Mao Tsetung kadar iyi anlamamıştır. 1968'te Mao, Fransız yazar Andre Malraux'ya şöyle konuşmuştur; "Kendi haline bırakılan insanlık illa ki kapitalizme yönelmez... ancak eşitsizliği yeniden inşa eder. Yeni sınıfların oluşturulmasına yönelik etmenler çok güçlüdür."[75] Emin olabiliriz ki, yirminci yüzyılın iki büyük devrimini, Rus ve Çin devrimlerini özetlemektedir.

Marks'a göre, "Kapitalizm altında, sermaye ve onun artırılması başlangıç ve bitiş noktalarıdır ve üretim yalnızca sermaye için üretimdir."[76] Bu, karşı çıkılamaz biçimde kapitalizm hakkında-

75) James Peck tarafından kullanılmıştır. "Modernleşme ve Revizyonizme Karşı Devrim: İki Cepheli Bir Savaş", Victor Nee ve James Peck, *Çin'in Kesintisiz Devrimi: 1840'tan Bugüne*, (NY: Pantheon Books, 1975), sayfa 108.

76) Marks, *Kapital*, cilt 3, pafta 15, bölüm 2.

ki en önemli saptamadır. Bunu kavrayamayan, ya da bu açıdan bakmayan, kapitalizmin işlevlerini, çelişkilerini ve tarihsel sınırlarını da anlayamaz. Aynı kapsamda, kapitalizm ve devrim sonrası toplum arasındaki en önemli fark da sermayenin karşı konulamaz egemenliğinin kırılmış olması ve yerini, gücünü ve ayrıcalıklarını sermaye sahibinden veya sermayeyi kontrol etmesinden değil; dolaysız olarak devleti ve onun çeşitli biçimlerdeki baskı aygıtlarını kontrol etmesinden alan yeni bir yönetici sınıfın yönetiminin almış olmasıdır. Bu da toplumun üretim fazlasının kullanımının -kapitalizm ve kimi pre-kapitalist toplumlarda olduğu gibi mülksüz işçi sınıfı tarafından yapılan- artık değer ve sermaye birikimi yasalarıyla yönetilmeyeceği; bunun yerine bir politik sürecin ve kuşkusuz sınıf savaşlarını da kapsayarak politik mücadelenin ana konusu haline geleceği anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, devrim sonrası toplumlar kapitalizme benzemezler ancak otonom ekonomik temellerden yoksun pre-kapitalist toplumları andırırlar.

Üretim fazlasının kullanımı sürecinin politikleşmesi, Sovyet tipi toplumların kitlelerin kimi temel yaşamsal problemleriyle yüzleşmelerine (kapitalizme benzer biçimde) neden olmuştur. Bunların en önemlileri; istihdam, eğitim, sağlık,sosyal refah ve toprak reformudur. Kişi başına gelirleri bazında aynı değerlere sahip ülkeler arasında (örneğin Çin ve Hindistan veya Küba ve Meksika) uygun bir karşılaştırma yapıldığında devrim sonrası toplumların bu alanların pek çoğunda ilerlemiş olduğu görülmektedir. Bunun sebebi daha önce belirtilmiştir. Eski toplumun yıkılması sürecinde başta olan önderlik, sömürülmüş ve yoksullaştırılmış kitleleri temsil etmektedir ve iktidara mevcut kaynakların elverdiği ölçüde radikal sosyo-ekonomik reformların acilen hayata geçirileceği bir program dahilinde gelir. Zamanla bu reformlar kurumlaşır: bunların etrafında güçlü bürokrasiler kuru-

lur ve halk bunların yalnızca devamlılığını değil geliştirilmesini de talep eder. Devrimci öncüllerine kısmen benzeyen yeni yönetici sınıfın önderleri dahi bunların toplumun ayrılmaz parçaları olduğunu kabul etmek zorundadır. Onları herhangi bir şekilde geriye çekme ya da baltalama girişimi yalnızca önderliğin değil tüm sistemin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olur.

Bu kapsamda -bana göre yalnızca bu kapsamda- zamanımızın devrim sonrası toplumları kapitalizm karşısında önemli bir tarihsel ilerleme kaydetmişlerdir. Ancak bir çoklarına göre dünya nüfusunun yarısından çoğunun hâlâ yaşadığı küresel kapitalist sistemin sömürgeci çemberinde bu ilerleme erken yaşta ölümden insan organizmasının ulaşılabilir uzaklıktaki yaşam umuduna; yarı açlıktan tamamen doygunluğa; kronik hastalıktan akılcı iyileşmeye; okuyamazlıktan okuma yazmayı sökmeye; güven eksikliğinden güvenli bir işe sahip olmanın verdiği iç huzura ve yaşlılıkta bir sığınma evine; kısaca yarı insan olmaktan en azından insan varlığının ilk evrelerine doğru devasa bir sıçrayış anlamına gelmektedir. Devrim sonrası toplumların Üçüncü Dünya Ülkeleri kitleleri için cazibe merkezi olduklarına dair kuşku yoktur. Bir takım mucizeler ya da felaketler olmadığı sürece çok uzak olmayan tarihlerde daha fazla devrim ve devrim sonrası toplum görüleceği kesindir.

Üretim fazlası sürecinin politize olmasıyla, devrim sonrası toplumlarda, ileri kapitalist ülkelere özgü ve küresel kapitalist sistemde gelişmemiş çemberde kalan ülkelerde katlanılmaz oranlara ulaşan işsizlik sorunuyla baş başa bıraktığı süreçte, sınıf toplumunun temel çelişkilerinin saf dışı edildiği söylenemez. Kuşkusuz, bu çelişkilerin en köklüsü olan, refahın gerçek üreticilerinin neyin nasıl üretildiği ve ne şekilde kullanıldığı konusundan habersiz olması hâlâ bir gerçekliktir ve gittikçe derinleşmektedir. Bu çelişkilerin kendilerini ifade biçimleri değişmiş olabilir

ancak asıl sorun hâlâ sabittir ve sorun yaratmaya devam etmektedir ve uzun vadede kapitalist toplumda olduğu gibi kontrol edilmesi zor ve tahammül edilemez şekle bürünebilir.

Bu, kuşkusuz mevcut kapsamda yalnız başına ele alınamayacak denli geniş bir konudur. Ben yalnızca Sovyetler'de önem kazanmakta olan ve o toplumun ciddi problemlerine ayna olabilecek bir noktaya dikkat çekmek istiyorum.

Rus Devrimi'nin en önemli kazanımlarından birinin işçiler için istihdam garantisi olduğunu, bu kazanımın 1920 ve 1930'lardaki mücadelelerden doğan yeni yönetici sınıf tarafından korunduğunu ve Sovyet tipi toplumun bu özelliğinin bu açıdan Üçüncü Dünya halkları için çekiciliğini koruduğunu vurgulamıştım. Buna, garantili istihdam sisteminin kapitalist teşvik sistemini de ortadan kaldırdığını eklemek gerekiyor. Eğer işçiler işlerinde kalabilme hakkına sahiplerse ve bunun karşılığında bir gelir elde ediyorlarsa ama yönlendirildikleri işler sıkıcı, zor ve alçaltıcı ise -kapitalizmdeki bir çok işte olduğu gibi[77]- yaptıkları işle ilgilenmeyecekler ve olabildiğince kaytarmaya çalışacaklardır. Kapitalizm, işçileri, üzerlerinde Demokles'in kılıcı gibi duran işsizlik tehdidini öne sürerek, işlerinden atılmamaları ve geçim kaynaklarını kaybetmemeleri için daha fazla çalışmaya zorlamıştır.

Sovyetler Birliği'ndeki sorun, Demokles'in kılcının kaldırılıp yerine hiçbir şeyin getirilmemiş olmasıdır. Sanayileşmenin ilk yıllarında barınma ve yiyecekten kısma ve çalışma kamplarına yollama gibi her tür baskı aracı kullanılmıştır. Bu bir nebze ham köylü kitlesini sanayi proletaryasına dönüştürme yolunda başarılı olsa da asıl sorunu çözmemiş ve kalıcı bir zemin sağlamamıştır. İhtiyaç duyulan şey, sosyalistlerin uzun zamandır yatkın ol-

77) Bu konudaki en eksiksiz ve yetkin çalışma Harry Braverman'a aittir. *Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Aşağılanması*, (NY: Monthly Review Press, 1974).

duğu gibi, işe ve işçilere tamamen farklı bir yaklaşımdır. İşçileri ekonomi ve toplumun tüm karar verme mekanizmalarına ekleme ve iş sürecini insanileştirme görevini üstlenmelerini sağlamak gerekmektedir. Bu, özgür erkek ve kadınların iradesini gerektiren bir süreçtir. Bu yoldan yürümek belki Sovyetler'de mümkün olmamıştır. İşçi sınıfının içinde yer alan ve onun rızasına odaklanan bir partinin rehberliği ve önderliğinin gerekliliği ve böyle bir partinin iç savaşın alevleri içinde neye dönüştüğü tartışılabilirdi. Ancak bu yapılmış dahi olsa -hiçbir zaman bilemeyeceğimiz şekilde- şüphesiz ki yeni yönetici sınıfın tam ölçekli bir demokratikleşmeye rehberlik edeceğinin ve gücünü ve ayrıcalıklarını terk etmeye razı olacağının garantisi yoktur.

Bu yönetici sınıf, kökenleri ve doğası hakkında bildiklerimizi unutmadan, işçi sınıfını depolitize etmek, öz örgütlenme ve ifade olanaklarını yok etmek ve onu yalnızca güçlü bir devletin elinde bir araç olarak kullanmak yolunu seçmiştir. Bu konuda başarılı olduğu da söylenebilir (bu oluşumun umursamama üzerine kurulu olduğu inkâr edilemese de) ancak bu *başarının* maliyeti çok büyük olmuştur. Kapitalist güdülenme sistemiyle desteklenmeyen depolitize bir işçi sınıfı, (yalnızca işinden kovulma değil, derecesinin düşürülmesi; gelir ve statü kaybetme ve daha fazla korkularla) daha çok kötü muamele ve baskı görme ilişkisi kurulmuş ve çok az paylaşımda bulunulan bir yönetici sınıf tarafından gösterilen hedefler (kapitalistlerle rekabet etme, askeri gücü artırma ve her neyse) için çalışma arzusunu yitirmiş demektir.

Sonuçta Sovyet ekonomisi, niceliksel terimler kapsamında dahi, bir süredir önderlerinin tutkuları ve insani üretim kaynaklarıyla sınırlanmış durumdadır. Durumu tersine çevirmek için ileri kapitalist ülkelerden yüklü sermaye girişleri ve karmaşık teknolojiye başvurulmaktadır, ancak asıl sorunlar teknolojik değil, insani ve sosyal boyuttadır. Kapitalizme duyulan güven daha da

arttığı sürece sorun daha da derinleşecektir. En eski ve en ilerlemiş örnekleriyle devrim sonrası toplumun bir sona eriştiğini söylemek belki biraz fazladır. Ancak şu söylenebilir; devrim sonrası toplum, ileri kapitalist dünyadaki yüksek işsizlik oranı döneminden farklı olarak bir durgunluk dönemine girmiştir ve bu durgunluktan çıkış yolu da görünmemektedir.

Yirminci yüzyıl tarihte devrimlerin yüzyılı olarak anılabilir. İlk olarak en geniş ülkesinde boy gösteren Rus Devrimi vardı. Bu devrim, önceki yüzyılda Fransız Devrimi'nin Batı Avrupa'nın belli bölgelerine uzanması gibi, Kızıl Ordu'nun öncülüğünde 2. Dünya Savaşı'nın son evresinde Doğu Avrupa'ya yayılmıştı. Ardından dünyanın nüfus bakımından en yoğun ülkesinde bir asır süren mücadelenin sonucu olan Çin Devrimi geldi. Diğer 2. Dünya Savaşı sonrası devrimlerse Çin Hindi'nde, Kore'de, Küba'da, Portekiz'in eski Afrika kolonilerinde, Afrika Boynuzu'nda ve en yakın tarihlerde de Güney Yemen ve Nikaragua'da meydana geldi. Toplamda bu yüzyılda şu ana dek dünya yüzeyinin yüzde 30'u ve nüfusunun yüzde 35'i, köklü yapısal değişimler gerektiren devrimler sürecine girdi. Geçmiş hiçbir yüzyıl böyle büyük karmaşalarla ve dönüşümlerle uzaktan yakından kıyaslanabilecek bir deneyim geçirmemiştir.

Bu devrimler ne tür bir toplum yaratıyor? Bunların çoğu Marksizm'in sancağıyla zafer kazandılar, geri kalanlarsa iktidarın ele geçirilmesinin hemen ardından Marksizm'i (ya da Marksizm-Leninizm'i) benimsediler. Marksizm daima kapitalizmin üstesinden gelecek olanın sosyalizm olduğunu öğrettiği içindir ki bu devrimci toplumların kendilerini sosyalist olarak adlandırması gayet doğaldır.

Paul Sweezy

ISBN 9944-115-01-0
9 789944 115018